

Grenseoverskridende sosialisme

Undersøkelser av den norske arbeiderbevegelsens
transnasjonale historie 1920–1955

Eirik Wig Sundvall

Eirik Wig Sundvall

Grenseoverskridende sosialisme

Undersøkelser av den norske arbeiderbevegelsens transnasjonale
historie 1920–1955

Avhandling for graden philosophiae doctor (ph.d.)

Universitetet i Agder
Fakultet for humaniora og pedagogikk

2019

Doktoravhandlingar ved Universitetet i Agder 255

ISSN: 1504-9272

ISBN: 978-82-7117-955-7

© Eirik Wig Sundvall, 2019

Trykk: 07 Media, Kristiansand

Forord

Arbeidet med denne avhandlingen har gjort meg til en bedre historiker. Det har jeg mange å takke for. Først vil jeg takke min hovedveileder Øyvind Tønnesson, som har vært en vesentlig faglig og sosial støttespiller siden jeg begynte ved Universitetet i Agder i februar 2016. Jeg har hele tiden sett frem til våre diskusjoner, og jeg håper det blir mange flere både faglige og sosiale møter i fremtiden. Jeg vil også takke min biveileder Terje Halvorsen, som har gitt dette doktorgradsprosjektet en solid arbeiderhistorisk forankring, passelig akkompagnert med svart kaffe eller øl på Youngstorget i Oslo. Gjennom arbeidet har jeg også hatt stort utbytte av seminardiskusjoner med faglig ansatte og medstipendiater ved Institutt for religion, filosofi og historie. Jeg har også satt stor pris på hyggelig og intellektuelt stimulerende sosialt samvær med mine medstipendiater fra flere fagdisipliner, som litteraturvitenskap, teologi, filosofi, sosiologi og naturligvis historie.

Jeg vil rette en stor takk til både deltagere og arrangører av Assosiation for Political Historys ph.d.-konferanser i Århus i 2016 og Jyväskylä i 2017, Norske historiedager i Ørsta/Volda i 2016, Trondheim i 2017 og Kristiansand i 2018, samt arbeiderhistorie-seminaret ved Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek våren 2016. Takk til Pål Thonstad Sandvik for muligheten til å presentere mitt prosjekt på historiefaglig instituttlunsj ved NTNU høsten 2016, og Michele di Donato, Mathieu Fulla og Bruno Settis for anledningen til å presentere paper i seminarserien «Les gauches & l'international/The Left and the International Arena» ved Centre d'histoire de Sciences Po i Paris i november 2018. Takk fortjener også Helge Danielsen, Hans Olav Lahlum, Øystein Sørensen, Nik. Brandal, Ettore Costa, Gro Dragland, Ole Martin Rønning, Frank Meyer, Sølvi Bennett Moen, Lars Hasvoll Bakke, Dag Sundvall, Else Harboe, Henrik Harboe, Olaf Refvem og Edward Milsom for verdifulle kommentarer, tilbakemeldinger og teknisk assistanse. Jeg har også fått uvurderlig bistand fra arkivinstusjoner og biblioteker, og vil rette en særlig takk til Julia Schranz ved Das Rote Wien-museet i Wien, Georg Spitaler ved Verein für Geschichte der ArbeiterInnenbewegung i Wien, David Langbart ved the US National Archives og ikke minst de alltid vennlige og behjelpelige ansatte ved Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek i

Oslo, som i lengre perioder av prosjekt har vært min faste arbeidsplass. Jeg vil også takke Knut Kjeldstadli for interessante og tankevekkende kritiske kommentarer til min avhandling i sluttseminaret i siste fase av prosjektet.

Til sist vil jeg takke min familie for all støtte og oppmuntring underveis i prosjektet. Fremfor alle vil jeg takke min kone Christine, for hennes tålmodighet under arbeidet og for at hun bar frem vår nydelige datter Frida. Livsglade Frida ble født i doktorgradsprosjektets første år, og har gjort at jeg de siste årene ikke har «fortapt meg» i fortiden, men vel så mye med glede har sett mot fremtiden.

Avhandlingen er dedisert til deg, lille Frida.

Kristiansand, august 2019

Eirik Wig Sundvall

Summary

The Norwegian Labour Movement went through an astonishing ideological transformation between the First World War and the Cold War. In regard to the dominant labour party in Norway throughout this period, the Norwegian Labour Party (Det norske Arbeiderparti), the years 1920 and 1955 represent stark contrasts. In 1920 Labour was a ‘section’ of the newly established Communist International (Comintern) and accepted Leninist organisational principles foreign to the longstanding grassroots’ traditions of the Norwegian labour. Thirty-five years later, in 1955, the same party – and many of the same actors – had led Norway into the North Atlantic Treaty Organization (NATO), directed towards the threat of Communism and the Soviet Union. At this point anti-Communist attitudes had hegemony in the ranks of the party and the trade union organisation.

Through transnational perspectives, the doctoral thesis throws new light on this ideological transformation. The years 1920 and 1955 marks the periodical limits of the thesis’ three empirical articles, that all explore the Norwegian labour movement’s (first and foremost Labour’s) transnational entanglements, and how these contributed to its ideological turns of the period:

1. Labour and the Class War: An International Contextualization of the Norwegian Controversy over Comintern’s 21 Conditions in 1920
2. The Norwegian Labour Party and Austro-Marxism: Red Vienna as a Symbol, Source of Inspiration and Place of Pilgrimage for Norwegian Socialists, 1927–34
3. Propaganda ‘Worth an Army’: The Norwegian Labour Party, Haakon Lie and the Transnational Dissemination of Cold War Propaganda, 1945–55

Supporting these articles theoretically, and clarifying how they are interrelated, several adjoining chapters introduce the general historical theme, discusses advantages and challenges of adopting transnational perspectives and methods in the study of the Norwegian labour movement’s development, and provides a historiographical overview of the field. The central goal of this thesis is to contribute to a transnational turn in Norwegian labour history.

Innholdsfortegnelse

Forord	v
Summary	vii
1. Innledning.....	1
2: Transnasjonale perspektiver	9
Nasjonal – internasjonal – transnasjonal	10
Et analytisk bur?	13
Oppløsning eller vårløsning for nasjonen?	17
Norsk historisk debatt om «metodologisk nasjonalisme»	19
Konklusjon.....	21
3: Et historiografisk overblikk.....	23
Pionerperioden, 1920–1960	24
Gullalderen, 1960–2000	30
Forskningsfronten, 2000–2019	37
Konklusjon.....	40
4: Transnasjonale metoder.....	43
Kokosnøtter på verdens hav.....	44
Aktører	46
Nettverk	50
Konklusjon.....	53
Artikler	57

6: Konklusjon	61
Nye grep for det grenseoverskridende	62
Å sparke inn dører	64
Litteratur og kilder.....	69
Litteraturliste.....	71
Arkiver	88
Nettbaserte ressurser:.....	89
Aviser og tidsskrifter:	90

1. Innledning

Sommeren 1948 landet vestlige forsyningsfly i en kontinuerlig strøm på Tempelhof-flyplassen i Vest-Berlin. Luftbroen var et svar på Josef Stalins beslutning om å stenge de vestalliertes forsyningsruter til deres okkupasjonssoner i byen. I juli denne sommeren sendte den sovjetiske faglige landsorganisasjonen en invitasjon til sitt norske motstykke om å sende en norsk fagforeningsdelegasjon til Sovjetunionen.¹ I samråd med Arbeiderpartiets ledelse besluttet Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon (AFL) at invitasjonen skulle aksepteres. Noen uker senere reiste en norsk delegasjon på en guidet rundreise til Moskva, Leningrad, Stalingrad og Sotsji. Ønsket fra sovjetisk side var etter alt å dømme at reisen skulle gi en positiv propagandaeffekt blant norske fagforeningsfolk. Beslutningen om at delegasjonens inntrykk skulle samles i en felles rapport, vakte imidlertid også interesse hos den amerikanske ambassaden i Oslo.

Utover høsten 1948 rapporterte ambassadens folk stadig mer engasjert til sine overordnede i State Department i Washington DC om at rapporten kom til å innta en meget kritisk holdning til forholdene for vanlige sovjetiske arbeidere. I november besluttet embetsfolk ved ambassaden, i samråd med sine kontakter i norsk arbeiderbevegelse, at amerikanerne skulle finansiere en ny norsk delegasjonsreise, denne gangen til USA og ledet av Arbeiderpartiets partisekretær Haakon Lie. Samtidig ble amerikanerne lovet tilgang til å oversette og spre den første delegasjonens rapport. Da denne forelå på norsk, ble den fordømt i sterke ordelag av det sovjetiske fagforeningsbladet *Trud*. Dette overbeviste Foy Kohler ved den amerikanske ambassaden i Moskva om at rapporten rammet en «vulnerable spot» hos sovjeterne, og han anbefalte å bruke den for alt den var verdt som propaganda internasjonalt. USAs nyutnevnte utenriksminister Dean Acheson fulgte rådet. I løpet av 1949 ble de norske fagforeningsrapportene fra besøkene i Sovjetunionen og USA oversatt og spredt av Marshallplan-administrasjonen i Europa. I flere omganger ble de samme rapportene uformelt spredt fra amerikanske utenriksstasjoner på alle kontinenter. Fra Montevideo til Paris og Kuala Lumpur

¹ Innledningen er basert på avhandlingens artikkel «Propaganda ‘Worth an Army’». Utfyllende kildereferanser gis der.

kunne amerikanernes målgrupper, hovedsakelig vanlige arbeidsfolk, høre om den lille norske arbeiderbevegelsens sammenligning av arbeidsforhold og levekår i verdens to supermakter.

I standardverk om den norske arbeiderbevegelsens historie er delegasjonsreisene og rapportene kun viet få avsnitt eller setninger. I *LOs historie* dekkes delegasjonen til USA, men perspektivet rettes mot de norske deltagerne, og reisen blir ikke sett i sammenheng med delegasjonen til Sovjetunionen tidligere samme år.² I *Arbeiderbevegelsens historie i Norge* henvises det kort til begge delegasjonsreisene, men heller ikke her settes de i forbindelse med hverandre.³ Begge verkene retter perspektivet nærmest utelukkende mot de norske aktørenes rolle. De ikke-norske aktørene fremstår som perifere, om de i det hele tatt nevnes. Jeg mener det er rimelig å hevde at forfatterne bak disse verkene har formidlet disse delegasjonsreisene og rapportene som et norsk anliggende, en nasjonal historie. Med et slikt nasjonalt perspektiv har den intrikate utvidede sammenhengen unnslettet historikernes søkelys. Det er all grunn til å tro at den norske arbeiderbevegelsens betydelige bidrag til den globale propagandakampen ved inngangen til den kalde krigen ville vekket betydelig interesse blant norske arbeiderhistorikere.

Forskerperspektivet en historiker inntar i den hermeneutiske kunnskapsprosessen som utgjør kjernen av historiefaget, setter rammene for hvordan sammenhenger etableres og tolkes i møte med historiske kilder. Det legger også føringer for *hvilke* sammenhenger som kommer til syne. Selv har jeg under arbeidet med denne avhandlingen gradvis etablert den narrative sammenhengen som i korte trekk er fremstilt i avhandlingens tredje artikkel, «Propaganda ‘Worth an Army’». I den tidlige fasen hadde jeg en hypotese om at grenseoverskridende spredning av antisovjetisk og provestlig propaganda hadde bidratt til å endre holdninger i den norske arbeiderbevegelsens medlemsmasse og velgerbase ved inngangen til den kalde krigen. Jeg søkte derfor systematisk etter kaldkrigsrelaterte utgivelser tilknyttet arbeiderbevegelsen og korrespondanse som kunne fortelle noe om den bakenforliggende tilblivelsesprosessen. Med en viss forbløffelse oppdaget jeg

² Inger Bjørnhaug og Terje Halvorsen, *Medlemsmakt og samfunnsansvar*, bd. 2 av *LOs historie, 1935–1969* (Oslo: Pax, 2009), 265–66.

³ Trond Bergh, *Arbeiderbevegelsens historie i Norge*, bd. 5, *Storhetstid (1945–1965)* (Oslo: Tiden, 1987), 87, 254.

pamfletten *Norwegian Labor Looks at the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics* fra 1949. Hadde norskprodusert propaganda blitt spredt i utlandet? I norske og amerikanske arkiver fant jeg kilder som belyste hvordan det kunne ha seg at norske fagforeningsrapporter ble utgitt for et globalt publikum. Jeg vil hevde at anleggelsen av grunnleggende forskningsperspektiv i en tidlig fase var avgjørende for at jeg først kunne ane konturene av og deretter systematisk belyse og beskrive prosessen, som overskred skillet mellom nasjonale politiske samfunnskontekster. Den berørte et komplekst samspill på ulike nivåer mellom statlige, semi-statlige og ikke-statlige aktører, organisasjoner og nettverk. Siden prosessen transcenderte både det nasjonale og det internasjonale nivået, kunne den mest presist betegnes som *transnasjonal*.

Denne doktorgradsavhandlingen består av tre artikler som belyser den norske arbeiderbevegelsens utvikling med transnasjonale perspektiver. Hver for seg tar artiklene for seg konkrete historiske spørsmål i ulike perioder som spenner fra tiden etter første verdenskrig til den tidlige fase av den kalde krigen. Samlet sett illustrerer de fruktbarheten av transnasjonale perspektiver i praksis, men viser også metodiske utfordringer som må håndteres når slike perspektiver anlegges. Kappen som omslutter artiklene, drøfter transnasjonal historie som perspektiv og metode i studiet av den norske arbeiderbevegelsen, med følgende overordnede problemstillinger:

Hvilken ny historisk innsikt kan transnasjonale perspektiver gi i studiet av arbeiderbevegelsens politiske historie i Norge?

Med hvilke metoder kan vi, på en presis måte, belyse transnasjonale forbindelser, utveksling og prosesser som forbandt den norske arbeiderbevegelsen til verden utenfor Norge?

Denne todelingen springer ut fra min oppfatning om at historikerens primære valg av perspektiv setter rammene for de sekundære valg mellom konkrete metoder. Det første spørsmålet retter seg derfor mot det abstrakte nivået av den historiske virksomhet, og angår den grunnleggende konstitueringen av saksfelt og avgrensingen av tema. Det andre spørsmålet retter seg mot de praktiske metodiske utfordringene og mulighetene som følger valget av transnasjonale perspektiver.

Norske sosialistiske partier og aktørers forbindelse til og forståelse av verden utenfor Norge har vært en rød tråd i mine akademiske og populærhistoriske utgivelser før jeg begynte som doktorgradsstipendiat ved Universitetet i Agder.⁴ I likhet med fremtredende historikere før meg har jeg gjort flittig bruk av metaforer for å beskrive hvordan arbeiderbevegelsen ble påvirket fra utlandet. I boken *Gerhardsens valg* fremstilte jeg eksempelvis den russiske revolusjonens betydning i bevegelsen som inspirerende lysstråler fra øst, basert både på samtidige norske kilders metaforiske omtale av begivenhetene i Russland og historiker Eric Hobsbawms formulering «det skinnende lyset fra oktoberrevolusjonen».⁵ Metaforer er imidlertid diffust antydende og kan ha flertydige meninger.⁶ I mange tilfeller kan slike upresise billedlige sammenligninger derfor virke mer tilslørende enn avdekkende for historiske sammenhenger. Med denne avhandlingen ønsker jeg å heve refleksjonsnivået og øke den metodiske presisjonen, med ideologisk påvirkning over landegrenser som det gjennomgående tema.

I avhandlingen brukes uttrykket «arbeiderbevegelsen» som en samlebetegnelse for organisasjoner som representerer eller hevder å representere arbeiderklassens interesser spesifikt. Siden avhandlingen vil vektlegge organisert politisk virksomhet, vil jeg av praktiske årsaker regne aktører og miljøer tilhørende arbeiderbevegelsen dersom de er tilknyttet dennes organisasjoner. Arbeiderbevegelsen består av både arbeidstagerorganisasjoner (landsorganisasjonen og fagforbund) og politiske arbeiderpartier. Ofte regnes kooperative samvirkeorganisasjoner til arbeiderbevegelsen, men slike behandles ikke i denne avhandlingen. Organisasjonene som berøres i avhandlingen, er Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon (AFL, senere LO) og partiene Det norske Arbeiderparti (DnA, Arbeiderpartiet), Norges Kommunistiske Parti (NKP) og Norges Sosialdemokratiske Arbeiderparti (NSU). Det gjør også en rekke tilhørende ungdomspartier, barneorganisasjoner, opplysningsforbund, tidsskrifter,

⁴ Eirik Wig Sundvall, «Nazikommunisme? Arbeiderpartiets syn på Sovjetunionen 1939–40» (Universitetet i Oslo, 2013); Eirik Wig Sundvall, *Gerhardsens valg: Arbeiderpartiets tunge avskjed med Sovjetunionen 1917–49* (Oslo: Gyldendal, 2016); Nik. Brandal, Dag Einar Thorsen og Eirik Wig Sundvall, «De som ikke tente lys for USA: Norske venstreintellektuelle og 11. september», i *Intellektuelle og det totalitære: Pervertert idealisme?*, red. Nik. Brandal, Bernt Hagtvat og Øystein Sørensen (Oslo: Dreyer, 2014), 270–89; Eirik Wig Sundvall, «Dikteren og atombomben: Arnulf Øverlands vei mot en provestlig antitotalitarisme», i *Demokratisk beredskap: Intellektuell motstand mot totalitære fristelser*, red. Øystein Sørensen, Bernt Hagtvat og Nik. Brandal (Oslo: Dreyer, 2015).

⁵ «Ex oriente Lux! (Det lysner i østen!)», *Klassekampen*, 24.3.1917; «Det lysner i øst!», *Klassekampen*, 17.11.1917; Eric Hobsbawm, *Ekstremismens tidsalder: Det 20. århundrets historie 1914–1991* (Oslo: Gyldendal, 1997), 79.

⁶ Poeng lånt av professor Jan-Olav Henriksen.

aviser og forlag som hører inn under disse hovedorganisasjonene. På engelsk har jeg valgt å benytte den britiske termen «labour» fremfor det amerikanske «labor» for å betegne arbeiderbevegelse. Dette har jeg valgt fordi førstnevnte i høyere grad gir konnotasjoner til partipolitisk arbeiderbevegelse (mitt primære fokus i artiklene) og siden norsk arbeiderbevegelse har flere historiske fellestrekk med den britiske enn den amerikanske arbeiderbevegelsen.

De siste 10–20 år har det foregått en transnasjonal vending innen arbeiderhistorie⁷ internasjonalt. I Nord-Amerika har vendingen vært særlig dyptpløyende. I forlengelsen av at amerikansk *labor history* karakteriseres av arbeidslivs- og sosialhistorie, har en betydelig del av forskningen dreiet seg mot migrantarbeidere, transnasjonale selskaper og økonomisk globalisering i historien.⁸ Britisk *labour history* har også de siste årene vært preget av en transnasjonal vending. I forlengelsen av den generelle britiske historiografiske tendensen til å vektlegge faglige og politiske arbeiderbevegelser i høyere grad enn de amerikanske kollegaene, har politiske aktører og ideologiske nettverk vært satt i fokus.⁹ Det samme kan sies om europeisk arbeiderhistorie mer generelt. Nederlandske Marcel van der Linden har vært en ledende representant for den europeiske vendingen mot «labour history beyond borders» og argumentert for at transnasjonale studier kan være et fruktbart steg på veien mot en «global labour history».¹⁰ De helt store gjennombruddene har ikke kommet innen transnasjonal arbeiderhistorie i Europa, men det er rimelig å hevde at tendensen er stadig tiltagende. Denne avhandlingen tar sikte på å styrke denne tendensen i studiet av den norske arbeiderbevegelsen og dens interaksjon med verden utenfor Norge.

Avhandlingens kapittelstruktur bærer preg av min todelte problemstilling, og tar for seg transnasjonale perspektiver og metoder i to adskilte kapitler. Først, i kapittel to, tar jeg for meg transnasjonale perspektiver. Jeg utdyper her hvordan jeg forstår og bruker avhandlingens nøkkelbegrep «transnasjonal», samt

⁷ For definisjon av arbeiderhistorie, se innledning til kapittel tre.

⁸ Leon Fink, red., *Workers across the Americas: The Transnational Turn in Labor History* (New York: Oxford University Press, 2011).

⁹ Antony Taylor, «The Transnational Turn in British Labour History», *Labour History Review* 81, nr. 1 (2016): 77–87, doi: <https://doi.org/10.3828/lhr.2016.4>.

¹⁰ Marcel van der Linden, *Transnational Labour History: Explorations* (Aldershot: Ashgate, 2003); Marcel van der Linden, «Labour History beyond Borders», i *Histories of Labour: National and International Perspectives*, red. Joan Allen, Alan Campbell og John McIlroy (Pontypool: The Merlin Press, 2010).

«nasjon/nasjonal» og «internasjonal». Jeg gjennomgår videre kort Norges forskningsråds rapport *Bortenfor nasjonen i tid og rom* fra 2008, hvor det ble hevdet at det norske historiefaget var preget av «metodologisk nasjonalisme», samt faglige innlegg i debatten som fulgte. Det meste av dette kapittelet vil ta for seg hva nasjonsentrerte perspektiver er, og hvordan det setter rammer for historisk forskning, og dernest hvordan transnasjonale perspektiver kan bidra til å utvide og utdype vår forståelse av fortiden. Kapittel tre gir et historiografisk overblikk over hvordan forholdet mellom det nasjonale, internasjonale og transnasjonale har preget historikernes perspektiver innen arbeiderhistorien i Norge. Kapittel fire er en drøftelse av metodiske utfordringer og muligheter knyttet til studiet av transnasjonale forbindelser, prosesser og ideologisk påvirkning. Kapittel fem består av avhandlingens tre empiriske artikler:

Arbeiderpartiet og klassekrigen: Striden om Moskvatesene i 1920 i et internasjonalt perspektiv

I denne artikkelen utfordrer jeg den etablerte forståelsen av den tidlige fasen av striden om de såkalte Moskvatesene, Den kommunistiske internasjonales (Komintern) 21 organisasjonsprinsipper, i Arbeiderpartiet sommeren og høsten 1920. Jeg argumenterer for at den spesielle situasjonen i viktige deler av Europa, og forståelsen av den som uttrykk for at klassekampen var inne i en grenseoverskridende borgerkrigsfase, bidro til at et flertall i Arbeiderpartiets ledelse kunne akseptere militante universelle organisasjonsprinsipper som ellers var fremmede for en relativt grasrotpreget norsk arbeiderbevegelse. Det sentrale historiefaglige grepet i denne artikkelen er transnasjonal kontekstuell utvidelse.

Arbeiderpartiet og austromarxismen: Det røde Wien som valfartssted, inspirasjonskilde og symbol for norske sosialister 1927–34

Artikkelen tar for seg det østerrikske sosialdemokratiets forbindelser til og påvirkning av Arbeiderpartiet. Kontakten mellom partiene besto i hovedsak av arbeiderpartifolks reiser til det såkalte røde Wien, hvor de lot seg imponere av sosialdemokratenes partiorganisasjon, paramilitære arbeidervern, kultur- og opplysningsarbeid, velferdsprosjekter og storstilte boligutbygging. Personlige inntrykk, ideologiske impulser og konkrete ideer knyttet til alt fra

organisasjonsstruktur til pedagogikk og symbolikk ble begeistret formidlet til partifellene i Norge. Fremstillingene av det østerrikske sosialdemokratiet gjennomgås på områder hvor vi kan påvise eller har grunn til å anta at det fant sted en påvirkning som fikk betydning for Arbeiderpartiets praktiske politikk. Det sentrale metodiske grepet er transnasjonal nettverks- og påvirkningsanalyse med vekt på interaksjon mellom de to partipolitiske nettverkene, som geografisk hadde sine sterkeste forankringer i Wien og Oslo. Siden dette temaet er underbelyst i norsk arbeiderhistorie, tar artikkelen form av en bred oversikt – noen første spadetak.

Propaganda ‘Worth an Army’: The Norwegian Labour Party, Haakon Lie and the Transnational Dissemination of Cold War Propaganda, 1945–55

Denne artikkelen tar for seg Arbeiderpartiets samarbeid med vestlige propagandister i spredningen av antikommunistisk kaldkrigspropaganda i det første tiåret etter andre verdenskrig. Søkelyset rettes mot partisekretær Haakon Lie, som et viktig individuelt knutepunkt (node) i et transnasjonalt propagandanettverk. Kort tid etter krigen etablerte Lie samarbeid med British Labour Party, samt tjenestefolk ved de britiske og amerikanske ambassadene i Oslo, hovedsakelig på eget initiativ. Fra 1948 igangsatte britiske myndigheter, og en tid etter amerikanske myndigheter, storstilte antisovjetiske propagandakampanjer internasjonalt. Arbeiderklassen og arbeiderbevegelsen var deres primære målgrupper i Norge, og Lie fikk stor innflytelse over formidlingen overfor disse. På begynnelsen av 1950-tallet samarbeidet partisekretæren med britiske Foreign Office, amerikanske State Department og CIAs Kongressen for kulturell frihet i arbeidet med å påvirke norsk opinion. Artikkelen gir et overblikk over den transnasjonale spredningen av propaganda gjennom Arbeiderpartiets parti- og fagforeningsapparat, og argumenterer for at de vestlige propagandistenes betydelige innpass her var et kulturelt «empire by invitation».

Det siste kapittelet inneholder refleksjoner knyttet til de respektive artiklene, og vil sammenfatte avhandlingens svar på de overordnede problemstillingene og antyde implikasjoner og muligheter for videre historisk forskning.

2: Transnasjonale perspektiver

I akademiske samfunnsfag har det lenge pågått debatter om hvorvidt og hvordan nasjonalstatens grenser setter uproblematiskerte rammer for forskning. Denne kritikken fant for alvor sin vei til det norske historiefaget i 2008 med Norges forskningsråds (NFR) rapport *Bortenfor nasjonen i tid og rom: Fortidens makt og fremtidens muligheter i norsk historieforskning*, som var utarbeidet av et internasjonalt utvalg. Den siden av rapporten som fikk størst offentlig oppmerksomhet og skapte mest debatt, var påstanden om at norsk historieforskning var preget av en «metodologisk nasjonalisme» som historikerne burde arbeide for å «opløse».¹¹ Etter mitt syn er begrepet «metodologisk nasjonalisme» upresist når det brukes om historiefaget. Historiefaglig metodologi er læren om fagets konstituering og overordnede fremgangsmåter, den generelle metodelæren. I forlengelsen av mitt poeng fra innledningen mener jeg imidlertid det er viktig å skille historikerens primære valg av perspektiv fra det sekundære valget mellom *konkrete* metoder. Perspektivet setter rammene for de metodiske valg, og derfor mener jeg «nasjonssentrerte perspektiver» er et mer dekkende historiefaglig begrep for utfordringene som ofte forbindes med kritikken om metodologisk nasjonalisme.¹² Begrepet har dessuten et fortrinn ved ikke å implisere at historisk forskning som setter en nasjonalstat eller et nasjonalt samfunn i sentrum, er et utslag av et nasjonalistisk-ideologisk program.

Før jeg går videre, kan det være på sin plass å utdype hva jeg legger i begrepet «perspektiv», som brukes på ulike måter i historiefaget. Det betegner ofte både historikeren og historiske aktørers siktemål, målsetning, synspunkt, synsvinkel og oppfatning, men også sider eller aspekter ved historiske temaer eller fenomener.¹³ I denne avhandlingen betegner perspektivbegrepet historikerens grunnleggende temporale, spatiale og tematiske orientering, som legger teoretiske føringer for den historiske undersøkelsen. Perspektiver setter nedslagsfeltet i tid og rom, setter

¹¹ *Bortenfor nasjonen i tid og rom: Fortidens makt og fremtidens muligheter i norsk historieforskning* (Oslo: Norges forskningsråd, 2008), 177.

¹² Her bygger jeg på Akira Iriyes begrep «nation-centrism»: Akira Iriye, *Global and Transnational History: The Past, Present and Future* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2013), 3.

¹³ Ett eksempel på varierende bruk av perspektivbegrepet er Astri Andresen mfl., *Å gripe fortida: Innføring i historisk forståelse og metode* (Oslo: Det Norske Samlaget, 2015), 41: «Alle historikarar skjer til studiane sine ved å avgrense dei i tid og rom, og ved å stille spørsmål som angir eit særskilt perspektiv»; 125: «Frå Sobouls perspektiv var den franske revolusjonen derfor ein borgarleg revolusjon.»

rammer for hvilken type empiri som anses som mest relevant og fruktbar. Innenfor et slikt grunnleggende perspektiv kan historikerens oppmerksomhet rettes mot ulike typer temaer, fenomener og prosesser som settes i fokus i fremstillingen. I denne forstand er perspektiver grunnleggende analytiske fortolkningsrammer som empiri sorteres innenfor, men ikke i forstand av et epistemisk paradigme. Historikeren kan skifte ut sitt perspektiv, trekke på eller kombinere flere perspektiver, men vil ikke komme noen vei uten slike grunnleggende teoretiske avgrensninger i tid og rom.¹⁴ I flere sammenhenger vil det være relevant å bruke perspektivbegrepet for andre nivåer av den historiefaglige analysen, eksempelvis for å betegne en historiker eller historisk aktørs individuelle og konkrete synspunkt og synsfelt, men i denne sammenhengen betegner det snarere generelle historiske *måter* å se på.

I dette kapitlet vil jeg gjennomgå utfordringer og begrensninger ved å anlegge nasjonssentrerte perspektiver i historiefaget. Jeg vil også drøfte hva transnasjonale perspektiver er, og hvordan slike perspektiver positivt kan utvide og utdype historisk forståelse av fortiden. I avslutningen av kapitlet vil jeg, som et springbrett til det historiografiske kapitlet, kort gjennomgå NFR-rapporten og den norske historiefaglige debatten som fulgte i dens kjølvann.

Nasjonal – internasjonal – transnasjonal

«Transnasjonal» er et relativt nytt, og for mange uklart, begrep i historiefaglig sammenheng. Den britiske historikeren Patricia Clavin har påpekt at begrepet har vært preget av «a certain degree of woolliness», og at det står i fare for å bli et «catch-all concept». Begrepets uklare avgrensning er imidlertid ikke bare en ulempe, ifølge Clavin:

The value of transnationalism lies in its openness as an historical concept. Transnational history also allows us to reflect on, while at the same time going beyond, the confines of the nation. It sheds new, comparative light on the strengths and the fragilities of the nation-

¹⁴ Denne forståelsen anser jeg som tett beslektet med oppfatningen om grunnleggende historiefaglig «tilskjæring» i tid og rom, slik det fremstilles av Astri Andresen mfl. Disse forfatterne bruker imidlertid, og i motsetning til meg, ikke perspektivbegrepet for å betegne denne grunnleggende historiefaglige aktiviteten. Se Andresen mfl., *Å gripe fortida*, 21–42.

state and underlines the ways in which local history can be understood in relation to world history.¹⁵

Ulempen med et slikt åpent begrep om transnasjonalitet (som jeg her behandler synonymt med det engelske «transnationalism») er at det åpner for kritikk om at «transnasjonal» er et moteord uten ny faglig substans, siden det angivelig omfatter de samme fenomener og prosesser som har vært dekket av internasjonal historie. Nå er det på den ene siden åpenbart at mye som det i de siste år har blitt vanligere å betegne som transnasjonalt, tidligere har vært betegnet av historikere som internasjonalt. På den andre siden fanger transnasjonale historiske perspektiver inn mange fenomener og prosesser som tidligere har vært helt eller delvis underbelyste, og som kommer i et nytt lys ved å bli forstått transnasjonalt. Både fordi det åpner for nye sammenhenger, og fordi det gir en mer nyansert forståelse av prosesser og fenomener som lenge har vært belyst historisk, tjener det den historiske forståelsen å etablere et tydelig avgrenset begrep om transnasjonalitet.

Før jeg utdyper forskjellen mellom internasjonale og transnasjonale perspektiver – begge makroperspektiver på det samme analytiske nivå, men med orientering mot ulike fenomener –, er det vesentlig først å definere hvordan jeg i denne avhandlingen anvender kjernebegrepet «nasjon». I statsvitenskapelig forstand skilles det grunnleggende mellom et juridisk nasjonsbegrep knyttet til borgerrettigheter i en statsdannelse og et nasjonsbegrep knyttet til etniske fellesskap.¹⁶ Den første betydningen vektlegger den institusjonelle nasjonalstaten, den andre opplevde fellesskap som ikke nødvendigvis samsvarer med statsgrenser. Denne avhandlingen belyser fenomener som overskrider etablerte statlige grenser og mellomstatlige arenaer. Nasjoner forstås derfor som etablerte nasjonalstater og samfunnene som er avgrenset fra omverdenen av nasjonalstatens rammer. I praksis avgrenses dermed nasjonsbegrepet fra etnisk eller regionalt forankrede uavhengighetsbevegelser med nasjonalstatlige aspirasjoner. «Transnasjonalitet» betegner dermed eksempelvis pan-nasjonale bevegelser som søker å fremme identiteter eller skape politiske enheter som overskrider *eksisterende* nasjonale statsgrenser. Forskningsbegrepene «internasjonal» og «transnasjonal» defineres

¹⁵ Patrica Clavin, «Defining Transnationalism», *Contemporary European History* 14, nr. 4 (2005): 421–39 (her 438), doi: <https://doi.org/10.1017/S0960777305002705>.

¹⁶ Øyvind Østerud, «Nasjon», i *Statsvitenskapelig leksikon*, red. Øyvind Østerud (Oslo: Universitetsforlaget, 2007), 179.

videre i denne avhandlingen ved sitt forhold til slike nasjoner. «Nasjonal» forstås som betegnende for institusjoner, organisasjoner, miljøer og andre aktører som primært virker innenfor nasjonalstatens rammer, og som representerer brede grupper i det nasjonale samfunnet. Den norske arbeiderbevegelsen er en slik nasjonal bevegelse.

«Internasjonal» brukes videre for å betegne interaksjonen mellom nasjonalstater, men også interaksjonen mellom ulike organisasjoner og individer som nasjonale representanter. Norsk diplomatisk kontakt med andre stater eller norsk deltagelse i mellomstatlige organisasjoner og multilaterale initiativer er internasjonale. Det er imidlertid også interaksjon mellom norske organisasjoner, som Arbeiderpartiet, og prinsipielt likestilte nasjonale motstykker, så vel som deltagelse i mellomnasjonale fellesorganisasjoner som eksempelvis Sosialistinternasjonalen (SI). Denne forståelsen av internasjonal er altså bredere enn en rent mellomstatlig betydning, som har vært vanligst i tradisjonell statsvitenskap.¹⁷

«Transnasjonal» betegner aktivitet og forbindelser som ikke fanges inn av eller overskrider (transcenderer) de analytisk avgrensede kontekstene nasjonal/internasjonal, som på norsk ofte karakteriseres som de avgrensede størrelsene innenriks og utenriks. Organisasjoner og individer som agerer grenseoverskridende eller uten å representere noen nasjonale interesser kan karakteriseres som transnasjonale. Det samme kan ideer som virker grenseoverskridende. «Transnasjonal» skiller seg fra «internasjonal» ved i langt høyere grad å betegne uformelle og mindre institusjonelt fastlagte forbindelser, sammenhenger og prosesser over nasjonale grenser. Siden avgrensningen mellom begrepene «internasjonal» og «transnasjonal» først for alvor er blitt gjort gjeldende blant historikere de siste tiår, har «internasjonal» tidligere vært brukt for å beskrive mye av de fenomenene og prosessene som det i dag er vanligere å omtale som «transnasjonal». «Global» brukes av enkelte historikere som et synonym til «transnasjonal».¹⁸ Heller ikke jeg vil avgrense disse begrepene skarpt fra hverandre, men heller forstå dem som beslektede begreper med ulikt tyngdepunkt: «Global» betegner verdensomspennende fenomener, mens «transnasjonal»

¹⁷ Christer Jönsson, «Internasjonal politikk», i Østerud, *Statsvitenskapelig leksikon*, 112–14.

¹⁸ Iriye, *Global and Transnational History*, 11.

betegner mindre utstrakte fenomener som berører regioner eller mindre grupper av nasjoner. Temporalt vil «global» kunne dekke historiens lengste linjer, mens «transnasjonal» vil være mest anvendelig på nasjonalstatens moderne epoke.

Historiefaget har i Norge, som i de fleste andre land, hatt sterke finansielle og ideologiske bånd til nasjonalstaten. Blant andre Jan Eivind Myhre har påpekt at satsningen på historie har vært forbundet med historiske nasjonsbyggingsprosesser, men det nasjonale har også satt rammene av rent praktiske årsaker: Den nasjonale rammen har gjort det empiriske arbeidet håndterbart, siden det i all hovedsak kunne baseres på nasjonalt og lokalt tilgjengelige kilder. Staten har hatt en avgjørende betydning i organiseringen av kildene i nasjonale arkiver, noe som gjør at nasjonale aspekter ved emner fremtrer tydeligere enn de ellers ville gjort.¹⁹ Språklige forhold har åpenbart også bidratt til en nasjonal begrensning av historie. Norsk historie har i all hovedsak vært skrevet på norsk av norske historikere med norskspråklige kilder. Historikeren Pierre-Yves Saunier har også påpekt at nettopp historikernes selvbegrensning av sin forskning til nasjonalt genererte kilder er et fundament for det som ofte kalles metodologisk nasjonalisme.²⁰ Slike praktiske forhold bidrar til å forklare hvorfor historiefaget i Norge og andre moderne land har vært så preget av nasjonssentrerte perspektiver. I det følgende vil jeg vurdere betydningen av slike perspektiver for historisk forståelse av fortidige forhold og drøfte hvordan transnasjonale perspektiver kan bidra til å utfordre og utvide nasjonale rammer for historie.

Et analytisk bur?

Nasjonssentrerte perspektiver setter grunnleggende rammer for historisk forståelse rent geografisk og territorielt. Nasjonalstaten har utvilsomt vært en viktig arena for moderne politisk handling. De fleste historiske politiske aktører og organisasjoner som har vært aktive de siste 200–250 år, har primært vært orientert mot den nasjonale statsmakten og handlet innenfor det nasjonale politiske systemet de har

¹⁹ Jan Eivind Myhre, «Introduction», i *Boundaries of History*, red. Jan Eivind Myhre (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2015), 14.

²⁰ Pierre-Yves Saunier, *Transnational History* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2013), 132.

vært situert i. Dette har gjort det lett å naturalisere nasjonen som den brede rammen for samfunnets historie – at nasjonen, forstått som nasjonalstaten og det tilhørende folket, har fremstått som et kollektivt hele avgrenset fra omverdenen. I historieskrivingen har nasjonen ofte vært en analytisk arena, en stedlig kontekst, hvor en individuell og unik historie utspiller seg klart avgrenset fra andre nasjonale kontekster. Historiker Thomas Adam hevder på bakgrunn av dette at nasjonalstaten har vært et «analytical cage» for historikere:

Limiting oneself to the space of any given nation led historians to study only those pieces and parts of a given historical subject matter that existed within the chosen and artificial national space and caused historians to ignore the complex body of the phenomenon that existed outside of this space. Most historical phenomena existed, however, not just within one national space but grew just like a tree that develops roots and branches, which stretch and extend into the spaces of other countries, empires, and nations. Studying such phenomena within the space of just one nation always meant to study just one branch or limb cut off from its body.²¹

Thomas Adams bruk av polemiske metaforer knyttet til bur og avkuttete kroppsdelar har forbindelse med hans eksplisitte ønske om at transnasjonal historie skal utgjøre et universaliserende postnasjonalt prosjekt. Det er ikke nødvendig å akseptere Adams normative prosjekt for å anerkjenne hans resonnement om at nasjonssentrerte perspektiver kan gjøre at historikere overser fenomener som overskrider nasjonens stedlige rammer. Transnasjonal historie kan utvilsomt bidra til å skape økt bevissthet om en nasjons berøring med omverden og fenomener som overskrider nasjonale grenser. Derfor er det fruktbart for historikeren å «tøye sin romlige forestillingsevne», det vil si å kreativt utforske nye måter å konseptualisere geografiske kontekster.²² I den grad grenseoverskridende regionale kontekster blir mer fremtredende på bekostning av nasjonale kontekster, kan vi snakke om *transnasjonal kontekstuell utvidelse*. Dette kan være utvidede transnasjonale regioner som Norden, Øst-Europa eller Afrika sør for Sahara. Betydningen av konkrete historiske hendelser og prosesser vil nødvendigvis endres om rammen for historikerens fortellinger og forklaringer justeres. Enkelte historiske

²¹ Thomas Adam, «Transnational History: A Program for Research, Publishing, and Teaching», *Yearbook of Transnational History* 1 (2018): 1.

²² Saunier, *Transnational History*, 118.

begivenheter vil i en utvidet kontekst fremstå mindre vesentlige, og andre vil kunne bli tillagt nye betydninger. Samtidig vil tidligere oversette begivenheter, fenomen typer og prosesser kunne tre frem i et helt nytt lys når den kontekstuelle analytiske rammen utvides. Utvidelser av geografiske rammer for historiske fremstillinger kan få interessante ringvirkninger som fremmer historisk refleksjon. Rent praktisk vil en slik utfordring av geografiske rammer eksempelvis utfordre nasjonssentrerte kronologiske ordener og åpne for nye transnasjonale periodiseringer.²³ Mer grunnleggende kan et historisk problem helt endre innhold eller mening om den geografiske rammen endres.²⁴ Med den geografiske perspektivendringen kan bevisstheten og interessen øke for historiske forsøk på å skape og fremme utvidede regionale, pan-nasjonale eller kosmopolitiske identiteter. Det er trolig på bakgrunn av dette at enkelte historikere har fremhevet at transnasjonale perspektiver kan forstås som den romlige utvidelsen av den kulturelle vending.²⁵

Et kjernepunkt i samfunnsvitenskapelige, særlige sosiologiske, debatter om metodologisk nasjonalisme har vært at «samfunnet» knyttes til det nasjonale uten at dette på noen måte problematiseres. Dette poenget gjelder også i høy grad for historikere, som ofte har trukket på samfunnsvitenskapenes samfunnsforståelse. I et nasjonssentrert historisk perspektiv forstås kollektiv handling ofte primært som intern sosial interaksjon *innenfor* nasjonen. Samfunnsgrupper som sosioøkonomiske klasser, interessegrupper og organisasjoner utgjør i et slikt perspektiv deler av et nasjonalt hele, enten de er mindre, lokale geografiske brikker i et større nasjonalt territorium eller brede representanter for subnasjonale særinteresser. Mange slike fellesskap vil primært ha et nasjonalt virkefelt, men kan også ha forbindelser og forgreninger til verden utenfor, som det er lett å overse med et nasjonssentrert perspektiv. I mange tilfeller strekker imidlertid sosioøkonomiske, ideelle, kulturelle og interessebaserte fellesskap seg over og forbi nasjonalstatenes grenser, og nasjonale perspektiver begrenser fenomenene på en måte som også begrenser vår historiske forståelse av dem. En løsere og mer overlappende kontekstforståelse vil kunne gjøre at nye fenomener og prosesser

²³ Iriye, *Global and Transnational History*, 30.

²⁴ Myhre, «Introduction», 14.

²⁵ Petra Goedde, «Power, Culture, and the Rise of Transnational History in the United States», *The International History Review* 40, nr. 3 (2018): 592–608 (her 597), doi: <https://doi.org/10.1080/07075332.2017.1284142>.

komme til syne. På bakgrunn av dette har Knut Kjeldstadli påpekt betydningen av å unngå vanemessig og ureflektert begrensning av historiske fremstillinger til nasjonalstaten. I norsk sammenheng har han fremhevet at økt bevissthet om muligheten for transnasjonale perspektiver ville innebære at «statsgrensa ikke tas som en *a priori* gitt ramme for ulike relasjoner, der samfunnet brått stanser ved Svinesund».²⁶

For mange naturlige og sosiale fenomener er de nasjonale grenser ganske enkelt lite relevante, siden fenomenene i sitt vesen er grense-løse eller grenseoverskridende; de eksisterer i kraft av å utfolde seg over landegrenser.²⁷ Eksempler på grense-løse naturlige fenomener er dyretrekk, epidemier og værforhold, mens eksempler på grenseoverskridende sosiale fenomener er migrasjon, ideologispredning og handelsnettverk. Så grenseoverskridende fenomener kan ikke studeres i full bredde uten at det anlegges tilsvarende grenseoverskridende perspektiver. Som jeg antydte i innledningen, er ideologisk påvirkning over landegrenser denne avhandlingens sentrale anliggende. Få ting fremstår like flytende og grenseoverskridende som ideer, og trolig er dette et av feltene hvor et ensidig nasjonalt perspektiv blir mest begrensende og problematisk. Skal vi forstå noe som i liten grad lar seg begrense av nasjonale grenser, er det nettopp begrensende for den historiske innsikten om historikeren anlegger et ureflektert nasjonssentrert perspektiv. Anlegger historikere derimot et transnasjonalt perspektiv, vil det åpne et mulighetsrom for å undersøke transnasjonale organisasjoner og kollektiver som i liten grad tidligere har vært gjenstand for forskning, som multinasjonale selskaper, ideelle organisasjoner eller innflytelsesrike uformelle nettverk. Da kan helt eller delvis oversette prosesser, dynamikker og sammenhenger tre frem og kaste nytt lys over fortiden.

Den trolig mest underbevisste, men ikke desto mindre viktige, konsekvensen av å anlegge nasjonssentrerte perspektiver på fortiden er den gjennomgående tendensen til å fremheve det unike ved et lands historiske erfaring, ideer og institusjoner.²⁸ Historikere søker som regel etter det individuelt spesifikke ved et konkret historisk

²⁶ Knut Kjeldstadli, «Den norske transnasjonalhistorien», i *Sørlandet og utlandet: Transnasjonal kontakt, internasjonal påvirkning*, red. Berit Eide Johnsen (Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2013), 20.

²⁷ *Ibid.*, 17.

²⁸ Iriye, *Global and Transnational History*, 3.

tilfelle, og med et nasjonalt perspektiv får dette den logiske følge at det unike fremstår som nasjonalt betont, mens generelle trekk, altså trekk den konkrete nasjonen deler med andre nasjoner, fremstår som internasjonale. Når en historiker forsøker å forklare noe som fremstår som nasjonalt unikt, er det logisk at hun eller han griper til forklaringer hvor *nasjonale forklaringsfaktorer* blir gitt avgjørende vekt. Internasjonalt komparative fremstillinger er som regel en samling og sammenligning av nasjonale historier. Slik komparasjon bidrar til å avdekke likheter og ulikheter nasjonene imellom. Som analytiske enheter må nasjonene imidlertid være sammenlignbare, det vil si relativt like i territoriell størrelse og statlige og økonomiske samfunnsstrukturer for at komparasjonen i det hele tatt skal være fruktbar. Ulikhetene vil derimot, som følge av at nasjonen er den sentrale analytiske enheten for komparasjon, nødvendigvis fremstå som nettopp nasjonale. Benyttes derimot geografisk utvidede regioner, grenseoverskridende identiteter, organisasjoner og grense-løse nettverk som de analytiske enheter, vil dette få betydelige implikasjoner for historikerens spørsmål og forklaringer.

Oppløsning eller vårløsning for nasjonen?

Historievitenskapen bidrar ideelt til å gjøre den kollektive forståelsesprosessen knyttet til fortiden mer nøyaktig, nøktern og nyansert, og til at den hele tiden belegges og korrigeres i lys av historiske kilder. Fruktbar historisk refleksjon, forstått som en stadig utvidende hermeneutisk prosess, er avhengig av åpenhet og nysgjerrighet for alternative perspektiver, tolkninger og forståelser av fortiden. Debattene om metodologisk nasjonalisme og nasjonssentrerte historiske perspektiver har åpenbart hvor ureflektert mange historikere har forholdt seg til hvordan nasjonale grenser har satt rammer for deres virksomhet. I disse debattene har transnasjonale historiske perspektiver, i alle sine former, representert konkrete alternativer som svarer på kritikken. Innebærer transnasjonal historie en oppløsning av nasjonen i historiefaget?

Enkelte historikere, som Thomas Adam, synes å mene det. For Adams handler transnasjonal historie først og fremst om å vise historien som et «universal project» og å skape «a new mode of history production and history presentation for the

postnational era».²⁹ Tilsynelatende ser han transnasjonal historie som en paradigmatisk utfordrer til nasjonssentrert historie i en kamp om hegemoniet. Andre fremtredende transnasjonale historikere motsetter seg et slikt normativt program og understreker at transnasjonale perspektiver ikke nødvendigvis trenger å undergrave betydningen av nasjonalstaten. Pierre-Yves Saunier er blant disse: «[T]ransnational history is not written against or without nations but simultaneously pays attention to what lives against, between and through them.»³⁰ Selv deler jeg Sauniers holdning. At fenomener overskrider nasjonale rammer, kan i mange tilfeller gjøre at nasjonsgrensene fremstår som mindre viktige, men i forbindelse med menneskelige sosiale fenomener vil de sjelden være irrelevante. Nasjonalstaten er den sentrale politiske byggesteinen i verden i dag, som det var for hele den historiske perioden jeg tar for meg i avhandlingen. Aktører og organisasjoner kan ha forsøkt å avvise, viske ut, flytte eller overskride nasjonsgrensene, men i moderne tid har de alle vært tvunget til å forholde seg til dem. Nasjonen vil derfor i mange tilfeller være en adekvat ramme for historiske undersøkelser, eller i det minste en viktig analytisk kontekst. Det er vanskelig å se fruktbarheten av en «opløsning» av metodologisk nasjonalisme, om alternativet er noe i retning av metodologisk globalisme, altså erstatningen av ett angivelig ideologisk prosjekt med et annet.³¹

Transnasjonale perspektiver behøver ikke trenge nasjonssentrerte perspektiver til side. Snarere kan transnasjonal historie gi en ny dimensjon til nasjonalt orientert historie. Nasjonssentrerte perspektiver vil ha det nasjonale som sin primære ramme, men trenger ikke å utelukke elementer av transnasjonale perspektiver, på samme måte som nasjonalt orientert historie bør og kan berike transnasjonal historie. Dette innebærer ikke en «opløsning» av nasjonalstaten. Nasjoner er uten tvil helt sentrale komponenter i det moderne politiske system og kommer til å fortsette å utgjøre en fruktbar analytisk kategori for historikere. Likevel er det, som denne gjennomgangen har forsøkt å vise, et betydelig rom for transnasjonal utvidelse av den historiske forståelsen både av nasjonen og fenomener som på ulike måter har overskredet nasjonsgrensene.

²⁹ Adam, «Transnational History», 2–3.

³⁰ Saunier, *Transnational History*, 11.

³¹ Poeng lånt av Knut Kjeldstadli (29.5.2019).

Norsk historisk debatt om «metodologisk nasjonalisme»

NFRs rapport *Bortenfor nasjonen i tid og rom* provoserte frem en betydelig fagdebatt blant norske historikere og blir stadig, over ti år senere, trukket frem i diskusjoner om status for det norske historiefaget. I evalueringen ble historiske arbeider fra nærmere 150 historikere fra 11 faglige institusjoner i Norge vurdert. Utvalget berørte ikke arbeiderhistorie spesifikt, selv om enkelte av verkene som ble gjennomgått, kan regnes som arbeiderhistoriske.³² Gjennomgangen munnet ut i fire konkrete anbefalinger: Bedre kjønnsbalanse, mer faglig samarbeid innen økonomisk historie, kritisk distanse til «samfunnsvitenskapenes forenkledde trendfremskrivninger» og «problematisering av romdimensjonen i samfunnsanalysen som kan gjøres ved å overskride den metodologiske nasjonalismen».³³ Tre av punktene bør kunne sies å ha vært ganske ukontroversielle, men punktet om metodologisk nasjonalisme provoserte frem en faglig debatt. I rapportens utdyping av dette punktet sto det blant annet:

[...] merker utvalget seg at det nasjonale rom stadig utgjør den vesentligste rammen for historieskrivingen i Norge på samme måte som overalt ellers. [...] Historieforskningen synes å ha hatt vansker med å frigjøre seg fra sin nasjonale og til dels nasjonalistiske arv. [...] En svært stor andel av de evaluerte utgivelsene forutsetter Norge som en selvfølgelig referanseramme både for fortidens strukturelle forhold og den historiske utvikling.³⁴

Utvalgets ordvalg gjorde nok sitt til at mange norske historikere inntok en reservert holdning til rapportens konklusjoner. Anbefalingen om at norske historikere måtte «frigjøre seg fra» og «oppløse» den påstått «vesentligste rammen» for sin forskning, var radikal og ikke så rent lite polemisk. Var det dekkende å påstå at norsk historieskriving hadde vært bundet i det som nærmest fremsto som en metodologisk tvangstrøye? Tor Egil Førland fremhevet de normative historieteoretiske premissene som lå til grunn for rapportens vurderinger om

³² Særlig kan flere av bidragene i kategorien «Arbeidsliv, velferdsstat og øvrig sosialhistorie» betegnes som arbeiderhistoriske, se *Bortenfor nasjonen i tid og rom*, 98–100.

³³ *Ibid.*, 148.

³⁴ *Ibid.*, 153.

hvilken vei det norske historiefaget burde gå.³⁵ Terje Tvedt kritiserte utvalget for aldri å definere sitt sentrale begrep, «metodologisk nasjonalisme», som det paradoksalt nok brukte uten internasjonal bakgrunn eller kontekst:

Evalueringskomiteen og rapporten peker på begrensningene ved norsk historieforskningens nysgjerrighetsorientering – og det er viktig – men den bommer når den betegner problemet som «metodologisk nasjonalisme», og mens rapporten gir inntrykk av at begrepet dreier seg om metode, er det klart at det i realiteten handler om politikk.³⁶

Komiteen hadde et politisk og normativt prosjekt ifølge Tvedt, som videre hevdet at det i bunn og grunn handlet om en «politisk-ideologisk kritikk av at historiefaget har vært opptatt av nasjonalstatens utvikling».³⁷ Selv vektla han snarere behovet for utvidelse av geografisk nysgjerrighetsorientering og å skrive nasjonal historie på en måte som gjør den mer globalhistorisk relevant. Knut Kjeldstadli synes å ha vært mer åpen for rapportens konklusjoner. Til tross for at han hadde innvendinger, hevdet han at utvalget reiste interessante spørsmål om metodologisk nasjonalisme, særlig i form av uproblematisert geografisk avgrensning av forskningen, implisitt nasjonalt orientert språk og en naturalisering av nasjonen som politisk enhet. Dette gjør at man, ifølge Kjeldstadli, kan bli blind for impulser utenfra og i andre land, samt ta som en selvfølge at samfunnet slutter ved statsgrensene.³⁸

Norsk historieforskning generelt er ikke denne avhandlingens anliggende, og jeg skal ikke drøfte hvorvidt rapportens diagnose var dekkende for denne, eller om den utskrev den riktige medisin. Min holdning er at Norges forskningsråds rapport hadde en betydelig normativ slagside, og at bruken av begrepet «metodologisk nasjonalisme» var problematisk. Som Terje Tvedt påpeker, er begrepet ikke tydelig definert eller faglig kontekstualisert, men hadde «slagordets styrke».³⁹ Utvalget trakk inn et negativt ladet begrep som var i vinden i akademia internasjonalt, og da særlig knyttet til sosiologifaget. Til tross for at jeg er kritisk til utvalgets sentrale begrep, mener jeg rapporten berører viktige momenter og

³⁵ Tor Egil Førland, «En kritisk kommentar til historieevalueringens metaramme», *Historisk tidsskrift* 88, nr. 1 (2009): 105–12.

³⁶ Terje Tvedt, «Om metodologisk nasjonalisme og den kommunikative situasjonen: En kritikk og et alternativ», *Historisk tidsskrift* 91, nr. 4 (2012): 501.

³⁷ *Ibid.*, 500.

³⁸ Knut Kjeldstadli, «Å evaluere evaluatørene», *Historisk tidsskrift* 88, nr. 1 (2009).

³⁹ Tvedt, «Om metodologisk nasjonalisme», 491–92.

bidro til økt bevissthet rundt utfordringene ved ukritisk nasjonssentrerte perspektiver.

Konklusjon

Dikotomien mellom nasjonale og transnasjonale perspektiver har vært drivende for dette kapittelet. Dette er de tydeligste perspektivmessige kontrastene i en viktig faglig debatt. Det er imidlertid verdt å merke seg at internasjonale perspektiver lenge har vært en del av historiefaget, og en del av forskningen som har gått under disse merkelappene, ville det være vanligere i dag å kalle transnasjonal historie. I forlengelsen av det definisjonsskillet jeg etablerte mellom internasjonal og transnasjonal, vil jeg hevde at et internasjonalt perspektiv belyser mellomnasjonale forbindelser og prosesser, det vil si interaksjon mellom prinsipielt likestilte nasjonale organisasjoner og aktører, som virker i en internasjonal arena som representanter for nasjonalstaten eller subnasjonale interesser. Nasjonal komparasjon er for øvrig også en sentral metode som etter mitt syn faller inn under et internasjonalt perspektiv, selv om «inter-» i dette tilfellet betegner historikerens systematiske sammenligning av nasjoner, og ikke disses gjensidige forbindelser. Transnasjonale perspektiver kaster derimot lys over historiske fenomener og prosesser som ikke fanges inn av eller som overskrider de nasjonale og internasjonale kontekstene. Det analytiske skillet mellom nasjonale, internasjonale og transnasjonale perspektiver er fruktbart, men i praksis kan perspektivene ofte være overlappende og skillene flytende. Dette vises med all ønskelig tydelighet av historiografien over arbeiderhistorie i Norge, som jeg vil gjennomgå i neste kapittel.

3: Et historiografisk overblikk

Arbeiderbevegelsen i Norge har alltid vært opptatt av historie, og har da også fra første stund skrevet sin egen. Historisk forskning på arbeiderklassen og arbeiderbevegelsen har i norsk sammenheng vært kjent under den historiografiske samlingsbetegnelse «arbeiderhistorie». I sin mest konkrete betydning betegner arbeiderhistorie en forskningsorientering mot sosiale, økonomiske og politiske forhold knyttet til den moderne arbeiderklassen. I en bredere betydning betegner arbeiderhistorie også orientering mot parti- og fagorganisasjoner som representerer eller hevder å representere arbeideres økonomiske og politiske interesser. «Arbeiderbevegelseshistorie» kunne vært et mer presist begrep for historiske arbeider (som denne avhandlingens artikler) som har et institusjonelt politisk fokus fremfor et sosialt og økonomisk, men «arbeiderhistorie» er både mer språklig anvendelig og faglig etablert. Feltet er et av de største i moderne norsk historieskriving, trolig bare overgått i antall verker av historien om Norge under den tyske okkupasjonen 1940–45. Arbeiderhistorie vokste for alvor frem i tiden etter første verdenskrig og nådde et høydepunkt med en bølge av hovedoppgaver, avhandlinger, artikler og bøker i siste halvdel av 1960-tallet og begynnelsen av 1970-tallet. Svært mange av dagens ledende historikere på feltet kom inn i historiefaget i denne perioden. Selv om interessen for arbeiderhistorie synes å ha gått noe ned etter 1990-tallet, er det stadig et av feltene i norsk historie som tiltrekker seg størst interesse. Hvilke perspektiver på forholdet mellom det nasjonale, internasjonale og transnasjonale har preget de historiske studiene av arbeiderbevegelsen i Norge? I hvilken grad har nasjonalstatens grenser satt rammer for forklaringsfaktorene, tolkningene og fortellingene? Og hvordan har forholdet mellom arbeiderbevegelsen og den internasjonale arenaen blitt dekket? I dette kapittelet forsøker jeg å gi en samlet fremstilling av feltets historiografi. Det omkring hundre år gamle forskningsfeltet vil behandles i tre deler, som må anses mer som tidsmessige tyngdepunkter enn klart avgrensede perioder: pionerperioden (1920–1960), gullalderen (1960–2000) og forskningsfronten de siste to tiår (2000–2019).

Pionerperioden, 1920–1960

Fra Arbeiderpartiets gjennombruddsfase i de første årtiene på 1900-tallet har partiets intellektuelle tolket bevegelsens historiske utvikling. Arbeiderbevegelsens forhold til «det nasjonale spørsmål», altså hvordan bevegelsen generelt og partiene spesielt forholdt seg til Norges historie, patriotiske kultur og politiske tradisjoner, var vesentlige spørsmål som disse forsøkte å besvare historisk. Selv om både kommunistene i NKP og de radikale sosialistene i Arbeiderpartiet på 1920-tallet og langt inn på 1930-tallet hadde et anstrengt forhold til borgerlig «sjåvinistisk» nasjonalisme, tyder flere utgivelser på at det ble ansett som maktpåliggende ikke å fremstå som importører av fremmed tankegods som ikke hadde grobunn i landets tradisjoner, men snarere vise nasjonal forankring. Dette kommer særlig markert til uttrykk i Olav Scheflos bok *Den røde tråd i Norges historie* fra 1925, hvor han argumenterte for at NKP og norsk kommunisme hadde dype røtter i norsk historie, snarere enn å utgjøre «en fremmed plante» i norsk jord.⁴⁰ Scheflo møtte imidlertid motbør fra venstrefløyen i eget parti, som anså et slikt historiesyn som et nasjonalistisk avvik.⁴¹ Denne fløyen ville ikke i samme grad som Scheflo betone nasjonale forutsetninger, men understreket tydeligere den universelle relevansen av Kominterns organisasjonsprinsipper. Dette illustrerer spenningsfeltet NKP befant seg imellom å være en nasjonal organisasjon som skulle virke i en nasjonal kontekst, og samtidig å være en «avdeling» av en organisasjon dannet for å sikre «verdensrevolusjonens seier», Den kommunistiske internasjonale (Komintern). NKP var slik sett en atypisk blomst i norsk partiflora, og både partiets egen offisielle formidling av sin historie, som Just Lippes partihistorie fra 1963, og senere faghistoriske fremstillinger av partiets historie gjenspeiler partiets spesielle stilling.⁴² Partiet var så tett forbundet til prosesser i utlandet at det ville gitt liten mening å fremstille dets historie uten å gi stor plass og forklaringskraft til utviklingstrekk i og forbindelser til Komintern og Sovjetunionen. Som jeg vil komme tilbake til, er det derfor rimelig å behandle historiske fremstillinger av NKP som en særegen gren av arbeiderhistorie, mer preget av utvidede og grenseoverskridende perspektiver enn fagfeltet som helhet.

⁴⁰ Olav Scheflo, *Den røde tråd i Norges historie* (Oslo: Ny tid, 1925).

⁴¹ Einhart Lorenz, *Det er ingen sak å få partiet lite: NKP 1923–1931* (Oslo: Pax, 1983), 56–61.

⁴² Just Lippe, *Norges Kommunistiske Partis historie*, bd. 1, *Forhistorien – Partiets stiftelse. Tiden fram til den annen verdenskrig* (Oslo: Norges Kommunistiske Parti, 1963).

Med Komintern-perioden 1919–23 som et mulig unntak var derimot Arbeiderpartiet et mer tydelig nasjonalt forankret parti, selv om det også i Arbeiderpartiet i mellomkrigstiden var en betydelig debatt om hvordan partiet skulle forholde seg til norsk nasjonalisme.⁴³ I denne debatten var ideologer som Halvdan Koht og Ole Øisang de mest fremtredende og innflytelsesrike. De var talsmenn for en progressiv oppfatning av nasjonen, som blant annet kom til uttrykk i sistnevntes bok *Vi vil oss et land: Arbeiderbevegelsen og det nasjonale spørsmål* fra 1937.⁴⁴ Etter inngåelsen av Hovedavtalen i arbeidslivet i 1935 og partiets inntreden i regjeringskontorene under statsminister Johan Nygaardsvold samme år, hadde partiet inntatt en positiv holdning til de nasjonalt samlende symboler. Mest symboltungt var omfavnelsen av 17. mai og bruken av nasjonalflagget på partiarrangementer. Arbeiderpartiets understrekning av betydningen av det nasjonale har sin parallell i historiske fremstillinger av bevegelsens nasjonalt særegne utvikling.

En av de første autoritative faghistoriske fremstillinger av den på dette tidspunktet unge arbeiderbevegelsens utvikling ble ført til pennen av Edvard Bull d.e., som var professor i historie ved Universitetet i Kristiania/Oslo og aktiv i Arbeiderpartiet. I sin korte, men faglig innflytelsesrike utgivelse *Arbeiderbevægelsens stilling i de tre nordiske land 1914–1920* fra 1922 gjennomgikk han arbeiderbevegelsens utvikling i Skandinavia komparativt. Analysen satte ikke forbindelser landene imellom eller påvirkning fra verden utenfor i fokus, men forsøkte å gi svar på hvorfor ulike ideologiske strømninger i perioden hadde ulik vekt internt i de tre nasjonale bevegelsene. Dette forklarte Bull både ved enkeltaktørers avgjørende rolle, ulik konstitusjonell og partipolitisk dynamikk og, som han ble mest kjent for, ulik sosial og økonomisk basis i landene. At radikale strømninger fikk større betydning i Norge enn i Sverige og Danmark under og i kjølvannet av første verdenskrig, mente Bull primært skyldtes Norges hurtige utbygging av kraftkrevende industri i tiårene etter århundreskiftet, noe som hadde virket sosialt opprivende og politisk radikaliserende.⁴⁵ Overordnet fremsto nasjonalstaten som

⁴³ Hans Fredrik Dahl, *Fra Klassekamp til nasjonal samling: Arbeiderpartiet og det nasjonale spørsmål i 30-årene* (Oslo: Pax, 1969).

⁴⁴ Ole Øisang, *Vi vil oss et land: Arbeiderbevegelsen og det nasjonale spørsmål* (Oslo: Det norske Arbeiderpartis forlag, 1937).

⁴⁵ Edvard Bull (d.e.), *Arbeiderbevægelsens stilling i de tre nordiske land 1914–1920* (Kristiania: Det norske Arbeiderpartis forlag, 1922).

den selvfølgelige enheten for komparasjon, og de nasjonale særtrekkene han finner, forklares med nasjonale faktorer.

Dette står i kontrast til Håkon Meyers *Den politiske arbeiderbevegelse i Norge* fra 1931. Sammenlignet med Bull var Meyer i sin fremstilling av norsk arbeiderbevegelses historiske utvikling mindre opptatt av sosiale og økonomiske strukturer. Snarere forklarte han bevegelsens utvikling først og fremst ved de sentrale aktørenes rolle. Maktkamper, allianser og forbindelser mellom ledende politikere ble satt i fokus. Selv om Meyer var opptatt av å forklare utviklingstrekk i *norsk* arbeiderbevegelse, satte nasjonalstatens grenser ikke rammene for analysen. Impulser utenfra påvises gjennomgående og påvirkning gjennom grenseoverskridende nettverksforbindelser gis forklaringskraft. Et utdrag fra kapittelet som dekker første verdenskrig, illustrerer hvordan Meyer påviste at utviklingstrekk i norsk arbeiderbevegelse var intimt forbundet med aktører og ideologisk utvikling i utlandet:

Det blev særlig den norske ungdomsbevegelses folk som søkte forbindelse i Schweiz – i «Jugend-Internationale» medarbeidet *Eugène Olausen* og *Arvid Hansen*, og «Klassekampen» hentet der stoff fra Lenin, Liebknecht, Rosa Luxemburg, Robert Grimm o.m.a. Og særlig ved samarbeide med den svenske arbeiderbevegelses opposisjon, samlet i Ungdomsforbundet under *Zeth Høglunds* og *Fredrik Strøms* førerskap, søkte den norske opposisjon direkte tilknytning. På Zimmerwalderkonferansen i 1915 var manifestet til verdens arbeidere undertegnet av *Zeth Høglund* og *Ture Nermann* på den svenske og *norske* delegasjons vegne.⁴⁶

Selv om Håkon Meyer ikke analyserer samarbeid og påvirkning over landegrensene systematisk, men snarere gjennomgår nærmest løsrevne anekdoter om forbindelser og sammenhenger, mener jeg dette bør anses som et tidlig eksempel på elementer av et transnasjonalt perspektiv. Et gjennomgående trekk hos Meyer synes å være at han var vel så interessert i hvordan kontakt over landegrensene påvirket nasjonale prosesser, som hvordan nasjonale forhold formet den nasjonale bevegelsen som er tema for hans studie. Det er nærliggende å anta at Meyers perspektiv var formet av hans egne erfaringer og virksomhet i

⁴⁶ Håkon Meyer, *Den politiske arbeiderbevegelsen i Norge* (Oslo: Det norske Arbeiderpartis forlag, 1931), 65.

arbeiderbevegelsen. Han hadde bakgrunn som Arbeiderpartiets internasjonale sekretær i perioden 1922–27 og hadde siden 1929 vært redaktør i partiets ideologiske tidsskrift *Det 20de Århundrede*. Meyer var blant partiets mest internasjonalt orienterte intellektuelle og var selv en aktiv aktør i å trekke tanker fra utlandet inn i partiets ordskifte (se avhandlingens artikkel «Arbeiderpartiet og austromarxismen»). Få var i en bedre posisjon til å vurdere betydningen av transnasjonal idéformidling for den norske arbeiderbevegelsen enn Håkon Meyer.

Edvard Bulls og Håkon Meyers bidrag står som de tydeligste kontrastene når det gjelder hvordan nasjonalstaten satte rammer for tolkninger og perspektiver i den tidlige historiografien over arbeiderbevegelsens historie. Bidragene til det store tobindsverket utgitt i anledning Arbeiderpartiets 50-årsjubileum i 1937, hvor historiker (og utenriksminister) Halvdan Koht sto som redaktør, kan plasseres mellom disse ytterpunktene.⁴⁷ Sammenfattende for mellomkrigstiden vil jeg hevde at historieforskningen på norsk arbeiderbevegelse var preget av bevegelsens dominerende selvforståelse om å utgjøre en *nasjonal* frigjøringsbevegelse. I forlengelsen av dette satte de nasjonale grensene tilsynelatende naturlige rammer for analysene og fremstillingene. Bulls komparative skandinaviske analyse understreket, snarere enn utfordret, betydningen av nasjonen som analytisk enhet og vektla nasjonalt særegne forklaringsfaktorer. Likevel ser vi, først og fremst hos Håkon Meyer, historiske fremstillinger av arbeiderbevegelsens historie som også belyser forbindelser over landegrensene. Et gjennomgående aspekt ved disse transnasjonale elementene er imidlertid at de ikke utforskes empirisk eller analytisk.

I årene etter andre verdenskrig ser vi en kontinuitet av de autoritative perspektivene på arbeiderhistorie i Norge som var blitt etablert i mellomkrigstiden. Bulls tese om årsakene til norsk arbeiderbevegelses særegne radikalisme fikk også stor oppmerksomhet i utlandet. Etter Walter Galensons korte engasjement som amerikansk *labor attaché* i Oslo (se avhandlingens artikkel «Propaganda ‘Worth an Army’») startet han sin lange karriere som en av USAs ledende arbeiderhistorikere med utgivelsen *Labor in Norway* fra 1949. Der trakk Galenson på Bulls tese om at norsk arbeiderbevegelses relative radikalitet skyldtes «the

⁴⁷ Halvdan Koht, *Det norske Arbeiderpartis historie 1887–1937* (Oslo: Det norske Arbeiderpartis forlag, 1937).

social upheaval resulting from [rapid] industrialization», en tese han videreførte i kapittelet om Skandinavia i *Comparative Labor Movements* fra 1952.⁴⁸ Galenson var også opptatt av at norsk arbeiderbevegelse gjennom hele sin utvikling hadde vært «strongly influenced by the ideological winds that blew from the Continent, and even from overseas», men i likhet med sine norske kollegaer underbygget han ikke påstandene om transnasjonale sammenhenger med empiriske studier.⁴⁹

Edvard Bull d.y. fulgte i sin fars fotspor inn i historikeryrket. I høyere grad enn Bull d.e. kom han til å vie sitt yrkesliv til arbeiderhistorie. I sin første store syntese over arbeiderbevegelsens historie, *Arbeiderklassen i norsk historie* fra 1947, viste han seg imidlertid mindre perspektiv-begrenset av nasjonalstatens grenser enn sin far. Fremstillingen begynner med en sosial gjennomgang av klassebasis i en norsk nasjonal kontekst, men Bull utvider perspektivet stadig mer med arbeiderbevegelsens fremvekst på slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet. Bulls perspektiv var preget av en bemerkelsesverdig høy grad av transnasjonalitet ved at han gjennomgående belyste konkret utenlandsk kontakt og påvirkning på aktører og organisasjoner, og viste hvordan utenlandske prosesser konstant virket inn på den norske arbeiderbevegelsen. I gjennomgangen av striden om Moskvatesene i 1920 understreker han den globale konteksten og perspektivet som lå til grunn for tesene, at kampen for sosialismen ikke ble ansett som «en serie borgerkriger i de enkelte land», men «én sammenhengende verdensrevolusjon». Dette, hevdet Bull, ble avgjørende for utfallet av første fase av striden i Norge:

Den største gruppen i partiet, med Kyrre Grepp og Tranmæl i spissen, var dypt uenige i sentralismen og kvidde seg for å godta tesene. Motstrebende bøyde de seg likevel. Det avgjørende var at de ennå trodde på at revolusjonsbølgen steg, at det var riktig at en nærmet seg til «borgerkrigens fase», og at de ville tydelig demonstrere sin revolusjonære vilje og sin sympati med den russiske revolusjon.⁵⁰

Det var med en viss forbløffelse jeg leste dette sitatet for første gang i februar 2019. Bull hevder altså at det *avgjørende* for at majoriteten i Arbeiderpartiet godtok Moskvatesene, var at de trodde på teorien om klassekampens borgerkrigsfase, og

⁴⁸ Walter Galenson, *Labor in Norway* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1949), 60; Walter Galenson, «Scandinavia», i *Comparative Labor Movements*, red. Walter Galenson (New York: Prentice-Hall, 1952), 147–56.

⁴⁹ Galenson, *Labor in Norway*, 56.

⁵⁰ Edvard Bull (d.y.), *Arbeiderklassen i norsk historie* (Oslo: Tiden Norsk Forlag, 1947), 278, 280–81.

at den internasjonale revolusjonsbølgen var stigende. Det sto umiddelbart klart for meg at en av de fremste historikerne innen arbeiderhistorie i Norge for over 70 år siden foregrep mitt hovedpoeng i artikkelen «Arbeiderpartiet og klassekrigen», som ble trykket i *Arbeiderhistorie* i 2017 og inngår i denne avhandlingen. Hvordan kunne jeg ha oversett dette? En viktig grunn er åpenbart at Bulls bok ikke eksplisitt omhandler striden om Moskvatesene. Den viktigste grunnen til at jeg ikke ble oppmerksom på Bulls påstand, er nok imidlertid at den ikke berøres eller omtales av de senere autoritative verkene som tar for seg temaet. De eldste verkene jeg gjennomgikk i arbeidet med artikkelen, var Knut Langfeldts *Moskvatesene i norsk politikk* fra 1961 og Per Maurseths *Fra Moskvateser til Kristiania-forslag* fra 1972.⁵¹ I begge disse bøkene finnes Bulls verk listet opp i litteraturlisten, men ingen av forfatterne refererer og posisjonerer seg i forhold til hans konkrete påstand fra 1947 om striden om Moskvatesene i 1920. Tilsynelatende gikk Bull også tilbake på denne påstanden og formulerte en ny i sitt bind om mellomkrigstiden i Cappelens norges historie fra 1978:

Mens Komintern i sine første år gikk ut fra at verdensrevolusjonen stod for døra, som en kort serie av store borgerkriger, må antagelig tranmællittene ha regnet med en atskillig lengre utvikling, gjennom mange masseaksjoner i de enkelte land hver for seg: derfor kjente de ikke så sterkt behov for internasjonal disiplin.⁵²

Det er grunn til å anta at Bull var blitt preget av Langfeldt og Maurseths tolkninger, som hadde kommet noen år tidligere med sine inngående studier på et tema han hadde berørt mer overfladisk i 1947. Verken Bull eller historikere som på 1960- og 1970-tallet empirisk undersøkte Arbeiderpartiets forbindelser til Komintern, ser ut til å ha forholdt seg til Bulls opprinnelige påstand, og fokuserte på nasjonalt særegne forklaringsfaktorer knyttet til sosiale økonomiske forutsetninger i Norge, samt norske aktørers, fløyers og organisasjoners relasjonelle maktkamp. Historiske fremstillinger og forklaringer av Arbeiderpartiets aksept av Moskvatesene i 1920 ser altså ut til å ha innsnevret perspektivet henimot det nasjonale etter hvert som mer forskning om spørsmålet ble foretatt. Bulls transnasjonalt tenderende påstand fra *Arbeiderklassen i norsk historie* ble ganske

⁵¹ Knut Langfeldt, *Moskva-tesene i norsk politikk* (Oslo: Universitetsforlaget, 1961); Per Maurseth, *Fra Moskvateser til Kristiania-forslag* (Oslo: Pax, 1972).

⁵² Edvard Bull (d.y.), *Klassekamp og fellesskap, 1920–1940*, bd. 13 av *Norges historie* (Oslo: Cappelen, 1978), 268.

enkelt ikke ført videre av den senere historiske forskning. Nedenfor vil jeg drøfte en mulig forklaring på denne perspektivinnsvringingen.

Edvard Bulls (d.y.) påstand om striden om Moskvatesene var ikke underbygget av empiriske undersøkelser, noe som også gjelder transnasjonale elementer hos Walter Galenson. Vi kan på bakgrunn av dette konkludere med at selv om flere verker fra pionerperioden i norsk arbeiderhistorie inneholder bemerkelsesverdige elementer av transnasjonale perspektiver, ble dette ikke fulgt opp med transnasjonale metoder for å belegge påstandene som fremførtes. Det er også verdt å merke seg at internasjonal komparasjon var en komplementerende metode i historikers forståelse av arbeiderbevegelsens historie i Norge fra første stund.

Gullalderen, 1960–2000

På 1960-tallet ble en gullalder for arbeiderhistorie i Norge innledet. I denne perioden var den historiefaglige interessen for arbeiderbevegelsens politiske historie betydelig både blant etablerte historikere og studenter. Resultatet var et vell av hovedoppgaver, avhandlinger, artikler og bøker, som dekket en rekke spørsmål knyttet til bevegelsens utvikling. Det vil være en nytteløs oppgave å forsøke å favne hele feltet for denne perioden. For å gjøre oppgaven kvantitativt håndterbar vil jeg derfor vurdere de dominerende perspektivmessige tendensene på feltet ved å gi et overblikk over historieskrivingen i det ledende fagtidsskriftet på feltet, *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie (TFAH, 1976–86)*, som fortsatte som *Arbeiderhistorie* fra 1987. Dette tidsskriftet inkluderte hele det arbeiderhistoriske miljøet i Norge, og bidragene til tidsskriftet kan rimeligvis regnes som representative for historieskrivingen på feltet som helhet. I tillegg vil jeg vurdere hovedtrekkene i det autoritative standardverket *Arbeiderbevegelsens historie i Norge*, som utkom i seks bind i 1985–90, og kort gjennomgå historiefaglige fremstillinger av NKP og norsk kommunisme. Jeg vil imidlertid først ta for meg Langseths, Maurseths og Bulls fremstillinger av striden om Moskvatesene som et springbrett til perioden som helhet.

Trolig bidro den innflytelsesrike historikeren Jens Arup Seip til en viss perspektivinnsvring i det historiske studiet av arbeiderbevegelsen i Norge. Som

professor ved Universitetet i Oslo 1952–75 var han metodelærer og et faglig forbilde for svært mange av de historikerne som skulle prege gullalderen for arbeiderhistorie i Norge. Flere har trukket frem hvordan Seip bidro til å forsterke det nasjonale perspektivet i det norske historiefaget.⁵³ I en diskusjon om historisk idépåvirkning tidlig i karrieren hevdet han at «det vesentlige for historikeren ikke er frøet, men jordsmonnet. [...] Den munner ut i følgende metodiske regel: undersøk først en institusjons hjemlige forutsetninger, med dette er det vesentligste gjort».⁵⁴ Implisitt lå det at «jordsmonnet» og de «hjemlige forutsetninger» var *nasjonale*. Det er grunn til å anse Langseths, Maurseths og Bulls (seneste) behandling av striden omkring Moskvatesene som et utslag av dette metodiske programmet i praksis. Som sitatet fra Bull viser, var det vanlig å anta at ledende arbeiderpartiledere så for seg de revolusjonære utsiktene i 1920 som masseaksjoner «i de enkelte land *hver for seg*» (min kursivering). I forlengelsen av dette synet ble det avgjørende å avklare aktørenes syn på hvorvidt «de russiske» revolusjonserfaringene og prinsippene «passet» for «norske» forhold. Altså, med Seips ord, hvorvidt de russiske «frøene» var egnet for det norske «jordsmonnet». Det er dette perspektivet jeg utfordrer i avhandlingens artikkel «Arbeiderpartiet og klassekrigen». Her fremhever jeg hvordan den spesielle flytende transnasjonale situasjonen i Europa i 1920 for mange radikale sosialister bidro til å viske ut betydningen av skillet mellom nasjonale kontekster, og gjorde det mer presserende å akseptere universelle organiseringsprinsipper i en grenseoverskridende situasjon (klassekampens borgerkrigsfase). Perspektivinnnevningen i spørsmålet om striden om Moskvatesene i 1920 ser ut til å være del av en overgripende tendens i overgangen fra pionerperioden til gullalderen innen arbeiderhistorie i Norge. La oss derfor heve blikket mot de generelle utviklingene på feltet i lys av etableringen av et eget tidsskrift.

TFAH ble publisert av Pax forlag og var drevet frem av en ny generasjon arbeiderhistorikere født etter 1940. Miljøet rundt var særlig i de første årene preget av venstreradikale holdninger.⁵⁵ Den faglige interessen rettet seg særlig mot Arbeiderpartiets radikalisme i mellomkrigstiden, og etablerte problemstillinger på

⁵³ Pelle Oliver Larsen, «A Historiographical Region with National Boundaries», i *Boundaries of History*, red. Jan Eivind Myhre (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2015): 201.

⁵⁴ Sitert etter Jarle Simensen, *Internasjonalisering i historiefaget: Global historie og norsk historie i transnasjonalt perspektiv*, Tid og tanke 13 (trykt utg.) (Oslo: Unipub, 2008): 18–19.

⁵⁵ Frank Meyer, «Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie 40 år, Arbeiderhistorie 30 år», *Arbeiderhistorie*, 2018: 93.

feltet ble forsøkt nyansert og revidert. At Edvard Bulls (d.e.) tese om denne radikalismen fra 1922 fremdeles ble ansett som relevant, ser vi tydelig ved at den ble gjentrykket i første utgave av tidsskriftet og inngående drøftet av historiker Odd-Bjørn Fure.⁵⁶ Over de neste årene ble nye problemstillinger og perspektiver lansert i tidsskriftet, men orienteringen var vel så nasjonalt betont som tidligere. Interessen for arbeiderbevegelsens kontakt med omverdenen, som hadde hatt en fremtredende plass hos Håkon Meyer i 1931, var nærmest fraværende i bidragene i *TFAH* som tok for seg mellomkrigstidens norske radikalisme. Snarere var tendensen i tidsskriftet at perspektivet i stadig høyere grad utover 1970-tallet og 1980-tallet var rettet *nedover* mot neglisjerte og marginaliserte sosiale grupper og *innover* fra det nasjonale plan mot det lokale, det vil si mot lokalt forankrede næringer, fagforeninger og partiorganisasjoner, samt tidligere udekkede felter av arbeiderbevegelsens nasjonale og regionale virke. Edvard Bull (d.y.) var den fremste representanten for den sosialhistoriske vendingen, men ønsket selv at sosiale og lokale perspektiver kunne kombineres med internasjonalt utsyn. Allerede i 1970 appellerte han om at norske historikere ikke burde la seg binde av det nasjonale:

Det er ikke nasjonalstaten som er den beste ramme for all slags historieforskning. Isteden vil vi ut fra levemåte og åndelige holdninger finne fram til forskjellige *typer* av arbeidere eller bønder, som kan studeres lokalt – og i internasjonal komparasjon. Sosialhistorien kan dermed bli mer nyansert og mer konkret.⁵⁷

Etter *TFAHs* dekning å dømme fulgte flere av Bulls historikerkollegaer hans råd om å vende seg mot det lokale, men få tok skrittet videre til en internasjonal komparasjon innen arbeiderhistorie. Dette kommenterte Bull selv i et tilbakeblikk i 1981: «De komparative studier som jeg ønsket meg, med både europeiske og ikke-europeiske utgangspunkter, har ikke grodd like frodig [som lokalhistorie].»⁵⁸ Var det et element av selvkritikk i denne kommentaren? Edvard Bull var en pioner blant arbeiderhistorikerne i Norge (og norske historikere generelt) i å vende perspektivet mot regionale industrier, lokale arbeidsplasser og sosial

⁵⁶ Odd-Bjørn Fure, «Synspunkter og historieteoretiske tendenser i forskningen om den norske arbeiderklasse og bevegelse i den radikale fase 1918–1933», *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie*, nr. 1 (1976).

⁵⁷ Edvard Bull (d.y.), «Historisk vitenskap foran 1970-årene: Tale ved hundreårsjubileet for Den norske historiske forening, 9. januar 1970», i *Retten til en fortid: Sosialhistoriske artikler* (Oslo: Universitetsforlaget, 1981): 34.

⁵⁸ Edvard Bull (d.y.), «Kommentar 1981», i *Retten til en fortid*: 41.

grasrotorganisering. Bull var en arbeiderhistoriker i den mest konkrete betydningen av begrepet, han var opptatt av arbeidere, arbeidsplasser og arbeiderorganisering. Selv om Bull i en periode beskjeftiget seg med regional historie i Øst-Afrika, benyttet han i liten grad slike utvidede perspektiver eller internasjonal komparasjon på sitt eget primære fagområde.⁵⁹ Dette illustrerer trolig utfordringen med å kombinere *innoverrettede* og *utoverrettede* perspektiver i praksis.

Da *TFAH* fortsatte som årboken *Arbeiderhistorie* i 1987 (utgitt av Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek), kan vi imidlertid se et tydeligere internasjonalt fokus. Temanummeret «Arbeiderbevegelsen og Europa» i 1992 utmerker seg i så måte med flere bidrag om arbeiderbevegelsens aktører og organisasjoners deltagelse og engasjement internasjonalt.⁶⁰ Det er her verdt å merke seg at perspektivet i disse bidragene var *internasjonale*, det vil si med orientering mot felter hvor den norske arbeiderbevegelsens organisasjoner og aktører agerte som nasjonale representanter i ulike mellomnasjonale samarbeid. Den nasjonale bevegelsen var stadig den primære analytiske enheten, og det internasjonale betegnet enhetens interaksjon med prinsipielt likestilte nasjonale organisasjoner. Andre bidrag i tidsskriftet fra slutten av 1980-tallet og begynnelsen av 1990-tallet kan imidlertid sies å ha anlagt et mer transnasjonalt perspektiv, selv om dette ikke var uttalt. Dette gjelder artikler som dekket utenlandske eksilpolitikeres virksomhet og kontakter i norsk arbeiderbevegelse, aktører som reiste og agerte i og på tvers av skiftende nasjonale kontekster gjennom sine livsløp. Fremveksten av transnasjonale biografier over aktører som hadde hatt forbindelse til norsk arbeiderbevegelse, kan særlig knyttes til den tysk-norske historikeren Einhart Lorenz, som leverte en rekke bidrag om tyske emigranternes politiske virke i Norge.⁶¹ Som Frank Meyer påpeker i en oversiktsartikkel om historieskrivingen i *TFAH* og *Arbeiderhistorie*, foregrep slike artikler den senere

⁵⁹ Edvard Bull (d.y.), *Østafrikansk bakgrunn* (Oslo: Gyldendal, 1973).

⁶⁰ Meyer, «Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie 40 år, *Arbeiderhistorie* 30 år», 100.

⁶¹ Einhart Lorenz, «Den antifascistiske emigrasjon til Norge», *Arbeiderhistorie*, 1987; Einhart Lorenz, «Willy Brandt i Norge», Tiden Norsk Forlag 1987; Einhart Lorenz, «'Vorwärts' og 'Freiheit': To tyske sosialistforeninger i Kristiania rundt 1900», *Arbeiderhistorie*, 1991. Et annet bidrag i samme sjanger som bør nevnes, er Aleksandr Kan, «Fra Olaussen til Colbjørnsen: Den norske arbeiderbevegelsen og Nikolaj Bukharin», *Arbeiderhistorie*, 1989.

transnasjonale vendingen i historiefaget, som Meyer legger til (i 2018) ennå ikke hadde slått igjennom i tidsskriftet.⁶²

Standardverket *Arbeiderbevegelsens historie i Norge* utkom i seks bind i 1985–90 og kan sies å ha oppsummert forskningen på arbeiderbevegelsens historie frem til dette tidspunktet. Nestoren Edvard Bull (d.y.) skrev første bind, *Arbeiderklassen blir til (1850–1900)*. I lys av elementene av transnasjonale perspektiver i hans tidlige verk fra 1947 og hans ønske om internasjonal komparasjon i 1970 er det påfallende at han, i høyere grad enn noen av de andre fem forfatterne, rendyrker det nasjonale perspektivet. I bindet vies påvirkning fra og kontakt med utlandet som regel kun enkelte setninger eller korte anekdotiske avsnitt som eksempelvis beretningen om en «fargerik» tysk «håndverker-kommunist» som spredte internasjonal sosialistisk propaganda i Norge på midten av 1800-tallet, eller enkeltaktørers lesning av Karl Marx.⁶³ I bind 2, *På klassekampens grunn (1900–1920)* av Øyvind Bjørnson, får internasjonal utvikling noe mer plass, men ikke mer enn en håndfull sider i en bok på over fem hundre. Disse sidene gir et riss av internasjonale begivenheter, økonomisk utvikling og ideologisk påvirkning hvis betydning for norsk arbeiderbevegelse det kort og godt ville vært umulig å ignorere i en historisk fremstilling, som første verdenskrig (1914–18) og den russiske revolusjon i 1917. Imidlertid konkretiseres forbindelser, kontakt og påvirkning i svært liten grad, men behandles snarere som et bakteppe og tidskoloritt.⁶⁴ I det kronologisk påfølgende bindet *Gjennom kriser til makt (1920–1935)* av Per Maurseth dekkes derimot arbeiderbevegelsens internasjonale deltagelse inngående, og da først og fremst Arbeiderpartiets deltagelse i Komintern.⁶⁵ I dette bindet kombinerer Maurseth det nasjonale perspektivet med et internasjonalt perspektiv, ved å vise hvordan Arbeiderpartiet som en nasjonalt forankret aktør interagerer med en internasjonal organisasjon, og hvordan dette igjen påvirker den nasjonale utviklingen i partiet. Det internasjonale perspektivet er også fremtredende i fjerde bind, *Klassen og nasjonen (1935–1946)* av Tore Pryser. Dette bindet inneholder også elementer som kan plasseres i spenningsfeltet mellom internasjonale og transnasjonale perspektiver, eksempelvis utenlandske

⁶² Meyer, «Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie 40 år, Arbeiderhistorie 30 år», 102.

⁶³ Edvard Bull, *Arbeiderbevegelsens historie i Norge*, bd. 1, *Arbeiderklassen blir til (1850–1900)* (Oslo: Tiden, 1985), 152.

⁶⁴ Øyvind Bjørnson, *Arbeiderbevegelsens historie i Norge*, bd. 2, *På klassekampens grunn (1900–1920)* (Oslo: Tiden, 1990).

⁶⁵ Per Maurseth, *Arbeiderbevegelsens historie i Norge*, bd. 3, *Gjennom kriser til makt (1920–1935)* (Oslo: Tiden, 1987).

emigranternes eksil i Norge (særlig Lev Trotskij), norsk arbeiderbevegelses engasjement for den anti-fascistiske kampen i Europa, Arbeiderpartiet og Landsorganisasjonens gradvise reorientering mot sosialdemokratisk internasjonalisme i siste halvdel av 1930-tallet, samt norske arbeiderpartipolitikernes virksomhet i eksil under den tyske okkupasjonen (1940–45).⁶⁶ Til tross for disse elementene av hovedsakelig internasjonale perspektiver er det nasjonale perspektivet imidlertid klart dominerende. Trond Berghs bind, *Storhetstid (1945–65)*, dekker også en rekke internasjonale spørsmål, som Norges internasjonale samarbeid, utenrikspolitiske stridsspørsmål som eksempelvis Marshall-planen, kuppet i Tsjekkoslovakia og tilknytningen til NATO.⁶⁷ Imidlertid blir disse internasjonale spørsmålene i all hovedsak dekket som *nasjonale* debatter. Det samme kan sies om det siste bindet, *Nye utfordringer (1965–1990)* av Jostein Nyhamar, som dekker striden om EF, motsetninger i kaldkrigsspørsmål og internasjonalt solidaritetsarbeid.⁶⁸

I bindene av *Arbeiderbevegelsens historie i Norge* er nasjonen den primære analytiske enheten og setter den overordnede rammen. Likevel ser vi i ulik grad hos de ulike bidragsyterne orientering mot utviklingstrekk i og forbindelser til verden utenfor Norge. Den gjennomgående tendensen er at interne nasjonale utviklingstrekk, forklaringsfaktorer og forbindelser har forrang fremfor grenseoverskridende utvikling, forklaringer og kontakt. Kun unntaksvis dekkes den norske arbeiderbevegelses kontakt med og påvirkning fra utlandet inngående. De siste fire kronologiske bindene dekker noe kontakt med utlandet i et internasjonalt perspektiv, men med elementer av transnasjonale (særlig biografiske) perspektiver. Det nasjonale perspektivet dominerer imidlertid også i disse bindene, noe som tydelig ses i utenrikspolitiske spørsmål, som i all hovedsak dekkes nasjonalt.

I arbeiderhistoriens gullalder avviker forskningen på NKP og kommunisme i Norge tydelig fra de generelle tendensene på feltet, og det er verdt å kort gjennomgå denne grenen av arbeiderhistorie. Som en følge av NKPs sterke internasjonale organisatoriske, ideologiske og identitetsmessige forbindelser til

⁶⁶ Tore Pryser, *Arbeiderbevegelsens historie i Norge*, bd. 4, *Klassen og nasjonen (1935–1946)* (Oslo: Tiden, 1988).

⁶⁷ Bergh, *Arbeiderbevegelsens historie i Norge*, bd. 5, *Storhetstid (1945–1965)*.

⁶⁸ Jostein Nyhamar, *Arbeiderbevegelsens historie i Norge*, bd. 6, *Nye utfordringer (1965–1990)* (Oslo: Tiden, 1990).

Komintern og Sovjetunionen ville et rent norsk nasjonalt perspektiv åpenbart vært for begrenset for å forstå partiets utvikling. I forskningen om NKP har spenningen mellom nasjonal og utenlandsk innflytelse i partiets politiske prosesser vært et sentralt spørsmål i forbindelse med partiets utvikling på sentralt nivå, med sentrale verker som Torgrim Titlestads *Stalin midt imot: Peder Furubotn 1938–41* (1977) og Einhart Lorenz' *Det er ingen sak å få partiet lite: NKP 1923–1931* (1983).⁶⁹ Ulik vekting av utenlandske og nasjonale forklaringsfaktorer har vært sentrale stridsspørsmål i fremtredende fagdiskusjoner om NKPs utvikling, som i uenigheten mellom Torgrim Titlestad og Terje Halvorsen i spørsmålet om sovjetisk innflytelse i stridighetene internt i NKP i siste halvdel av 1940-tallet.⁷⁰

Trolig er det dekkende å hevde at forskningen på NKPs historie aldri har vært begrenset til et nasjonalt perspektiv, da en slik begrensning ville vært så åpenbart utilstrekkelig for å forstå sentrale utviklingstrekk i partiet. Mangelen på sentrale kilder fra Sovjetunionen og Kominterns hovedkontor i Moskva bidro imidlertid til at historikere for det meste likevel baserte seg på norske kilder. Åpningen av de russiske arkiver for vestlige forskere på 1990-tallet endret dette og muliggjorde empirisk underbygging av de grenseoverskridende perspektivene som alltid har vært til stede i forskningen på NKPs historie. Torgrim Titlestads doktoravhandling og påfølgende bokutgivelse *I Stalins skygge: Om korleis ein politisk leiar byggjer og taper makt; Peder Furubotn, NKP og SUKP, 1945–49* (1997) er et fremtredende eksempel.⁷¹ Det er på bakgrunn av dette rimelig å hevde at internasjonale perspektiver hadde en sentral plass i forskningen på NKPs historie. Med sitt personfokus har denne forskningen også klare elementer av det det i dag ville vært vanlig å kalle transnasjonal historie, det vil si vektlegging av uformell maktutøvelse i et nettverk av aktører (eksempelvis mellom Titlestads hovedaktører Furubotn og Stalin). Tradisjonelle internasjonale perspektiver har imidlertid dominert, med vekt på de formelle institusjonelle forhold og interaksjon mellom nasjonale partiorganisasjoner, og slikes deltagelse som nasjonale representanter i

⁶⁹ Torgrim Titlestad, *Stalin midt imot: Peder Furubotn 1938–41* (Oslo: Gyldendal, 1977); Lorenz, *Det er ingen sak å få partiet lite*.

⁷⁰ Debatten mellom Halvorsen og Titlestad på 1990-tallet og inn på 2000-tallet ble oppsummert av Halvorsen i 2010, og han vedgikk langt på vei at Titlestad hele tiden hadde hatt rett i sin påstand om at sovjetledelsen hadde vært pådrivere for oppgjøret i NKP i 1949: Terje Halvorsen, «Da Stalin fjernet Furubotn? Det sovjetiske kommunistpartiets rolle i 'oktobereksplosjonen' i NKP i 1949 i lys av nye dokumenter», i *Historie, politikk og polemikk: Utvalgte essays om historiske stridsspørsmål* (Oslo: Marxist forlag, 2010).

⁷¹ Torgrim Titlestad, *I Stalins skygge: Om korleis ein politisk leiar byggjer og taper makt; Peder Furubotn, NKP og SUKP, 1945–49* (Bergen: Fagbokforlaget, 1997).

formelle internasjonale organisasjoner (eksempelvis mellom NKP, Sovjetunionens kommunistiske parti, SUKP, og Komintern). Den verdifulle forskningen som ble muliggjort av åpningen av de russiske arkivene på 1990-tallet, ble i hovedsak gjennomført av fagfeltets allerede godt etablerte historikere og med etablerte internasjonale perspektiver lagt til grunn. Det er rimelig å hevde at feltet først de siste årene har vært preget av perspektivmessig og metodisk fornyelse i transnasjonal retning.

Forskningsfronten, 2000–2019

Den faglige utviklingen innen arbeiderhistorie de siste to tiår har vært preget av en utvidelse og intensivering av internasjonale perspektiver og internasjonal komparasjon, men også fremvekst av eksplisitt transnasjonal historieforskning som berører norsk arbeiderbevegelse. Den internasjonale komparasjonen som har fulgt feltet fra dets spede begynnelse, har i de siste to tiår blitt vanligere. I flere av de mest fremtredende verkene om norsk arbeiderbevegelses historiske utvikling som ble utgitt i perioden, var internasjonal komparasjon et bærende element. Dette gjelder særlig Francis Sejersteds *Sosialdemokratiets tidsalder: Norge og Sverige i det 20. århundre* fra 2013. Sejersted dekker norsk og svensk historie komparativt, og satte arbeiderbevegelsenes rolle i de to landene i fokus, men i liten grad interaksjonen mellom de nasjonale bevegelsene. Det samme kan sies om Nik. Brandal, Øyvind Bratberg og Dag Einar Thorsens *The Nordic Model of Social Democracy*, også fra 2013, som analyserer fremveksten av de nordiske arbeiderbevegelser og sosialdemokratiske samfunnssystemer i nordisk komparasjon.⁷² Nordisk komparasjon har også vært en viktig ramme for en stor del av den nyeste forskningen som er gjort på kommunisme i Norge. Viktigst i denne sammenhengen er bidragene i antologien *Red Star in the North: Communism in the Nordic Countries* fra 2015, som belyser hvordan de nordiske kommunistpartiene på ulikt vis og med ulike forutsetninger agerte som nasjonale representanter i den internasjonale organisasjonen de var en del av.⁷³ Et tydelig

⁷² Nik. Brandal, Øyvind Bratberg og Dag Einar Thorsen, *The Nordic Model of Social Democracy* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2013).

⁷³ Åsmund Egge og Svend Rybner, red., *Red Star in the North: Communism in the Nordic Countries* (Stamsund: Orkana Akademisk, 2015).

trekk ved den komparative historieskrivingen som dekker norsk arbeiderbevegelse, er at den er begrenset til nordisk og skandinavisk komparasjon. Den økte betydningen av komparative studier bidrar klart til en perspektivutvidelse i forståelsen av arbeiderbevegelsens historie i Norge. Slike undersøkelser har blitt vanligere, men har røtter som kan føres tilbake til Edvard Bull (d.e.) på 1920-tallet. De nasjonale samfunn, bevegelser og partier fremstår fremdeles som nærmest selvfølgelige enheter for komparasjon, og de nordiske/skandinaviske land som naturlige komparative motstykker.

De internasjonale perspektivene som for alvor gjorde seg gjeldende på 1990-tallet, ble relativt alminnelige utover på 2000-tallet. I *Arbeiderhistorie* kom dette til uttrykk ved flere temanumre som belyste felter hvor arbeiderbevegelsens organisasjoner og aktører agerte som nasjonale representanter i ulike mellomnasjonale samarbeid. I 2002 tok tidsskriftet for seg forholdet mellom Norge og Russland/Sovjetunionen, med særlig vekt på Arbeiderpartiets og NKPs kontakt og forhold til sovjetstaten og Komintern. I 2009 ble «Utenriks- og sikkerhetspolitikk» behandlet, og året etter «Fagbevegelse og internasjonalisering». I 2017 markerte tidsskriftet hundreårsjubileet for den russiske revolusjon, hvor blant annet min artikkel «Arbeiderpartiet og klassekrigen» inngikk. Likevel er det åpenbart et stort potensial for videre forskning på arbeiderbevegelsens deltagelse i internasjonale organisasjoner. Eksempelvis har ingen faghistorikere beskjeftiget seg med et åpenbart og viktig tema som Norges Sosialdemokratiske Arbeiderparti (NSA) og Arbeiderpartiets deltakelse i den sosialistiske arbeiderinternasjonalen (SAI) i mellomkrigstiden eller Sosialistinternasjonalen (SI) i etterkrigstiden (fra 1951). Den biografiske sjangeren som dekker transnasjonalt agerende aktørers forbindelser til norsk arbeiderbevegelse, har også fått nye bidrag, men det er ikke snakk om noen markert økning i forhold til tiårene før. Antologien *Revolusjon, kjærlighet, diplomati: Aleksandra Kollontaj og Norden* fra 2008 og Oddvar Høidals *Trotsky i Norge* fra 2009 kan trekkes frem i denne sammenhengen.⁷⁴ Det kan også Per Maurseths ufullførte biografiarbeid om den norskamerikanske sosialisten Bjarne Braatøy,

⁷⁴ Yngvild Sørbye, red., *Revolusjon, kjærlighet, diplomati: Aleksandra Kollontaj og Norden* (Oslo: Unipub, 2008); Oddvar Høidal, *Trotsky i Norge: Et sår som aldri gror* (Oslo: Spartacus, 2009).

som antyder at denne nestorens forfatterskap tok en transnasjonal vending i de aller siste årene av hans lange liv som historiker.⁷⁵

Flere fremtredende norske arbeiderhistorikere har understreket potensialet for transnasjonale perspektiver i studiet av den norske arbeiderbevegelsen. I sitt keynote-innlegg på norske historikerdager i Trondheim i 2017, som ble utgitt som en artikkel i *Arbeiderhistorie* i 2018, antydet Finn Olstad at det kunne være nyttig «å gå ut over de nasjonale rammer» i forståelsen av revolusjonær aktivitet i skandinavisk arbeiderbevegelse i kjølvannet av den russiske revolusjon. I forlengelsen av sin kritikk av Norges forskningsråds rapport om historiefaget fra 2008 understreket Olstad at «transnasjonale undersøkelser» burde *supplere* (og altså ikke erstatte) de tradisjonelt nasjonale.⁷⁶ Knut Kjeldstadli har etterspurt det samme. Med sin store faglige produksjon innen migrasjonshistorie har han vært en pioner for transnasjonale perspektiver i norsk historieskriving. I metodologiske bidrag har Kjeldstadli fremhevet arbeiderbevegelsens og fagbevegelsens transnasjonalitet på det politiske plan, men har ikke selv forsket på dette emnet.⁷⁷ Det skyldes nok at han i liten grad har beskjeftiget seg med det politiske planet av arbeiderbevegelsen, men i høyere grad dens sosiale og økonomiske forutsetninger, og har slik sett gått i fotsporene til sitt sentrale historiefaglige forbilde Edvard Bull (d.y.).⁷⁸ Kjeldstadlis sosialhistoriske forskning, særlig på industriarbeidere, har gjennomgående blitt komplementert med internasjonal komparasjon.⁷⁹

Som en del av en generell vending mot økt «internasjonalisering» og grenseoverskridende perspektiver i europeisk historieforskning, har det kommet enkelte studier som berører norsk arbeiderbevegelse med perspektiver som kan plasseres i spenningsfeltet mellom internasjonale og transnasjonale perspektiver. Doktorgradsavhandlinger som Tony Insalls *Haakon Lie, Denis Healey and the*

⁷⁵ Maurseths omfattende forskerarkiv over Bjarne Braatøy ble overlevert Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek etter hans død i 2013: ARK 2893/F/4–10.

⁷⁶ Finn Olstad, «Spørsmålet om revolusjon i Norge og Skandinavia 1917–21», *Arbeiderhistorie* 22, nr. 1 (2018): 127–41, doi: <https://doi.org/10.18261/issn.2387-5879-2018-01-08>.

⁷⁷ Kjeldstadli, «Den norske transnasjonalhistorien», 27. Kjeldstadli har imidlertid i flere normative artikler understreket det samtidige behovet for transnasjonal arbeidersolidaritet og organisering: Knut Kjeldstadli, «'Arbeidere i alle land – foren dere!': Også i dag?», *Arbeiderhistorie*, 2010; Roland Erne mfl., «Introduction: Politicizing the Transnational», *Labor History* 56, nr. 3 (2015): 237–45, doi: <https://doi.org/10.1080/0023656X.2015.1042756>.

⁷⁸ Jardar Sørvoll, Trine Rogg Korsvik og Idar Helle, «Innledning: Politisk, samfunnsorientert og analytisk historieskriving med vanlige folk i sentrum», i *Kollektive bestrebelsler: En bok til Knut Kjeldstadli på 70-årsdagen*, red. Jardar Sørvoll, Trine Rogg Korsvik og Idar Helle (Oslo: Novus, 2018): 16.

⁷⁹ Jan Eivind Myhre, «Arbeid – Respekt – Glede: Knut Kjeldstadlis historiske forfatterskap», i Sørvoll, Korsvik og Helle, *Kollektive bestrebelsler*.

Making of an Anglo-Norwegian Special Relationship 1945–51 fra 2010, Ole Martin Rønnings *Stalins elever: Kominterns kaderskoler og Norges Kommunistiske Parti 1926–1949* fra samme år og Iben Bjørnssons *Norse Brothers: Social Democratic Anti-Communism in Norden 1945–1962* fra 2012 bør nevnes i denne sammenhengen.⁸⁰ I enkelte arbeider av enda nyere dato ser vi imidlertid at eksplisitt transnasjonale perspektiver anlegges. Antologien *Labour, Unions and the North Star: The Nordic Countries, 1700–2000* fra 2017 utmerker seg ved flere interessante eksempler på dette. I en artikkel behandler finske Holger Weiss kommunistiske knutepunkter («hubs») for undergrunnsvirksomhet i nordeuropeiske storbyer (deriblant Oslo) som en dimensjon av Kominterns globale nettverk i mellomkrigstiden.⁸¹ I artikkelen «‘Norden’ as a Transnational Space in the 1930s» tar finske Marja Österberg for seg hvordan de skandinaviske (sosialdemokratiske) arbeiderpartiene i mellomkrigstiden, gjennom internasjonalt samarbeid (i Arbeiderbevegelsens nordiske samarbeidskomité, SAMAK), fremmet den transnasjonale ideen om én nordisk sosialdemokratisk samfunnsmodell.⁸² Det er all grunn til å vente at den transnasjonale tendensen slike verker representerer, vil forsterkes de kommende årene.

Konklusjon

Hvilke perspektiver på forholdet mellom det nasjonale, internasjonale og transnasjonale har så preget de historiske studiene av arbeiderbevegelsen i Norge? I pionerperioden ser vi kimer til både nasjonale og transnasjonale perspektiver, men nasjonssentrerte perspektiver dominerte og empirien var i all hovedsak norsk. Kanskje er det rimelig å si at pionerperioden var preget av noe uklare perspektivmessige og metodiske grenser for forskningen, som ofte kunne bære mer

⁸⁰ Tony Insall, *Haakon Lie, Denis Healey and the Making of an Anglo-Norwegian Special Relationship 1945–1951*, Issues in Contemporary History (Oslo: Unipub, 2010); Ole Martin Rønning, «Stalins elever: Kominterns kaderskoler og Norges Kommunistiske Parti 1926–1949» (doktorgradsavhandling, Universitetet i Oslo, 2010); Iben Bjørnsson, *Norse Brothers: Social Democratic Anti-Communism in Norden 1945–1962* (ph.d.-avhandling, Universitetet i København, Historisk fakultet, 2012).

⁸¹ Holger Weiss, «Tallin – Stockholm – Hamburg – Copenhagen – Oslo: The Northern Dimension of the Comintern's Global Network and Underground Activities, 1920–1940», i *Labour, Unions and Politics under the North Star: The Nordic Countries, 1700–2000*, red. Mary Hilson, Silke Neunsinger og Iben Vyff (New York: Berghahn, 2017). Kominterns skiftende nettverksforbindelser til aktører i norsk arbeiderbevegelse har for øvrig blitt belyst også i tidligere verker, deriblant Niels Erik Rosenfeldt, *Verdensrevolusjonens generalstab: Komintern og det hemmelige apparat* (København: Gad, 2011).

⁸² Mirja Österberg, «‘Norden’ as a Transnational Space in the 1930s: Negotiated Consensus of ‘Nordicness’ in the Nordic Cooperation Committee of the Labour Movement», i Hilson, Neunsinger og Vyff, *Labour, Unions and Politics under the North Star*.

preg av anekdotiske gjennomganger enn av systematisk analyse. Den som tidligst gikk dypere analytisk til verks, og som fikk den betydeligste faglige tolkningsautoritet i ettertiden, var Edvard Bull (d.e.). Hos ham satte nasjonalstatens grenser rammene for forklaringsfaktorene og tolkningen. Hans nasjonale perspektiv fikk en fornyet betydning med bølgen av arbeiderhistorieskriving fra 1960-tallet, trolig forsterket av Jens Arup Seips metodiske vektlegging av (det nasjonale) jordsmonnet fremfor (det utenlandske) frøet. I gullalderen for arbeiderhistorie i Norge ser vi at historieskrivingen vendte seg mer innover mot det nasjonale og lokale, og ansatsene til transnasjonale perspektiver ble langt mer sjeldne. Fra omkring 1980- og 1990-tallet ser vi imidlertid en bevegelse mot mer internasjonal komparasjon og tilvekst av internasjonale studier. Denne tendensen har blitt forsterket de siste to tiår.

At arbeiderbevegelsen i et lite land som Norge har hatt kontakt med og blitt påvirket fra utlandet, er et innlysende poeng som nevnes av de fleste forfattere. Interessen for å gjøre inngående empiriske undersøkelser av denne kontakten har imidlertid vært liten i norsk arbeiderhistorie. Ofte fremstilles viktige internasjonale begivenheter nærmest som et stormfullt bakteppe for den nasjonale scenen, hvor nasjonale aktører og organisasjoner handler i relasjon til hverandre og med omverdenen som en kulisse med utydelige konturer. I den grad det kan sies at feltet arbeiderhistorie har vært preget av «metodologisk nasjonalisme», har dette trolig i høy grad skyldtes den sterke sosialhistoriske impulsen til å rette perspektivet *nedover* mot vanlige folk og bevegelsens grasrot og *innover* fra det nasjonale til det lokale plan. Det er rimelig å hevde at det først og fremst var bevegelsens toppledelse som hadde politiske forbindelser med aktører og organisasjoner i utlandet. Kanskje har en egalitær anti-elitisme gjort seg gjeldende blant arbeiderhistorikerne – hvor det folkelige, lokale og nasjonale har blitt gitt forrang fremfor det kosmopolitisk transnasjonalistiske?

Enkelte elementer av transnasjonale perspektiver har imidlertid vært til stede i historieskrivingen i varierende grad helt tilbake til arbeiderhistoriens pionerperiode. Med et viktig unntak av biografier om emigrantpolitikeres virke i Norge har disse transnasjonale perspektivene sjelden vært systematisk undersøkt og underbygget av transnasjonal empiri. De aller siste årene har enkelte transnasjonale bidrag berørt norsk arbeiderbevegelse, men noe gjennombrudd kan

ennå ikke sies å ha kommet. Frank Meyers påstand om at den transnasjonale vendingen ennå ikke har slått igjennom i årboken *Arbeiderhistorie*, kan derfor også trygt generaliseres for feltet arbeiderhistorie i Norge som helhet. Et slikt gjennombrudd krever metoder for å kartlegge og belyse transnasjonale sammenhenger på en presis og fruktbar måte.

4: Transnasjonale metoder

«Alt henger sammen med alt», uttalte Arbeiderpartiets statsminister Gro Harlem Brundtland under forhandlingene mellom Norge og EU om EØS-avtalen i 1992.⁸³ I norsk politisk sammenheng er dette noe av et intetsigende munnhell. For transnasjonalt orienterte historikere er derimot «Gros lov» et presserende metodisk problem. Alt som har skjedd i vår verden, har *en eller annen sammenheng* med alt annet gjennom ett eller flere ledd i tid og rom. For en nasjonalt orientert historiker er den viktigste avgrensningen allerede gjort ved det bevisste eller ubevisste valget av perspektiv, siden arbeidet vil fokusere på noe som har foregått innen en avgrenset nasjonal eller subnasjonal kontekst. Dette er trolig en viktig praktisk årsak til at nasjonssentrerte perspektiver har stått, og stadig står, sterkt blant historikere. Med et transnasjonalt perspektiv er saksfeltet derimot potensielt grenseløst, og det mulige kildetilfanget nærmest uendelig.

Den transnasjonale vendingen i historiefaget har funnet sted i en tid hvor internett har blitt allemannseie og flyreiser er rimeligere enn noen gang. Det er neppe tilfeldig. Digitalisering og nettbasert tilgang har gjort geografiske avstander mindre begrensende i kildearbeidet. Tunge internasjonale og nasjonale arkivinstitusjoner, som Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (Det internasjonale institutt for sosialhistorie) i Nederland eller Library of Congress i USA gjør stadig mer av sitt omfattende kildemateriale tilgjengelig på sine internettbaser.⁸⁴ Nasjonalbibliotekene i mange europeiske land, ikke minst Norge, arbeider likeledes med storstilt digitalisering av sine samlinger av publisert materiale. Gjennom digitale søkemaskiner blir store mengder informasjon tilgjengelig ved et tastetrykk. Selv om det stadig er ressurskrevende å gjennomføre arkivreiser over lengre avstander, er den økonomiske terskelen for fysisk oppsøking av transnasjonale kilder også blitt vesentlig lavere enn tidligere. De stadig større mulighetene for kildeinnsamling på tvers av statsgrenser gjør valget av presise, avgrensede metoder desto viktigere, slik at det empiriske materialet blir praktisk håndterbart og analytisk fruktbart.

⁸³ Sitert etter Geir Salvesen, «Det norske hekkeløp mot Europa», *Aftenposten*, 10.3.1993.

⁸⁴ <https://search.socialhistory.org/> [4.4.2019]; <https://www.loc.gov/> [4.4.2019].

Gros lov kan omformuleres til en historiefaglig grunnsetning om at alle hendelser inngår i sammenvevde historiske prosesser. Det er en oppfatning så grunnfestet hos historikere at enkelte hevder disiplinen er preget av en «web-like sense of reality».⁸⁵ For at transnasjonale prosesser skal kunne avgrensnes analytisk fra andre, og sette rammer for historiske fremstillinger, må de imidlertid forankres til noe mer fast enn utviklingen i seg selv. Slike forankringspunkter kan eksempelvis være aktører, institusjoner, virkefelt, strukturer, praksiser eller gjenstander. I dette kapittelet berører jeg metodiske utfordringer og muligheter som følger av å anlegge transnasjonale perspektiver. Den følgende gjennomgangen vil være orientert mot metodiske utfordringer jeg har forholdt meg til i arbeidet med avhandlingens empiriske artikler, knyttet til de vesentligste analytiske enhetene jeg har forholdt meg til i arbeidet.

Kokosnøtter på verdens hav

Ideologisk påvirkning over landegrensener er denne avhandlingens gjennomgående tema. Hvordan kan et slikt fenomen gripes på en historiefaglig presis og fruktbar måte? Som jeg var inne på i innledningen, har det vært vanlig å bruke metaforer for å beskrive ideologisk påvirkning mellom aktører, institusjoner og land. Jeg eksemplifiserte dette med min egen og andre historikers bruk av lys-metaforer i omtalen av den russiske revolusjons betydning utenfor Russland. *Norsk utenrikspolitisk idéhistorie: 1890–1940* fra 2016 kan stå som et annet eksempel. I verket sammenligner forfatterne, inspirert av Voltaire, ideers internasjonale spredning med kokosnøtter som driver med havstrømmene:

KOKOSPALMER MISTER IBLANT SINE NØTTER i elver som renner ut i havet. Vind og strøm kan føre nøttene langt av sted før de vaskes opp i en eller annen fjern og eksotisk vik. Det samme kan sies om politiske ideer.⁸⁶

Forfatterne gjør et poeng av at metaforen halter, siden ideer nettopp ikke har like forutsetninger til å slå rot alle steder. Kokosnøtter ender ikke som palmetrær om

⁸⁵ John Lewis Gaddis, *The Landscape of History: How Historians Map the Past* (Oxford: Oxford University Press, 2002), 64.

⁸⁶ Torbjørn L. Knutsen, Iver B. Neumann og Halvard Leira, *Norsk utenrikspolitisk idéhistorie: 1890–1940* (Oslo: Universitetsforlaget, 2016), 27.

de slår i land et sted langs Norges langstrakte kyst.⁸⁷ De beholder likevel metaforen: Kokosnøtter er en type frø som ikke kan gro i Norge, men andre frø båret til landet på lignende vis vil kunne finne klimaet og jordsmonnet ideelt. Lite blir sagt om ideenes vei til Norge utover det metaforiske. Det kan virke som vi her ser nok et utslag av Jens Arup Seips metodiske regel (gjennomgått i kapittel tre) om at det vesentlige for historikeren ikke er frøet, men jordsmonnet. Om frøet er mindre vesentlig enn jordsmonnet, er det nærliggende å tenke at spørsmålet om hvordan frøet endte opp i Norge, er enda mer uvesentlig. Med en slik holdning er det forståelig at en metafor kan fungere som en tilfredsstillende erstatning for en empirisk undersøkelse. Ideene blir sporer som fraktes med skiftende vinder, eller kokosnøtter som mer eller mindre tilfeldig blir ført med havstrømmene til fremmede kyster.

Norske politiske aktører og organisasjoner har imidlertid ikke tilegnet seg ideer eller ideologier ved å snuble over dem som drivende kokosnøtter i fjæra. Ideologisk påvirkning over landegrenser er langt mer komplisert og interessant enn som så. Det er ikke grunnlag for å behandle ideer og ideologi som frø, altså som autonome ting med selvstendig eksistens, som kan flyttes uten å endres. Ideer kan ikke eksistere selvstendig, men vil alltid være avhengig av å bli «holdt i live» av tenkende mennesker. Snarere konstitueres studieobjektet av forholdet mellom mentale prosesser hos enkeltaktører, og sosiale kommunikative prosesser mellom påvirkede og påvirkende aktører. Om aktøren påvirkes eller påvirker, kan også variere. Mitt siktemål i dette prosjektet er å belyse, forklare og forstå transnasjonal ideologisk påvirkning som en prosess. Jeg forstår intellektuell påvirkning som utøvelse av innflytelse, det vil si en aktørs eller aktørgruppes bevisste eller ubevisste endring av en eller flere andre aktørers tankemønstre eller handlingsmønstre. Det er en form for maktutøvelse.⁸⁸

Ideologisk påvirkning er altså en politisk prosess, og denne kan belyses metodisk ved å studere den mellommenneskelige kontakten som legger et grunnlag for påvirkning, sammenstille utsagn fra aktører og organisasjoner i ulike kontekster og se etter likheter i innhold og form, og i forlengelsen diskutere plausible

⁸⁷ Ibid., 57.

⁸⁸ Ole T. Berg, «Innflytelse», *Store Norske Leksikon*, 3. april 2019, <https://snl.no/innflytelse>.

forklaringer på idiosynkratiske likheter som manifesterer seg etter kontakten.⁸⁹ Før påvirkningen slik sett kan studeres inngående som en prosess innenfor rammen av en historisk fremstilling, må den imidlertid avgrenses fra andre prosesser ved å forankres i konkrete aktører eller strukturer.

Aktører

Som jeg belyste i det foregående kapittelet, har biografier over individuelle aktører som har krysset grenser, representert viktige unntak fra de dominerende perspektivene i arbeiderhistorie i Norge. Grunnleggende grenseoverskridende livsløp kan vanskelig forstås og fortelles om det ikke gjøres i et transnasjonalt perspektiv. Historikere som arbeider biografisk, er nødt til å følge sine protagonisters liv og virke, og må søke å anvende empiri knyttet til steder disse har vært, og til aktører og institusjoner de har samhandlet med. Med fokuset satt på aktører med overlappende virkefelt i flere land, aktører som har forbindelser til grenseoverskridende nettverk, og som i mange tilfeller har ikke-nasjonalt forankrede identiteter, viskes de analytiske skillene mellom nasjonale kontekster ut, og den kontekstuelle helheten som omfatter livsløpet, blir transnasjonal. Denne undersjangeren har blitt karakterisert som *grensekryssende biografi*.⁹⁰ Med en grunnleggende biografisk ambisjon vil aktørens liv sette den primære metodiske begrensningen, og fremstillingen kan videre enkelt begrenses ved å vektlegge ett eller flere aspekter ved aktørens virke.

Selv når den historiske forskningen ikke har biografiske ambisjoner, men heller primært tar sikte på å forstå utvidede historiske prosesser, kan aktører utgjøre en fruktbar metodisk forankring. Det finnes flere tilnærminger som forsøker å forstå individuelle aktørers *virkefelt* gjennom å analysere kilder til én eller flere aktørers interaksjon i en kontekst, som eksempelvis kan knyttes til et geografisk område, en organisasjon eller et interesse- og identitetsfellesskap. Den utvidede sosiale dynamikken i en kontekst kan belyses gjennom kilder som finnes til en aktørs

⁸⁹ Poenger lånt av Knut Kjeldstadli (29.5.2019).

⁹⁰ John Tosh, *The Pursuit of History: Aims, Methods and New Directions in the Study of History* (London, New York: Routledge, 2015), 55 (i orig.: «a biography that crosses boundaries»).

kontakt med andre. Dette fordrer imidlertid at kontakten har vært så omfattende eller så viktig at studiet av den kan lede til observasjoner som blir representative, og som dermed kan si noe generelt om den utvidede konteksten. En måte er å tilnærme seg en aktør som et *prisme* som historikerens søkelys rettes mot eller *gjennom*. Dette er særlig aktuelt hvis aktøren har hatt en betydelig kontaktflate og innflytelse på feltet man ønsker å undersøke, slik at prismet kan spre lyset og dermed få frem utvidede sammenhenger. Et eksempel på en slik tilnæringsmåte er Øyvind Tønnessons doktoravhandling fra 2013, der nobelprisvinneren Christian Lous Lange er benyttet som et prisme for å kaste lys over utviklingen av det forfatteren kaller «transnasjonal fredspolitik» i perioden 1899–1919. Tønnesson skriver om sitt prisme:

‘He’ has let me see what was going on as he read letters and wrote replies at his desk, ‘he’ has taken me to American and British universities, to conferences in Brussels, Geneva, The Hague, Kristiania, London or Paris, and on missions of ‘intelligence’ to Berlin, Vienna and St. Petersburg. This has given me the opportunity to make several detours on my own to have a closer look at other actors and the arenas on which they were acting.⁹¹

Øyvind Tønnesson var altså hjulpet av, men ikke bundet til, Langes virke. Å benytte Lange som prisme ble det primære metodiske grep, men Tønnesson er åpen om at han også foretok sekundære «detours» der dette syntes fruktbart. Metoden består altså i å kaste lys over prosesser som foregår på et bestemt virkefelt, gjennom å følge én eller noen få aktører på dette feltet.

Jeg har benyttet en beslektet metode i avhandlingens artikkel «Propaganda ‘Worth an Army’». I arbeidet med den ønsket jeg å belyse og forklare hvordan aktører og institusjoner fant sammen i transnasjonale nettverk, og presumptivt samarbeidet strategisk for å forme store befolkningsgruppers grunnleggende politiske oppfatninger. For å begrense analysen av det som i virkeligheten var et globalt nettverk, ble oppmerksomheten rettet mot et individuelt forbindelsesledd, det jeg i artikkelen kalte en *node*, og dennes rolle i prosessen. Dette forbindelsesleddet var partisekretær Haakon Lie i Arbeiderpartiet. Med sin innflytelse og

⁹¹ Øyvind Tønnesson, «With Christian L. Lange as a Prism: A Study of Transnational Peace Politics, 1899–1919» (Institutt for arkeologi, konservering og historie, Universitetet i Oslo, 2013), 27.

nettverkstilknytning nasjonalt og transnasjonalt antok jeg at han ville «føre meg» til viktig informasjon om det som mest presist kan betegnes som en transnasjonal propagandaprosess, det vil si tilblivelsen og spredningen av propagandamateriale gjennom grenseoverskridende forbindelser. Denne antakelsen holdt stikk.

Selv uten biografiske ambisjoner er det avgjørende å forstå en aktørs motiver og personlighet for å forstå dennes rolle i ethvert nettverk. Derfor innledet jeg fremstillingen med, både av pedagogiske og metodiske hensyn, å fremlegge et privat brev fra Haakon Lie til hans mentor Martin Tranmæl fra 1945, hvor tema-relevante sider av hans politiske grunnholdning og motivasjon fremgår. Jeg mente det var viktig å formidle til leseren mitt generelle inntrykk av Lie som en handlekraftig, strategisk tenkende og energisk person, fordi dette indirekte bidrar til å gi en forklaring på hans sterke individuelle maktposisjon (altså som innflytelsesrikt forbindelsesledd) i vestlige nettverk som skapte og spredte antikommunistisk propaganda ved inngangen til, og i første fase av, den kalde krigen.

Å tilegne seg en oversikt over Haakon Lies transnasjonale virke som propagandist er en krevende oppgave. Dette er – om vi ser bort fra de begrensninger som kan ligge i nasjonalt avgrensede perspektiver i seg selv – trolig en viktig grunn til at dette aspektet av hans virke i liten grad har vært gjenstand for historisk forskning tidligere. Min erfaring med å forsøke å få et bilde av Lies transnasjonale propagandakontakt bekrefter Pierre-Yves Sauniers påstand om at (særlig transnasjonale) «connectors are difficult prey for historians».⁹² Det krever en omstendelig kildeinnsamling, men kan bære verdifulle frukter i form av en ny og utvidet forståelse av grenseoverskridende prosesser.

Proessen jeg ønsket å belyse ved å fokusere på Haakon Lie som en node, var tilblivelsen og spredningen av propaganda til og fra Norge i perioden 1945–55. Et omfattende saksbehandlings- og korrespondanseaktiv tilknyttet hans virke som partisekretær i Arbeiderpartiet, samt et rikholdig privatarkiv med politiske sakspapirer, manuskripter og diverse korrespondanse, gjorde at jeg kunne begynne å danne meg et bilde av hans mest aktive, og propagandarelevante, utenlandske

⁹² Saunier, *Transnational History*, 36.

forbindelser. Korrespondanse var en særlig verdifull kilde til å vurdere utviklingen av hans nettverkskontakt. Hyppig korrespondanse med enkeltpersoner og organisasjoner angående propaganda gjorde det nærliggende å forfølge enkelte tråder. De viktigste utvelgelseskriteriene var for det første at kontakten var internasjonal eller transnasjonal, og for det andre at den belyste samarbeid som resulterte i konkret formidling av propaganda (som i hovedsak dreiet seg om bøker og pamfletter). Etter å ha kartlagt nettverket som trådte frem i parti- og privatarkivene, og identifisert de mest aktive og produktive samarbeidene, søkte jeg andre kilder som kunne belyse disse forbindelsesleddenes samarbeid med Lie. Dette førte meg til British Foreign Offices arkiver i London, British Labour Partys arkiver i Manchester, State Departments arkiver i Washington DC, samt Kongressen for kulturell frihets arkiver i Chicago. Dessuten fant jeg frem til kilder i en rekke verdifulle kildebaser på internett, som eksempelvis Library of Congress' verdifulle *oral history*-samling.

En viktig fallgrube som det er viktig å ta høyde for ved valget av et aktørorientert metodisk grep, er at man med et slikt grep kan komme til å overse de aspektene ved en prosess som aktøren ikke var involvert i, men som likevel kan være vesentlige for å forstå prosessen. I arbeidet med den nevnte artikkelen forsøkte jeg å løse dette ved å holde aktøren som den primære, men ikke den eneste, metodiske forankringen i belysningen av prosessen. Jeg ser også på ulike propagandapublikasjoner som sekundære forankringer, siden de var håndfaste produkter av samarbeidet i nettverket. Den narrative fremstillingen som innledet første kapittel, og som er basert på deler av «Propaganda 'Worth an Army'»-artikkelen, er eksempelvis forankret i slike produkter: to fagforeningsrapporter, som jeg belyser tilblivelsen til og spredningen av. En annen forankring i artikkelen er Arbeiderpartiets partiorganisasjon, som i artikkelen forstås både som en aktør og et kollektiv. Det vil si at jeg belyser både hvordan partiet agerer som en institusjonell aktør *utad*, og hvordan aktører og fløyer *innad* i partiet agerer i relasjon til hverandre og utenforstående aktører.

Nettverk

En annen løsning på utfordringen med å forankre studiet av påvirkningsprosesser er å sette den dynamiske strukturen av forbindelser, nettverket, i fokus snarere enn de enkelte forbindelsesleddene. Som jeg var inne på i kapittel to, betegner begrepet «transnasjonal» i høyere grad enn «internasjonal» uformelle og mindre institusjonelt fastlagte forbindelser, sammenhenger og prosesser over nasjonale grenser. Dette har fått Patricia Clavin, en ledende historiker på *international relations*-feltet, til å hevde at transnasjonal historie «is about exploring connections».⁹³ Om transnasjonale historikere ikke studerer transnasjonalt virksomme organisasjoner, identiteter eller aktører, konstituerer ulike former for og sider av *nettverk* det primære studieobjektet. I denne avhandlingen brukes «nettverk» for å betegne strukturer av uformelle sosiale relasjoner mellom aktører, der relasjonene som blir opprettholdt over tid.⁹⁴ I forlengelsen av nettverksrelasjonenes uformelle karakter er det i hovedsak snakk om sosiale forbindelser som knyttes i randsonen av eller utenfor institusjonelle hierarkier. Jeg mener, i likhet med flere andre historikere som arbeider med moderne politiske nettverk, at det er fruktbart å anvende et åpent, i betydningen ikke teoritynget, historiefaglig nettverksbegrep.⁹⁵ En slik åpen tilnærming kan bedre fange inn det store spekteret av årsaker til at nettverksforbindelser mellom aktører etableres, opprettholdes og virker. Den primære funksjonen av nettverket i min sammenheng, produksjon og spredning av politisk propaganda, er det aspektet jeg velger å vektlegge og forfølge i «Propaganda ‘Worth an Army’». Disse nettverksrelasjonene ble etablert og opprettholdt både av idealistiske og maktpolitiske interesser. Den kvalitative analysen av prosessene som ble drevet frem av nettverket, gir tilstrekkelig grunnlag for å betegne de relevante funksjonene relasjonene hadde. Dette utelukker på ingen måte at helt andre prosesser også drives frem gjennom de samme nettverksforbindelsene. Et åpent nettverksbegrep er tilstrekkelig fordi jeg ikke primært søker å forklare nettverket

⁹³ Clavin, «Defining Transnationalism», 427. Clavin hevder at «[t]ransnationalism is about exploring connections». Ut ifra konteksten er det rimelig å tolke Clavin dit hen at hun refererer til det å studere transnasjonal historie, ikke fenomenet transnasjonalitet i seg selv.

⁹⁴ Ola Teige, «Eliten i Christianias sosiale og politiske nettverk 1680–1750» (Universitetet i Oslo, 2008); Ola Teige, «Hva er nettverksanalyse? Om studiet av uformelle sosiale relasjoner i historiefaget», *Fortid* 8, nr. 4 (2011).

⁹⁵ Luc van Dongen, Stéphanie Roulin og Giles Scott-Smith, «Introduction», i *Transnational Anti-Communism and the Cold War: Agents, Activities and Networks*, red. Luc van Dongen, Stéphanie Roulin og Giles Scott-Smith (London: Palgrave Macmillan, 2014): 10.

som historisk fenomen i seg selv, men derimot enkelte prosesser som initieres og opprettholdes relasjonelt.

For å begrense nettverksanalysen til en håndterbar størrelse er det fruktbart å studere kretsløp, forstått som klyngemønstre av gjentakende forbindelser.⁹⁶ I arbeidet med avhandlingens artikkel «Arbeiderpartiet og austromarxismen» avgrensner og analyserer jeg et slikt kretsløp ved å sette ideologisk utveksling mellom to kollektive stedstilknyttede nettverksknutepunkt i fokus. I det følgende vil jeg også omtale dette med det engelske «hub». Arbeiderpartiet og det østerrikske sosialdemokratiske partiet SDAPDÖ (Sozialdemokratische Arbeiterpartei Deutschösterreichs) hadde ingen formelle samarbeidsforbindelser til hverandre bilateralt som nasjonale representanter eller gjennom noen internasjonal organisasjon. Kontakten partiene imellom var i all hovedsak uformell og på det individuelle aktørnivå, men var tilstrekkelig omfattende og hyppig til at det gir mening å snakke om systematiske forbindelser. Partiorganisasjonene til SDAPDÖ og Arbeiderpartiet satte de organisatoriske rammene om to forbindelsesklynger i nettverket av aktører, som primært orienterte seg mot og arbeidet innenfor sine nasjonale politiske arenaer og nasjonalstatlige samfunnskontekster (Østerrike og Norge). Begge nettverksklyngene var, riktignok i ulik grad og på forskjellig måte, orientert mot, men ikke begrenset av, konkrete geografiske lokaliteter. De østerrikske sosialdemokratiene hadde Wien som sitt politiske gravitasjonssenter, Arbeiderpartiet hadde Oslo som sitt. Oslo var imidlertid ikke et like markert politisk senter som Wien, hvor den politiske utviklingen av «Det røde Wien» var et symbol og en manifestasjon av SDAPDÖs politiske visjoner. Arbeiderpartiets styre av Oslo hadde ikke noen tilsvarende relevans som utstillingsvindu for partiet. Likevel gir det mening å snakke om et stedstilknyttet nettverksknutepunkt. Min studie av forbindelsene og utvekslingen mellom disse knutepunktene kan derfor betegnes som en *interhub*-analyse, hvor perspektivet rettes mot, og avgrenses av, forbindelsene mellom to kollektive nettverksklynger i et langt mer omfattende nettverk.

Som en følge av at partiene jeg skulle spore kontaktene imellom, knapt hadde formell kontakt, og siden Arbeiderpartiets sentralarkiv for tiden før 1940 forsvant

⁹⁶ Saunier, *Transnational History*, 43–44.

under den tyske okkupasjonen, var det lite korrespondanse å finne i partiarkivene i Oslo og Wien. Politiske memoarer ble derfor en viktig inngang til å spore kontakten mellom aktørene og knutepunktene, og disse ble kritisk sammenholdt med samtidige kilder knyttet til formidling og diskusjon i partitilknyttede aviser, tidsskrifter, bøker og pamfletter. De norske og østerrikske nasjonalbibliotekenes storstilte digitalisering og internett-tilgjengeliggjøring av trykt materiale de senere årene gjorde det mulig å gjennomføre et systematisk søkearbeid og kryssjekk av opplysninger knyttet til berøringspunkter mellom nettverksklyngene. Mulighetene denne digitaliseringen har ført med seg, kan knapt overvurderes i forbindelse med arbeidet med denne artikkelen. En systematisk transnasjonal analyse av kontakt, og påvirkningen mellom det østerrikske sosialdemokrati og det norske Arbeiderparti, ville neppe vært praktisk gjennomførbar, eller fruktbar, uten denne muligheten. Ulempen ved den utstrakte bruken av åpne kildetyper (aviser, tidsskrifter og bøker), og den begrensede mengden komplementerende kildemateriale, er at det *kan* ha vært innslag i eller sider ved kontakten partiene imellom som ganske enkelt ikke er nedfelt i kilder. Jeg mener at jeg fortløpende har hatt denne faren in mente og forsøkt å vise en ydmyk holdning til begrensningene i kildematerialet, og at jeg ikke har behandlet kildene som om de fortalte alt som er verdt å vite.⁹⁷

Det bør nevnes at min begrensede tyskforståelse har vært et handikap i arbeidet med østerrikske kilder. Jeg har forsøkt å kompensere for dette ved å trekke på mine faglige veileders kompetanse, samt å betale eksterne for oversettelse av viktige dokumenter til norsk. Jeg nevner dette fordi det illustrerer en generell metodisk utfordring innen transnasjonal historie. Betydningen av språkbeherskelse øker markant når man anlegger et transnasjonalt perspektiv, og faren er stor for at historikerens varierende språkbeherskelse gir en skjev innsamling av empiri. I siste instans kan det tenkes at dette også preger den historiske tolkningen og fremstillingen av prosessen man ønsker å belyse. Et konkret eksempel på denne faren dukket opp i arbeidet med artikkelen «Propaganda ‘Worth an Army’». Besøk i sovjetiske fagforeningsarkiver ville trolig kunnet belyse sovjetisk innflytelse på og oppfatninger av de norske fagforeningsdelegasjonene og rapportene de skrev i

⁹⁷ Jan Eivind Myhre, *Historie: En introduksjon til grunnlagsproblemer* (Oslo: Pax, 2014), 36.

1948–49, og dermed kanskje gitt en dypere innsikt i propagandadynamikken som fant sted mellom «Øst» og «Vest» ved starten av den kalde krigen. En viktig grunn til at jeg i dette doktorprosjektet ikke har forfulgt en slik spennende mulighet, er ganske enkelt at jeg ikke forstår russisk.

En sentral utfordring ved en *interhub*-analyse som den jeg har gjort i artikkelen om Arbeiderpartiet og austromarxismen, er at det ofte i praksis er vanskelig å analytisk skille påvirkning fra ulike opphav. Ideologisk påvirkning er sjelden en rettlinjet prosess fra ett punkt til et annet. Ofte foregår ideologiske prosesser gjennom flere forbindelsesledd, som alle kan ha fungert som filtre, og i andre tilfeller kan ideologiske impulser være blandingsprodukter med opprinnelse i ulike miljøer og steder. I arbeidet med «Arbeiderpartiet og austromarxismen» var det særlig vanskelig å skille påvirkning fra Østerrike fra påvirkning fra andre tysktalende land. Et alternativ, som kunne ha tatt høyde for dette, ville vært å utvide nettverksanalysen til å befatte seg med det tyskspråklige sosialdemokratiske fellesskapet som et sammenhengende språklig-ideologisk nettverk, som virket inn på Arbeiderpartiet. En annen utfordring som oppsto ved valget av *interhub*-metoden, var at den var lite egnet til å fange inn hvordan ideologiske austromarxistiske impulser kunne ha blitt formidlet til norsk arbeiderbevegelse gjennom uformelle kontakter i dansk og svensk arbeiderbevegelse. Kan disse bevegelsene, blant annet gjennom oversettelse fra tysk til dansk, ha vært et ideologisk filter mellom mine to sentrale nettverksknutepunkt? Jeg forsøkte gjennomgående å være bevisst på denne muligheten, men fant svært sparsomt med kilder som antydte at dette skulle ha vært viktig. Denne type utfordringer vil trolig alltid oppstå når noe så potensielt grenseoverskridende som nettverk skal analyseres og fremstilles narrativt. Alle nettverk vil være betydelig mer omfattende enn det som kan fanges inn i en historisk fremstilling, og faren for å overse kilder til vesentlige forbindelser er en fare det alltid er viktig å være seg bevisst.

Konklusjon

Siden «alt henger sammen med alt» for en transnasjonal historiker, har jeg i dette kapittelet drøftet metoder for kildeinnsamling, analyse og fremstilling. Metodene er kort og godt redskaper for å håndtere kompleksitet, og jeg har forsøkt å belyse

relevante metodiske utfordringer og muligheter jeg har stått overfor i arbeidet med mine empiriske artikler. Drøftelsen har vært sentrert rundt vesentlige analytiske enheter jeg har forholdt meg til i arbeidet, og hvordan jeg har forankret studiet av transnasjonale prosesser i virkefelt, aktører, artefakter (propaganda) og nettverk. I avhandlingsarbeidet har min innstilling til metode vært praktisk, det vil si drevet av et ønske om å finne gode, anvendelige verktøy for å håndtere konkrete utfordringer som har fulgt mitt valg av perspektiv. Jeg har forsøkt å finne eller utvikle metoder som kunne arbeide for meg, med utgangspunkt i mitt ønske om å belyse transnasjonal innvirkning på ideologiske endringsprosesser i norsk arbeiderbevegelse generelt og Arbeiderpartiet spesielt. For øvrig har jeg spisset begrepene der jeg har ansett det som nødvendig, og beholdt åpne begreper der jeg har ansett dette som metodisk uproblematisk og fruktbart.

Etter mitt syn er åpenhet, kreativitet og fleksibilitet vesentlig når man nærmer seg grenseoverskridende prosesser. Jeg har ikke minst latt meg inspirere av Pierre-Yves Sauniers pragmatiske holdning til metoder for transnasjonal historie:

The toolkit required is certainly a lavish one: transnational historians have to find order but account for mobility; they need to integrate a different conception of spatiality but situate their quest for movements within specific contexts; they can use a range of different quantitative or qualitative methods; they may invent new sources as well as revisit or rearrange existing ones. But this makes the transnational agenda rich and varied, one that places a premium on curiosity, imagination and investigation.⁹⁸

Avhandlingens tre empiriske artikler anlegger transnasjonale perspektiver i praksis. Artiklene inkluderer nærstudier av sentrale temaer knyttet til arbeiderbevegelsens utvikling i perioden 1920 til 1955. Overordnet dekker de en periode med store ideologiske endringer i arbeiderbevegelsen generelt og Arbeiderpartiet spesielt. Artiklene belyser hver for seg ulike ideologiske vendinger, det vil si prosesser knyttet til grunnleggende endringer av partiets ideologi. Disse vendingene kan kort oppsummeres som:

1. vendingen mot revolusjonær sosialisme/kommunisme i kjølvannet av første verdenskrig og den russiske revolusjon

⁹⁸ Saunier, *Transnational History*, 134.

2. vendingen mot (*de facto*) sosialdemokrati i mellomkrigstiden
3. vendingen mot provestlig antitotalitarisme i etterkrigstiden

Artikkelen «Arbeiderpartiet og klassekrigen» tar for seg et sentralt spørsmål knyttet til den første vendingen, men er ikke omtalt i dette kapittelet. Artikkelen ble skrevet i 2016, i mitt første år som stipendiat, og før jeg hadde falt ned på avhandlingens nåværende form og formål. Det bærer den preg av, noe man ikke trenger å gå lenger enn til undertittelen for å se: «Striden om Moskvatesene i 1920 i en internasjonal kontekst». Da jeg arbeidet med artikkelen, sto ikke skillet mellom transnasjonale og internasjonale perspektiver like klart for meg, og jeg har først etter at artikkelen kom på trykk, besluttet meg for at transnasjonal belysning av arbeiderbevegelsens historie skulle være avhandlingens overordnede grep. I dag ville jeg utvilsomt gjennomgående skrevet «transnasjonal» der det i artikkelen står «internasjonal». Det er for øvrig heller ikke den eneste endringen jeg ville gjort, men det får være en annen sak.

I artikkelen kritiserer jeg og posisjonerer meg i forhold til fremtredende historiefaglige fremstillinger av den politiske striden i Arbeiderpartiet om Moskvatesene i 1920. Jeg mener striden bedre kan forstås om den belyses i et bredere geografisk (transnasjonalt) perspektiv. For å knytte an til drøftelsen i dette og de foregående kapitlene, vil jeg karakterisere det overordnede historiefaglige grepet som *transnasjonal kontekstuell utvidelse*. Artikkelen er en gjennomgang av det jeg anser for å være den relevante transnasjonale konteksten, som kan bidra til å forklare hvorfor et flertall i Arbeiderpartiets ledelse var villige til å akseptere organisasjonsprinsipper som var ganske fremmede for den norske arbeiderbevegelse med dens sterke bånd til fagbevegelsen. En svakhet ved denne artikkelen, sett opp mot avhandlingens andre artikler, er at det transnasjonale perspektivet ikke underbygges av en transnasjonal metode. Til tross for at jeg i dag innser at artikkelen har sine svakheter, mener jeg likevel dens sentrale argument kan stå seg, og gir et lite, men ikke uvesentlig, bidrag til forståelsen av et sentralt spørsmål i forbindelse med Arbeiderpartiets turbulente medlemskap i Komintern. Leseren får selv vurdere resultatet, men bes være velvillig nok til å lese «transnasjonal» der det i artikkelen står «internasjonal».

Artikler

Arbeiderpartiet og klassekrigen: Striden om Moskvatesene i 1920 i et internasjonalt perspektiv

Artikkelen ble publisert i den fagfelleverderte årboken *Arbeiderhistorie* i 2017

Arbeiderpartiet og austromarxismen: Det røde Wien som valfartssted, inspirasjonskilde og symbol for norske sosialister 1927–34

Artikkelen er antatt i det norske fagtidsskriftet *Historisk tidsskrift* og gjennomgått anonym fagfellevurdering. Vil etter planen trykkes i første utgave i 2020.

Propaganda ‘Worth an Army’: The Norwegian Labour Party, Haakon Lie and the Transnational Dissemination of Cold War propaganda, 1945–55

Trykket i fagtidsskriftet *International History Review* (Routledge), juni 2019.

Ved henvisning til disse artiklene: referer til publiseringskanalen og sidenummer oppført der.

Vladimir Lenin taler på Sverdlov-plassen i Moskva for soldater i Den røde armé klare for krig mot «det reaksjonære» Polen – 5. mai 1920. I trappen står krigskommissær Lev Trotskij og bak ham Lev Kamenev. Gjennom forsommeren marsjerte armeen hurtig vestover mot Warszawa. Utsnitt av bilde.

Arbeiderpartiet og klassekrigen

Striden om Moskva-tesene i 1920 i en internasjonal kontekst

Eirik Wig Sundvall

Doktorgradsstipendiat, Master i historie

Universitetet i Agder

eirik.w.sundvall@uia.no

LABOUR AND THE CLASS WAR – AN INTERNATIONAL CONTEXTUALIZATION OF THE NORWEGIAN CONTROVERSY OVER COMINTERN'S 21 CONDITIONS IN 1920

The Norwegian Labour Party was shaken to its foundations when the 21 conditions of admission to the Comintern were made public in the summer of 1920. These conditions were based on the Bolshevik belief that the world was in a state of revolutionary civil war between the international proletariat and the international bourgeoisie, where the revolutionary movement needed iron discipline, military efficiency and strict loyalty to win. As a new Comintern member, the party was confronted with organizational principles foreign to the longstanding grassroots' traditions of the Norwegian labour movement. Yet, surprisingly, there was much support for a fundamental reform of the movement. Historians have traditionally explained this by highlighting factors that are limited to the Norwegian context. This article argues that the dramatic international situation, most notably the Soviet Red Army's march on Warsaw, and the dominant perception of its role in the communist movement, must also be taken into account. This framed the debate in such a way that it put opponents and sceptics on the defensive, while giving supporters a flying start in the long party struggle over the Moscow connection.

Den internasjonale arbeiderklasse staar foran avgjørende kampe. Den epoke vi nu gjennomlever er borgerkrigens epoke. Den avgjørende time nærmer sig. Næsten i alle land, hvor der findes en arbeiderbevægelse av betydning, staar arbeiderklassen foran en række bitre kampe med vaaben i haand. Mer end nogensinde trænger arbeiderklassen en sterk organisation. – Utrættelig maa arbeiderklassen nu forberede sig for disse kampe, uten at forsømme en time av den kostbare tid.¹

Med disse ordene ble Moskva-tesene presentert for lesere av Arbeiderpartiets hovedorgan *Social-Demokraten* den 1. september 1920. De besto av strenge betingelser for medlemskap i Den kommunistiske internasjonale (Komintern), nedfelt på den revolusjonære verdensorganisasjonens andre kongress i Sovjet-Russland noen uker tidligere, hvor Arbeiderpartiet som medlem hadde deltatt med ti delegater.² Tesene var fundert på en forestilling om at klassekampen internasjonalt hadde kommet inn i en fase av krig. Hensikten var å skape effektive krigsorganisasjoner, kommunistpartier bygget på militære prinsipper, for å sikre verdensrevolusjonens seier i denne krigen. I den internasjonale arbeiderbevegelsen kom nyheten om Moskva-tesene som et sjokk. Tesene splintret partier og arbeiderorganisasjoner fra topp til rot.³ Også i Norge førte de til strid. Moskva-tesene var 21 i tallet og la klare føringer for hvordan et kommunistparti skulle virke. De bærende elementene var kort oppsummert:⁴

- Den internasjonale klassekampen var kommet inn i «borgerkrigens fase».
- Komintern erklærte krig mot «hele den borgerlige verden», men også mot sosialdemokratiske og sosialistiske partier som hadde «forraadt arbeiderklassens banner».
- Dette innebar «hardnakket kamp» mot disse i internasjonale arbeiderorganisasjoner, samt behov for å rense de enkelte kommunistpartiene for alle upålitelige «reformistiske», «socialpatriotistiske» og «socialpacifistiske» elementer.
- Innføring av prinsippet om «demokratisk centralisme» – at det skulle herske «jernhard disiplin inden partiet» og at «dets particentrum, baaret oppe av partimedlemmernes tillid, er utrustet med den mest vidtgaaende magt, autoritet og myndighet».
- Alle medlemspartier måtte underkaste seg Kominterns sentrale beslutninger, og mellom internasjonalens kongresser skulle eksekutivkomiteens (EKKI) løpende direktiver være bindende.
- Selv om det ikke ble eksplisitt formulert, innebar tesene at medlemskap i partiene utelukkende måtte være basert på individuelt grunnlag.⁵
- Partimedlemmer som prinsipielt forkastet retningslinjene skulle ekskluderes. Av dette fulgte det logisk at om et partiflertall stemte imot tesene, skulle mindretallet tre ut og danne et nytt kommunistparti.

I Arbeiderpartiet hadde de revolusjonære i «Den nye retning» vunnet hegemoniet i 1918. Dette hadde likevel ikke medført noen vesentlig endring av partiets tradisjonelle organisatoriske praksis. Moskva-tesenes militærpolitiske og sentralistiske organiseringsbudskap, og den militante tankegangen som lå til grunn for dem, brøt med partiets tradisjoner. Særlig ømtålig var kravet om individuelt elitemedlemskap i et parti som hadde kollektive bånd til

fagbevegelsen og et desentralisert grasrotpreg. Det var åpenbart at prinsippene ville representere et dyptpløyende skifte i partiorganisasjonens utvikling om de ble akseptert, og de møtte da også motstand fra første stund. Det merkelige ved den første fase av striden om Moskva-tesene er imidlertid at forsvarerne av Arbeiderpartiets tradisjoner umiddelbart havnet på defensiven da tesene ble kjent i Norge.

Jeg vil i denne artikkelen anlegge et internasjonalt og idéhistorisk perspektiv på den første fase av tesestriden i Norge i 1920. Denne korte, men viktige fasen strekker seg fra Moskva-tesene ble fremlagt på et møte i Arbeiderpartiets sentralstyre i slutten av august til en midlertidig kompromissløsning kom på plass mellom partiet og Komintern i midten av oktober. Artikkelen vil rette søkelyset mot to underkommuniserte aspekter ved striden. Det første er den spesielle internasjonale konteksten sommeren og høsten 1920, som ga de russiske kommunistenes linje en særlig tyngde. Det andre aspektet er de ideologiske forståelsesrammene de internasjonale begivenhetene ble tolket innenfor. Jeg vil hevde at den situasjonsforståelsen som dominerte blant bolsjevikene i Russland i sine grunntrekk også hadde fått innpass sentralt i Arbeiderpartiet, og at dette la klare føringer for hva som ble ansett som en hensiktsmessig organisering av partiet. Jeg vil deretter argumentere for at disse to sammenvevde aspektene har forklaringskraft for utfallet av første fase av tesestriden. Først vil jeg kort gjennomgå tidligere fremstillinger av temaet.

I boka *Moskva-tesene i norsk politikk* (1972) viser Knut Langfeldt hvordan situasjonsforståelsen som lå til grunn for Moskva-tesene tidlig ble et stridstema mellom representanter for sosialdemokratene og Den nye retning i Arbeiderpartiet.⁶ Disse to hovedgrupperingene hadde over flere år kjempet om kontrollen i partiet, og sosialdemokratene var i 1920 et presset mindretall. Komintern krevde nå at mindretallet ble ekskludert. Skillelinjen mellom sosialdemokratene og Den nye retning var allerede klart opptrukket. I de fleste vesteuropeiske arbeiderbevegelser, deriblant i Sverige og Danmark, dominerte sosialdemokratene.⁷ I den norske arbeiderbevegelsen, som i 1920 fremdeles var samlet i ett parti, var sosialdemokratenes kamp for kontrollen over partiet i realiteten tapt, selv om de gjorde et forsøk på å forhindre partiets aksept av Kominterns organiseringskrav i august–oktober. Det var kun et spørsmål om tid før sosialdemokratene selv forlot partiet eller ble kastet ut – helt i tråd med Moskva-tesene. Sosialdemokratene nektet å akseptere at den internasjonale klassekampen var kommet inn i en nødvendig fase av borgerkrig, og gikk med dette imot hele grunnlaget for tesene. Knut Langfeldts fremstilling av tesestriden gir så vidt jeg kan se ingen forklaring på hvorfor flertallet av partiets sentrale ledelse ser ut til å ha akseptert eller valgt ikke å stille spørsmål ved det samme.

Åsmund Egge hevder i *Komintern og krisen i Det norske Arbeiderparti* (1995) at Den nye retning nærmest som en selvfølge gikk inn for medlemskap i Komintern i 1919, og at dette ikke endret seg etter kongressen i 1920: «Striden om 'tesene' førte til en avskalling av partiets høyrefløy. Men for øvrig kunne det se ut som om tesene hadde en overveldende oppslutning», skriver han.⁸ Egge gir liten forklaring på denne overveldende oppslutningen. Jorunn Bjørgum er så vidt jeg kan se den eneste historiker som har sett et behov for å forklare den tidlige oppslutningen om den radikale nyorganiseringen. Hun gjør det ved å peke på redaktør i *Social-Demokraten* Olav Scheflos demagogiske, men effektive «vinklinger, argumentasjonsform og resonnementer» til støtte for Kominterns organisasjonskrav.⁹ Bjørgum kommenterer kort at Scheflos agitasjon pågikk «mot et bakteppe av

seierrik fremgang for den røde siden i krigen i Russland og reportasjer om denne ble daglig presentert i *Social-Demokraten*», men ser ikke ut til å tillegge denne krigssituasjonen noen større vekt som forklaring på at Scheflos kampanje kunne bli mottatt så velvillig i partiet.¹⁰ Hennes sentrale poeng er snarere at Olav Scheflo villedet leserne av partiets hovedorgan ved å sette bevæpning opp som en defensiv forsvarsstrategi, noe som var en feilfremstilling av tesenes offensive og revolusjonære perspektiv.¹¹ Bjørgum vektlegger altså utviklingen av partiopinionen i de viktige første ukene i sin forklaring på utfallet av tesestridens første fase. Hennes perspektiv er aktørbasert og nesten utelukkende fokusert på maktkamp innenfor Den nye retning. Som andre historikere på feltet, behandler hun den internasjonale konteksten som en bakgrunn for beslutningen om Moskva-tesene i Komintern, men ikke som en integrert faktor som kan bidra til å forklare tesenes oppslutning i Norge.¹²

Bjørgums makt- og aktørperspektiv belyser en viktig side av tesestriden, men jeg vil hevde at Olav Scheflos personlige rolle kun kan være en del av forklaringen på at tesetilhennerne fikk et så sterkt overtak over teseskeptikerne. Jeg vil drøfte og kritisere enkelte sider av Bjørgums tolkning, men mitt hovedanliggende er å utfylle hennes og andre historikers fremstilling av tesestriden. Jeg vil argumentere for at bolsjevikenes ideologisk pregede tolkning av den internasjonale situasjonen, og dens logiske implikasjoner, også i Norge satte rammer for debatten på en måte som var til fordel for tilhengere av Moskva-tesene. Først vil jeg imidlertid rette søkelyset ut over Norges grenser, for å vise konteksten som ga næring til troen på at den internasjonale klassekampen befant seg i «borgerkrigens fase».

DEN «RUSSISKE» BORGERKRIGEN

Da Moskva-tesene ble vedtatt av Komintern i juli–august 1920 var det under tre år siden Lenins bolsjeviker hadde gjennomført «oktoberrevolusjonen» i Russland. Bolsjevikpartiet, som i 1918 ble omdøpt til Det russiske kommunistpartiet, hadde inntil 1917 vært et lite undergrunnsparti. I kaoset som fulgte tsarens abdisering og innføringen av overgangsregjeringen, hadde partiet takket være sin disiplin og radikale offentlige profil lyktes med å styrke sin posisjon i sovjetene (arbeiderrådene) i Petrograd og Moskva. Dette muliggjorde maktovertakelsen høsten 1917, og etableringen av Sovjet-Russland (Den russiske sovjetiske føderative sosialistrepublikk).¹³ Dette ga imidlertid bolsjevikene kontroll bare over de sentrale byene i et enormt jordbruksland. Den virkelige testen av partiets organisasjonsevner og prinsipper meldte seg etter maktovertakelsen.

Det er uenighet blant historikere om startpunktet for borgerkrigen, men det har tradisjonelt vært vanlig å tidfeste utbruddet til tidlig i 1918, etter at Lenins regime oppløste den valgte grunnlovgivende forsamling.¹⁴ Det som ofte er omtalt som «Den russiske borgerkrigen» var i virkeligheten et vell av mindre borgerkriger, og ingen eksklusiv russisk konflikt. På det overordnede plan sto kampen mellom «de røde», bolsjevikene og deres allierte, og «de hvite». De hvite styrkene var en heterogen og løst sammenbundet allianse av antikommunister – alt fra konservative monarkister til liberale og sosialister som hadde vært positive til den russiske revolusjonen i mars 1917, men som motsatte seg bolsjevikenes maktovertakelse i november. I tillegg til disse kjempet tallrike grupperinger av anarkister, nasjonale separatister og «grønne» bondemilitser på selvstendig grunnlag. En rekke

stater gikk inn i konflikten på ulike tidspunkt – med egne styrker eller økonomisk og materiell bistand til sine foretrukne militser. Flere regioner brøt vekk fra det som hadde vært tsarens imperium, deriblant Finland og Polen. Andre steder, som i Ukraina og Kaukasus, ble separatistiske bevegelser slått ned, men regimet var nøye med å understreke at nasjoners kulturelle frihet ville bli respektert. For de store nasjonene skulle det etableres formelt uavhengige sovjetrepublikker, de mindre skulle få kulturelle rettigheter de aldri tidligere hadde hatt.¹⁵

I det uoversiktlige kaoset som rådet etter første verdenskrig, var det lenge uklart hvem som ville trekke det lengste strået i kampen om sentralmakten. Den røde siden klarte seg gjennom 1918 og 1919 uten å miste kontrollen over det sentrale Russland, men var hardt presset ved både Petrograd og Moskva. De hvite styrkene under generalene Kornilov, Koltsjak, Denikin og Judenitsj var lenge på offensiven, men var splittet geografisk og ble nedkjempet én etter én. Lev Trotskij var den som først og fremst fikk æren for de rødes fremgang. Til tross for at han manglet fagmilitær erfaring bygget han fra våren 1918 opp og ledet Den røde armé, som snart utgjorde flere millioner frivillige, så vel som tvangsrekrutterte soldater.¹⁶ Første fase av borgerkrigen inngikk i sluttspillet i første verdenskrig, og sovjetregimet opprettholdt en stund den russiske krigføringen mot tyske, østerriksk-ungarske og ottomanske styrker. Fredsavtalen med Tyskland i Brest-Litovsk i mars 1918 var ydmykende, siden store russiske områder i vest måtte avgis, men den ga bolsjevikene et avgjørende pusterom.

Da første verdenskrig endte med alliert seier over sentralmaktene i november 1918, herjet borgerkrigen videre i Russland. De seirende stormaktene USA, Storbritannia og Frankrike satte inn styrker for å bekjempe sovjetregimet og støttet opp om de hvite opprørsgruppene. I ytterkantene av Det russiske imperiet forsøkte nabostater å utnytte regimets svakhet for egne territorielle vinninger. Oktoberrevolusjonen hadde blitt muliggjort gjennom spontant etablerte masseorganisasjoner, men ble forsvart og spredt av et militær-politisk byråkrati under full kontroll av kommunistpartiets ledelse. Den brutale borgerkrigererfaringen militariserte den politiske kulturen i bolsjevikpartiet.¹⁷

Historiker Jonathan D. Smele hevder at borgerkrigene som herjet Det russiske imperiet da det kollapset (og enkelte steder utenfor), var en konsentrert verdenskrig.¹⁸ Konflikten var like multinasjonal som det russiske imperiet hadde vært. Den strakk seg over en sjettedel av jordens overflate, involverte 180 millioner mennesker som hadde vært tilknyttet imperiet, og millioner i naboombådene. I tillegg intervenerte altså samtlige av tidens stormakter. Smeles poeng om «den russiske borgerkrigens» globale karakter er viktig. For internasjonalt orienterte revolusjonære i Europa fremsto nemlig borgerkrigen som et brennpunkt i en universell kamp. Dette førte i sin tur til at vestlige stormakter i fullt alvor fryktet at bolsjevikenes revolusjon kunne «smitte» vestover, og ga et sentralt rasjonale til det beltet av nye sentraleuropeiske nasjonalstater som ble etablert ved fredsavtalen i Versailles i 1919, som skulle utgjøre et *cordon sanitaire* mot Russland.¹⁹

Kaoset tok imidlertid ikke slutt ved de russiske grensene. Situasjonen var flytende og uoversiktlig i store deler av Sentral- og Øst-Europa i 1918–20, og i Norges naboland Finland kom det etter løsrivelsen fra Russland også til harde kamper mellom «røde» og «hvite». Med sentralmaktens tap i første verdenskrig ble både Det tyske keiserriket og Østerrike-Ungarn oppløst som imperier. I kjølvannet av imperienes kollaps fulgte en bølge

Vladimir Lenin taler ved Vinterpalasset i Petrograd på åpningsdagen for Kominterns andre kongress 19. juli 1920. Lenin understreket at den internasjonale kommunistbevegelsen måtte organiseres som en «forent hær».

av revolusjonsforsøk og paramilitær vold over store deler av Sentral-Europa.²⁰ I januar 1919 ble Spartakist-opprøret nedkjempet i Berlins gater, og de kjente internasjonale revolusjonære Karl Liebknecht og Rosa Luxemburg brutalt drept. Kort tid etter ble revolusjonære radsrepublikker proklamert i Bayern og i Ungarn, men begge ble knust i løpet av kort tid. I denne atmosfæren av revolusjon og reaksjon ble Komintern etablert i Moskva våren 1919, i et forsøk på å samordne revolusjonsbestrebelsene internasjonalt. Det ble imidlertid snart tydelig at ingen andre enn de russiske bolsjevikene lyktes i å forsvare seg når «kontra-revolusjonære» krefter slo tilbake. Kun bolsjevikenes organisasjoner besto klassekrigens ildprøve.

Våren 1920 var det bare perifer motstand igjen mot de røde i Russland. General Wrangel holdt stadig stand på Krim, men var ikke lenger noen stor trussel mot Den røde armé. I april 1920 angrep polske styrker under Józef Piłsudski det sovjetiske Ukraina. Etter en periode med vellykkede fremstøt mot Kiev ble polakkene presset tilbake av Den røde armé. Siden den vesentligste motstanden var slått ned i Russland, hadde Trotskij kapasitet til et ambisiøst felttog vestover. Sovjetledelsen var fra 1919 fast bestemt på å gjøre Den røde armé i stand til å støtte de revolusjonære i Sentral-Europa. Trotskij hadde sikret at armeen var vesentlig større enn det som var nødvendig for å seire i Russland.²¹ Den røde armé var klar for å komme sine «kamerater» til unnsetning. Gjennom forsommeren rykket armeen hurtig vestover, og i

begynnelsen av august sto den ved Warszawas utkant. Bolsjevikene ventet at de polske arbeiderne i byen hvert øyeblikk ville gjøre opprør mot sine «reaksjonære» herskere, og forene krefter med Den røde armé.²² Med Polens fall ville den nylig etablerte Danzig-korridoren ligge åpen for Den røde armé. Da ville styrkene stå overfor et svekket Tyskland som ikke hadde fått konsolidert sine nye grenser. Ved Lvov (tidligere Lemberg) i det sørlige Polen sto Den røde armé allerede på et territorium som tidligere hørte under Østerrike-Ungarn, og som aldri hadde vært del av det russiske imperiet.²³ Borgerkrigen som i flere år hadde herjet Russland var tilsynelatende i ferd med å velte ut over tsarens gamle grenser.

Vestlige stormakter fulgte utviklingen med argusøyne. Franske offiserer, blant andre den senere statslederen Charles de Gaulle, var allerede på plass i Polen som militære rådgivere for Piłsudskis styrker. Internasjonale diplomater, deriblant Norges utsendte Sam Eyde, hadde evakuert fra den polske hovedstaden. Storbritannia og Frankrike hadde gjennom flere år intervenert mot bolsjevikene i Russland med lite hell. Nå så det også ut som deres *cordon sanitaire* i Sentral-Europa holdt på å rakne. Det var all grunn til å anta at Polens fall ville innebære nye harde kamper lenger vest. Tyske kommunister var alt i gang med å lære seg russisk og utforme velkomstbannere for Den røde armé.²⁴ Lenin øynet muligheten for den internasjonale klassekampens endelige gjennombrudd i Karl Marx' hjemland.²⁵ Warszawa var en demning som kunne breste hvert øyeblikk.

GRENSEOVERSKRIDENDE KLASSEKRIG

Slik var den internasjonale situasjonen da Lenin talte på Kominterns andre kongress i slutten av juli 1920. Til de internasjonale delegatene hevdet han at den internasjonale situasjonen viste at kapitalismen befant seg i en krise som innebar skjerpet klassekamp. Lenin avsluttet med en appell: «Om våre kamerater i alle land nå hjelper oss i å organisere en forent hær, vil ingen ting kunne hindre oss fra å oppnå vår oppgave. Den oppgaven er en proletarisk verdensrevolusjon, og dannelsen av en sovjetisk verdensrepublikk.»²⁶ Ambisjonen var global, og Lenin talte ikke metaforisk når han henviste til militær organisering av bevegelsen. Kominterns formann Grigorij Zinovjev fulgte opp Lenins tale med å vise til at den internasjonale klassekampen hadde gått inn i en fase av bitter borgerkrig. Han oppfordret de internasjonale delegatene til å ta innover seg hva dette innebar:

Ikke ta lett på dette; tenk over hva borgerkrig i virkeligheten innebærer. Det er lett å si: Nå skal vi starte borgerkrigen! Men det er temmelig hardt å kjempe en borgerkrig til sin avslutning når den må utholdes i ett, to eller tre år. Mange tusen kamerater må bli sent til fronten og tusener vil bli drept. Partimedlemmer må bli avkrevd store offer, og beslutninger med enorme konsekvenser må bli fattet innen tjuefire timer eller tjuefire minutter. For å oppnå noe som helst er det nødvendig å ha arbeidernes absolutte tillitt. En titanisk kamp ligger foran oss. Timen har nå faktisk kommet hvor vi vil heve sverdet mot borgerskapet. Dette faktum leder oss til å si, ikke bare i forbindelse med nasjonale partier, men også for Internasjonen, at vi trenger en sentralisert organisasjon med jernhard militær disiplin. [...] Det er intet alternativ i den rasende borgerkrigen vi gjennomgår.²⁷

Denne «rasende borgerkrigen» var en grenseoverskridende krig. Borgerkrigen i Russland og de revolusjonære kampene i Sentral-Europa ble oppfattet som lokale brennpunkt i en global klassekrig mellom «verdensrevolusjonen» og «verdenskapitalen».²⁸ Kjernen i bolsjevikenes tanke om «klassekampens borgerkrigsfase» var at hele kloden utgjorde en integrert kampplass hvor «verdensproletariatet» sto mot «verdensborgerskapet».²⁹ Kominterns eksekutivkomité skulle være en transnasjonal kommandosentral som holdt overblikket, styrket den samlede slagkraften og sikret gjennomføringsevnen. Moskvatesene handlet dypest sett om å sikre disiplin og lojalitet i de underlagte avdelingene – kommunistpartiene. En av tilhørerne til Zinovjev og Lenins taler på kongressen var lederen for Arbeiderpartiets delegasjon, redaktør Olav Scheflo, som skulle bli den fremste talsmannen for Kominterns organisasjonskrav i norsk arbeiderbevegelse. Fulgte han Zinovjevs oppfordring om å ta inn over seg hva det innebar å kjempe en revolusjonær borgerkrig? Vel hjemme i Norge tyder hans pressekampanje på det. Før jeg gjennomgår den vil jeg først dvele litt ved de logiske implikasjonene av bolsjevikenes situasjonsforståelse, fordi den la føringer for hvilke organisatoriske former som var mest hensiktsmessige for å lykkes i væpnet revolusjonær kamp.

Deler av Arbeiderpartiets delegasjon til Kominterns andre kongress i Petrograd og Moskva juli–august 1920. Fra venstre: Kristian Kristiansen, Alfred Madsen, Olav Scheflo, Sverre Krogh, Jakob Friis og Einar Gerhardsen. Scheflo ledet delegasjonen og ble partiets fremste talsmann for Moskvatesene ved hjemkomsten til Norge.

I langsiktig politisk arbeid er det av avgjørende betydning at en politisk organisasjon tilpasser seg lokale kontekster og politiske tradisjoner. Dette stiller seg annerledes i en krigssituasjon, hvor beslutninger ikke kunne drøftes og behandles politisk i alle ledd av organisasjonen. I krig må spørsmål om liv og død håndteres raskt og effektivt – innen Zinovjevs «tjuefire minutter». En effektiv og fleksibel militærorganisasjon kan operere i alle geografiske områder og kulturelle kontekster. Sett gjennom et transnasjonalt klassekrigsprisme, er lokale tradisjoner av forsvinnende liten betydning.

De russiske bolsjevikene hadde innen sommeren 1920 fått verdifull krigserfaring med sin partimodell fra det østlige Asia, til Sibir, Kaukasus og nå stadig lenger vestover i Europa. Et sentralisert hierarki av partikadre hadde styrt og koordinert krigføringen. Organisasjonen hadde vist seg vellykket i vidt forskjellige kulturelle kontekster. Hvorfor skulle dette stille seg annerledes når borgerkrigen snart sprengte tsarens gamle grenser? Trolig var det ikke på noe tidspunkt enklere å argumentere for den russiske kommunismens universelle relevans enn sommeren 1920, da en av de viktigste prinsippkampene i norsk arbeiderbevegelses historie kom i gang.

UNNGÅELIG BORGERKRIG

Moskvatesenes innhold ble først gjort kjent for den sentrale arbeiderpartiledelsen på et utvidet sentralstyremøte den 24. august 1920.³⁰ Olav Scheflo fortalte noen dager senere om delegasjonens opplevelser i Petrograd og Moskva i partiets hovedorgan *Social-Demokraten*.³¹ Han formidlet inntrykkene fra festlige seremonier, teaterforestillinger og minnestunder for falne revolusjonshelter. Reportasjene var preget av sterk optimisme, men under lå det et alvor. Delegasjon hadde besøkt et land i krig, og Scheflo fortalte om arbeidere som trente med våpen, utstillinger av erobrede feltkanoner og en stor militærparade på Den røde plass. Den 1. september ble en norsk oversettelse av Moskva-tesene for første gang presentert i *Social-Demokraten*. Den innledet (som sitert i starten av artikkelen) med en stadfestelse av at klassekampen hadde kommet inn i borgerkrigens epoke, og at den avgjørende time nærmet seg. Samme dag forfektet Olav Scheflo det samme budskapet på lederplass: «[Vi] er traadt ind i en akut revolutionær krise, som vil bre sig fra land til land og anta formen av en borgerkrig. Jo svakere, jo mere uforberedt, aandelig og fysisk, et lands arbeiderklasse er, desto større ofre vil den komme til at maatte bringe i den store avgjørelseskamp med kapitalistklassen.»³² Dagen etter slo Scheflo ettertrykkelig fast at «arbeiderne maa begynde at sysselsætte sine tanker med spørsmål om vaaben».³³

Sosialdemokratene i Arbeiderpartiet markerte seg klart negativt til Moskva-tesene fra første stund, men disse var tilsidesatt i partiets sentrale maktapparat og var på vei ut. Tendensen i den etablerte historieforskningen har vært å se striden om tesene som i hovedsak en kamp innad i Den nye retning, hvor partitoppene Olav Scheflo og Martin Tranmæl var ledende talsmenn for strømninger som over de neste årene skulle krystalliseres i faste fløyer. Åsmund Egge hevder at Martin Tranmæl, Den nye retnings ledende skikkelse, «var motstander av fortsatt DnA-medlemskap i Komintern fra det øyeblikk de såkalte Moskva-tesene ble vedtatt på Kominterns 2. kongress sommeren 1920», men at han for å holde partiet samlet aksepterte fortsatt medlemskap så lenge Arbeiderpartiet kunne ta visse

forbehold.³⁴ Martin Tranmæl hadde sin maktbase i fagbevegelsen, og hans revolusjonære visjon var basert på masseaksjoner og streiker nedenfra – fra arbeidernes egne foreninger.³⁵ Tranmæl hadde latt seg inspirere av arbeiderrådene, sovjetenes, antatt sterke innflytelse i det revolusjonære Russland.³⁶ Nå ble det tydelig at Komintern-medlemskapet krevde at partiet løsnet sine bånd til de etablerte fagorganisasjonene, for ikke å binde seg opp i trege og heterogene masseorganisasjoner hvor lojaliteten ikke kunne garanteres. Martin Tranmæls personlige maktposisjon var enestående i Arbeiderpartiet og fagbevegelsen i 1920, og den store agitatorens taushet i første fase av tesedebatten er påfallende.³⁷ Det er rimelig å tolke dette som et uttrykk for at skeptikeren Tranmæl hadde havnet på defensiven i forhold til dem som helhjertet støttet tesene. Dette er merkelig all den tid det var tesetilhengerne som argumenterte for en radikal nyorganisering av partiet.

Jorunn Bjørgum forklarer tesetilhengers overtak i denne fasen med Olav Scheflos «villedende» og «demagogiske» kampanje i *Social-Demokraten* og på folkemøter. Bjørgum hevder Scheflo skjønmalte og underkommuniserte kontroversielle aspekter ved tesene, og «overrumplet den øvrige ledelse» ved ikke å vente på sentralstyrets behandling.³⁸ Hennes hovedpoeng er at Scheflo snudde tesenes hensikt på hodet: «Mens bevæpningsspørsmålet i Moskvatesenes perspektiv dreide seg om bevæpning av arbeiderklassen i en offensiv strategi, «oversatte» Scheflo dette til et middel i en forsvarskamp, i en defensiv strategi.»³⁹ Dette er misvisende. Scheflo fremstilte ganske riktig bevæpningen først og fremst defensivt, men Bjørgum overser etter min mening den grunnforståelsen som lå under, og som ble formidlet: Siden borgerklassen (i Norge og internasjonalt) ville motsette seg arbeiderklassens revolusjonære fremstøt, måtte den være forberedt til å forsvare seg med væpnet makt.

Scheflo underkommuniserte på ingen måte at klassekampen internasjonalt antok form av en krig og at denne også ville ramme den norske arbeiderklassen. Hans gjennomgående budskap var at borgerkrig var uunngåelig om kapitalismen skulle overvinnes, og dette fordret militærpolitisk organisering også av arbeiderbevegelsen i det til nå fredelige Norge. Krigføring består som kjent av både tilbaketrekning, stillingskrig og fremrykning. For medlemmer av den norske arbeiderbevegelsen var de konkrete referansepunktene til revolusjonær krig revolusjonsforsøkene i Sentral-Europa og Finland, som hadde blitt knust med væpnet makt, og borgerkrigen som i flere år hadde rast i Russland. Bolsjevikene hadde i den første tiden etter revolusjonen hatt mer enn nok med å forsvare sine posisjoner i Petrograd og Moskva. Først senere hadde de kommet på offensiven, og sikret regimets kontroll over større deler av det russiske imperiets gamle territorium. Den røde sidens strategi hadde skiftet mellom defensiv og offensiv kamp, men organiseringen hadde vært den samme. Scheflos poeng med å fremstille bevæpningen og organiseringen defensivt syntes å ha vært at norske arbeiderne ville være mer utsatt om de ikke forberedte seg effektivt til den uunngåelige borgerkrigen. Krigssituasjonen krevde i alle tilfeller krigsorganisering.

Jorunn Bjørgum har rett i at Olav Scheflo underkommuniserte fremmedartede og kontroversielle aspekter ved Moskva-tesene i sin kampanje. Han kjente sitt publikum og tilpasset argumentasjonen for å få mest mulig gjennomslag. Enkelte særlig ømtålige punkter, som avviklingen av det kollektive medlemskapet, gikk han, som Bjørgum skriver, «over med harelabb», selv om han fremhevet at bolsjevikenes ideal var individuelt medlemskap.⁴⁰ Tesenes sentrale hensikt og legitimeringsgrunnlag kom tydelig frem i hans

kampanje. Scheflo formidlet hvilke implikasjoner klassekrig ville få i Norge, og skjønnmalte ikke konsekvensene. Det er liten tvil om at Olav Scheflos rolle i tesestriden var svært viktig. Hans posisjon som redaktør i hovedorganet ga ham handlingsrom til å kjøre gjennom sin kampanje for en grunnleggende reformering av bevegelsen. Jeg mener likevel Scheflos personlige rolle bare er en del av forklaringen på oppslutningen om Moskvasesene i Arbeiderpartiet.

Agitasjon får sin kraft ved å finne en resonans blant dem det appelleres til. I årevis hadde den norske arbeiderbevegelsen fulgt utviklingen i Europa. Det er all grunn til å stille spørsmål ved hvor inngående nordmennene kjente situasjonen, men det overordnede bildet sto klart for alle. Store deler av Europa hadde gjennom flere år vært herjet av væpnede kamper mellom revolusjonære og kontrarevolusjonære. En rekke lovende revolusjoner var knust av hær, politi og paramilitære høyreekstremister. I ett eneste land hadde revolusjonen fått fotfeste, til tross for intens væpnet motstand fra «reaksjonære» stormakter og antikommunistiske styrker. Så vellykket hadde bolsjevikenes krigsorganisering vært at de hadde kvernet i stykker «kontrarevolusjonen» og tatt kontroll over et enormt landområde. Utviklingen de siste årene ga bolsjevikenes organiseringsform troverdighet og tyngde, noe som trolig bare ble forsterket av den røde armés seiersmarsj vestover.

KRIGSERFARING

Vi kan selvfølgelig stille oss spørsmålet om tilhengere av tesene i det sentrale arbeiderpartiapparatet faktisk hadde tatt inn over seg implikasjonene av Kominterns klassekrigsbudskap. Det mener jeg det er grunn til å anta at de hadde. Det er verdt å merke seg at de skarpeste motstanderne av tesene utmerket godt forsto hva tesene innebar. Sosialdemokratens presseorgan *Arbeider-Politikken* skrev dette etter at tesenes innhold var offentliggjort:

La saa vore venner i Folkets hus kalde det hvad de vil. La dem heise sin borgerkrigs-fane. La dem drive propaganda for sit diktatur. Og la os andre, som hverken vil krig eller borgerkrig, men som vil ærlig politisk arbeide, – la os gaa v o r vei og de andre sin. Saa vil tiden vise, hvem som valgte den rigtige vei, da vi befandt os ved veiskillet.⁴¹

En klar og prinsipiell motstander av Moskva-tesene i fagbevegelsen, Ole Lian, holdt i oktober en tale hvor han angrep tanken om klassekampens borgerkrigsfase:

Det er verdenskrigen paany. Bare at den blir kanskje endda grusommere. Og sikkert uendelig mere langvarig. Der skal brændes, slagtes og dræpes i hver krok av verden gjennom aar. Ruslands historie med vekslende borgerkrige i forstørret maalestok rullende ut over verden i rekker av aar. Og op av dette blodbad skulde saa socialismen stige. Den solidariske, retfærdige, glade, broderlige produktionsordning verden over. Tro det hvem som vil.⁴²

Tross slike protester er det mest påfallende med utviklingen i første fase av tesestriden hvor svak motstand tesetilhengerne, med redaktør Olav Scheflo i spissen, møtte da de kjørte sin offensive kampanje i partiorganene. Det var ikke mangel på motforestillinger mot tesene, men (den ikke-sosialdemokratiske) skepsisen som kom til uttrykk rettet seg i hovedsak

mot enkeltpunkter, ikke mot tesenes grunnlag.⁴³ Den begrensede kildesituasjonen gjør at det er umulig med sikkerhet å fastslå hva brede lag av Arbeiderpartiet mente om Moskva-tesene og deres grunnlag.⁴⁴ Stemningen som kom til uttrykk i partipressen og på folkemøter peker klart i retning av at det i partiet var liten vilje til å stille spørsmål ved den situasjonsforståelsen som lå til grunn for Moskva-tesene. Ingen ledende aktører i Den nye retning ville følge sosialdemokratene i sin kritikk av tesenes premiss – teorien om klassekampens borgerkrigsfase. Enten aksepten av at verden befant seg i en fase av grenseoverskridende klassekrig var uttalt eller stilletiende, fulgte det logisk at også Arbeiderpartiet måtte ha en eller annen form for militær-politisk organisering for å delta i kampen.

Etter et utvidet sentralstyremøte den 20. september formulerte Martin Tranmæl sin skepsis i et forslag til avtale med Komintern.⁴⁵ Her kommenterte han dette om tesenes grunnlag, teorien om «klassekampens borgerkrigsfase», og behovet for disiplin:

Alle er selvfølgelig enig i, at der i en revolusjonær epoke må arbeiderklassen optre samlet, og at det er påkrevet at ha en fast og resolutt organisasjonsledelse. Betingelsen for at den kan handle med den fornødne kraft og besluttsomhet avhenger dog alldeles ikke av at den er utstyrt med så og så stor makt, myndighet og autoritet, men at der hersker et godt tillitsforhold mellom styre og medlemmer, og at der er betingelser og vilje til stede for handling. Enhver parole om handling vil da bli fulgt. Arbeiderne er gjennom sine fagforeninger opplært til å underordne sig den felles vilje, legge all diskusjon til side og gå til handling, når kampsignalene kaller.⁴⁶

Martin Tranmæl hevdet at «organisatorisk samvirke på et føderativt grunnlag» var å foretrekke. Siden dette ville bli vanskelig innenfor Komintern, burde Arbeiderpartiet «foreløpig» tre ut av internasjonale for heller å bli en «sympatiserende organisasjon med rådgivende stemme». Tranmæls forslag om å stå som sympatiserende medlem ble kontant avfeid av Kominterns formann Grigorij Zinovjev da det ble forelagt ham på et forhandlingsmøte i Tyskland i midten av oktober.⁴⁷ Etter dette var Tranmæls forslag lagt dødt.

Det er rimelig å hevde at Martin Tranmæl, overfor både de russiske bolsjevikene og sine egne partikamerater, hadde et troverdighetsproblem. Han hadde nemlig ikke stilt spørsmål ved tanken om klassekampens borgerkrigsfase, eller at den norske arbeiderbevegelsen var intimt forbundet med utviklingen i Europa. Ingen ville sette spørsmålstegn ved Tranmæls erfaring og kjennskap til den norske arbeiderbevegelsens indre liv. Han hadde en unik posisjon og kontaktflate landet over. Men Tranmæl hadde ingen krigserfaring. Med hvilken autoritet kunne han da stille spørsmål ved de hardt prøvede bolsjevikenes forståelse av organiseringsbehovet når han ikke stilte spørsmål ved deres situasjonsforståelse? I sitt forslag vedgikk Tranmæl at arbeiderklassen kunne «gå til væbnet motstand for å hindre de andre å stole på våbenbruk».⁴⁸ Det var en ullen formulering, men budskapet var klart: Gjennom væpnet kamp skulle arbeiderklassen avvæpne borgerklassen.

Væpnet kamp mellom klasser var ikke kun et abstrakt spørsmål. De siste årene hadde revolusjonære grupper som Tranmæl solidarisert seg med blitt knust i mange land. Martin Tranmæl hadde nøye fulgt borgerkrigen i Finland i 1918.⁴⁹ Av de revolusjonære bevegelsene internasjonalt som hadde opplevd «klassekrig», hadde den finske arbeiderbevegelsen tettest fulgt Tranmæls tanke om revolusjonært «samvirke på et føderativt grunnlag». De røde finnenes linje hadde vist seg drepende ineffektiv. Om lag 36.000

mennesker, én prosent av den samlede finske befolkningen, omkom i den blodige finske borgerkrigen i 1918 – og de hvite seiret.⁵⁰ I 1919–20 fremhevet ledende finske revolusjonære i eksil, deriblant Otto Ville Kuusinen og Kullervo Manner, at det de revolusjonære i Finland først og fremst hadde manglet under borgerkrigen var et disiplinert kommunistparti som det man hadde i Russland.⁵¹

Martin Tranmæl var under hardt press, og forsøkte å redde det han kunne av partiets tradisjonelle organisasjonsform. Han formulerte et nytt forslag på vegne av sentralstyret.⁵² Forslaget understreket at det norske medlemspartiet måtte ta høyde for den internasjonale situasjonen, og viste til «bitre erfaringer» fra Finland, Tyskland, Russland og Ungarn:

Det er klart at de begivenheter som har hendt og de erfaringer som er høstet i de land som har staat oppe i revolutionære kampe, har øvet en avgjørende indflydelse paa de retningslinjer og organisationsformer, som den nye Internationale har faat. Her i Norge har vi endnu ikke befundet os i nogen akut revolutionær krise. Derfor kan endel av Moskvakongressens beslutninger – særlig ved første øiekast – virke fremmed. Men naar der skal tages stilling til disse beslutninger, maa medlemmene aldrig glemme at det her altid er tat sigte paa og regnet med internationale forhold, og vi maa vænne os til at se paa klassekampen og vor frigjørelseskamp under en international synsvinkel.⁵³

Hva angikk det konkrete organisasjonsspørsmålet ba sentralstyret om midlertidig utsettelse av implementeringen av de mest krevende tesene:

[P]aa det nuværende tidspunkt, da den norske arbeiderklasse staar foran store politiske kampe, er det umulig at gaa til en total omlægning av organisationsformen. Selvfølgelig er centralstyret klar over at i en revolutionær epoke trenger den norske arbeiderklasse, likesom arbeiderne i andre land, et kommunistisk parti, som er saa maalbevisst, mobilt og strengt disiplinert som mulig. Men centralstyret mener, at under de nuværende forhold kan denne bevægelighet og disiplin bedst opnaaes ikke ved en omlægning men ved en utbedring og videreutvikling av den organisation vi har.⁵⁴

Denne løsningen, hvor Arbeiderpartiet aksepterte tesene i sine grunntrekk, men ba om utsettelse av reorganiseringen, ble godkjent av Kominterns ledelse.⁵⁵ Tesestridens første fase endte dermed med en kompromissløsning. Arbeiderpartiets aksept for Moskva-tesenes grunnprinsipper ledet til at sosialdemokratene gikk ut av partiet i 1921. Kompromisset mellom Komintern-ledelsen og Arbeiderpartiet var kun en midlertidig løsning, og tesekravene skulle over de neste årene skape ny strid og splittelse. Skeptikere og tilhengere av tesene ble konsolidert i fløyer rundt Martin Tranmæl og Olav Scheflo.

VERDENSREVOLUSJONENS BITRE NEDERLAG

Det Olav Scheflo og *Social-Demokraten* virkelig underkommuniserte i første fase av tesestriden var den uheldige utviklingen av krigen i Polen fra slutten av august. Arbeidere flest i Warszawa gjorde ikke opprør mot sine «reaksjonære undertrykkere», men støttet opp

«Gaver til den tredje internasjonale fra Clemenceau» – erobret vestlig krigsmateriell på Den røde plass under en militærparade i forbindelse med Kominterns andre kongress. Clemenceau var fransk statsminister 1917–20, og hadde ivret for det antikommunistiske *cordon sanitaire* i Sentral-Europa som så ut til å rakne sensommeren 1920.

om det nasjonale forsvaret. Den unge polske nasjonens avgjørende seier, senere hyllet som «Mirakelet ved Wisła-elven», tvang sovjetstyrkene på retrett østover.⁵⁶ Slaget var kaotisk og uoversiktlig, og det tok flere dager før det ble tydelig at Den røde armé var slått ettertrykkelig tilbake. Flere divisjoner kollapset eller flyktet over grensen til Øst-Preussen hvor de ble avvæpnet. Armeens øverstkommanderende Mikhail Tukhatsjevskij bedyret likevel at man kun opplevde midlertidige tilbakeslag uten vesentlig betydning.⁵⁷ Sovjet-Russlands offisielle propaganda fulgte opp og hevdet over de neste ukene at Den røde armé holdt stillingene og stadig rykket frem. I virkeligheten var utviklingen katastrofal for bolsjevikene.

Social-Demokratens dekning av krigen var i disse ukene som et ekko av *Pravda*. Så var den da også i hovedsak basert på radiokommunikere fra Moskva. Arbeiderpartiets hovedorgan meldte 4. september om en ny offensiv som angivelig kastet polakkene tilbake mot vest. Den 14. september meldte avisen om store fremrykninger mot Lvov, og så sent som 25. september at armeen hadde fremgang «på alle fronter». Den 1. oktober gjenga avisen en tale av Lenin hvor han selvsikkert slo fast at den polske reaksjonen sto på «avgrundens rand» og at Den røde armés endelige seier i Polen nå var uunngåelig. Det er påfallende hvordan krigsdekningen ble dempet da krigen gikk i Den røde armés disfavør. I august ble

utviklingen slått stort opp på førstesiden i Arbeiderpartiets hovedorgan, i oktober var den henvist til notiser, men i hele perioden ga hovedorganet et klart optimistisk bilde av situasjonen.

Den polsk-sovjetiske krigen endte i nederlag for bolsjevikene, og fredsavtalen etablerte en ny og blivende grense mellom Polen og sovjetrepublikkene i øst sen vinteren 1921. Med dette ble det satt et punktum for revolusjonsoptimismen i kjølvannet av verdenskrigen, og snakket om klassekampens borgerkrigsfase stilnet hen. Jorunn Bjørgum hevder den endrede internasjonale situasjonen forklarer hvorfor Komintern vinteren og våren 1921 valgte ikke å presse gjennom en full innføring av tesene i Norge, siden det ikke lenger krevdes «slike militært organiserte, sentraliserte og disiplinerte partier som *borgerkrigens fase* hadde gjort nødvendig». ⁵⁸ Bjørgum forklarer altså endringer i Kominterns politikk med den endrede internasjonale utvikling og organisasjonens tolkning av den. Jeg støtter Bjørgum i at den internasjonale utviklingen, og tolkning av den, i høy grad forklarer hvorfor spenningene i tesespørsmålet (for en stund) ble dempet i Norge våren 1921.

I denne artikkelen har jeg argumentert for at den internasjonale konteksten også hadde stor betydning i Norge omkring et halvt år tidligere – da situasjonen var en helt annen. Olav Scheflo styrket sin maktposisjon i Arbeiderpartiet i første fase i tesestriden, og hans personlige rolle hadde åpenbart stor betydning for utfallet. Likevel er det avgjørende å trekke den internasjonale situasjonen med i beregningen, siden den ga Kominterns organisasjonskrav en tyngde som også påvirket styrkeforholdet mellom krefter i norsk arbeiderbevegelse. Alt tyder på at bolsjevikenes situasjonsforståelse i sine grunntrekk hadde fått innpass sentralt i Arbeiderpartiet, og at dette la klare føringer for hva som ble ansett som en hensiktsmessig organisering av partiet. Utviklingen etter første verdenskrig hadde gitt rik næring til oppfatningen om at verden befant seg i en grenseoverskridende klassekrig. Trolig var det ikke på noe annet tidspunkt lettere å overbevise om at Norge var et frontavsnitt i en universell kamp enn den dramatiske sommeren og høsten 1920.

Situasjonen gjorde det mulig for tilhengerne av Kominterns militærpolitiske organisering å sikre seg et betydelig overtak over skeptikerne og kritikerne i de viktige første ukene av tesestriden i Norge da de ulike fløyene ennå ikke var konsolidert i Arbeiderpartiet – og «verdensrevolusjonens» seiersmarsj vestover ennå ikke var stagget. Den internasjonale konteksten bør ikke ses bare som en bakgrunn for beslutningen om Moskva-tesene i Komintern, men også som en integrert faktor som kan bidra til å forklare tesenes oppslutning i Norge. Vinteren 1920–21 ble den internasjonale situasjonen vesentlig endret, men da var første fase i tesestriden over. Tesetilhengerne hadde fått en «flying start», men under endrede internasjonale forhold skulle de senere tape kampen om kontrollen av Arbeiderpartiet.

LITTERATUR

- Arbeider-Politikken* (1920, 04.09). At splitte et parti.
- Bjørgum, J. (1998). *Martin Tranmæl og radikaliseringen av norsk arbeiderbevegelse 1906–1918*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bjørgum, J. (2004). Hvorfor ble Arbeiderpartiet splittet i 1923? En kommentar til Åsmund Egge. *Historisk tidsskrift*, 83(2), 279–306.
- Bjørgum, J. (2011). Olav Scheflo og Moskvatesene. I Kopperud, Ø., Moe, V. & Kieding Banik, V. (Red.), *Utenfor det etablerte – Aspekter ved Einhart Lorenz' forskning*. Oslo: HL-senteret.
- Brandal, N., Bratberg, Ø. & Thorsen, D.E. (2013). *The Nordic Model of Social Democracy*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Det norske Arbeiderparti. *Beretning 1920*. Kristiania 1921: Det norske Arbeiderpartis forlag.
- Egge, Å. (1995). *Komintern og krisen i Det norske Arbeiderparti*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Egge, Å. (2003). Hvorfor ble Arbeiderpartiet splittet i 1923? *Historisk tidsskrift*, 82(3), 229–262.
- Fitzpatrick, S. (2008). *The Russian Revolution*, Oxford: Oxford University Press.
- Fure, O-B. (1983). *Mellom reformisme og bolsjevisme – Norsk arbeiderbevegelse 1918–1920. Teori. Praksis*. (Doktorgradsavhandling), Universitetet i Bergen, Bergen.
- Gerwarth, R. & Horne, J. (2013a). An Introduction. I Gerwarth, R. & Horne, J. (Red.), *War in Peace – Paramilitary Violence in Europe after the Great War*. Oxford: Oxford University Press.
- Gerwarth, R. & Horne, J. (2013b). Bolshevism as Fantasy – Fear of Revolution and Counter-Revolutionary Violence, 1917–23. I Gerwarth, R. & Horne, J. (Red.), *War in Peace – Paramilitary Violence in Europe after the Great War*. Oxford: Oxford University Press.
- Haapala, P. & Tikka, M. (2013). Revolution, Civil War, and Terror in Finland in 1918. I Gerwarth, R. & Horne, J. (Red.), *War in Peace – Paramilitary Violence in Europe after the Great War*. Oxford: Oxford University Press.
- Kuusinen, O.W. (1919). *The Finnish Revolution – A Self-Criticism*, London: The Workers' Socialist Federation.
- Langfeldt, K. (1961). *Moskva-tesene i norsk politikk*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Lenin, V. (1920). «Left-Wing» Communism – An Infantile Disorder, Moskva.
- Lian, O. (1920, 15.10) Moskvatheserne, arbeiderpartiet og fagorganisationen. *Social-Demokraten*.
- Maurseth, P. (1972). *Fra Moskvateser til Kristiania-forslag*, Oslo: Pax.
- Maurseth, P. (1987). *Gjennom kriser til makt, 1920–1935*. Bd. 3 i Kokkvoll, A. & Sverdrup, J. (Red.), *Arbeiderbevegelsens historie i Norge*. Oslo: Tiden.
- Riddell, J. (Red.) (1991). *The Communist International in Lenin's Time – Workers of the World and Oppressed Peoples, Unite! – Proceedings and Documents of the Second Congress, 1920*. New York: Pathfinder Press.
- Scheflo, O. (1920). Kongressen i Moskva (30.08.), Den kommunistiske verdenskongres. Aapningshøitidelighetene i Petrograd (31.08.), De to internationaler (01.09.), Med vaaben i hand (02.09), Innlegg på folkemøte i Cirkus (06.09.), *Social-Demokraten*.
- Service, R. (2006). *Lenin – En biografi*, Oslo: Damm.
- Service, R. (2009). *Trotsky – A Biography*. Cambridge: Macmillan.
- Smele, J. D. (2015). *The «Russian» Civil Wars 1916–1926 – Ten Years That Shook The World*. Oxford: Oxford University Press.

- Social-Demokraten* (1920, 01.09.). Det kommunistiske partis opgaver – Teser, vedtatt paa kongressen i Moskva
- Tranmæl, M. (1918). *Hvem vil borgerkrig?* Trondhjem.
- Tranmæl, M. (1920). Forslag til avtale med Komintern fra september/oktober 1920. Publisert i NKP-tidsskriftet *Proletaren*, 1926(3) og i *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie*, 1979(2).
- Trotsky, L. (1920)(2007). *Terrorism and Communism – A Reply to Karl Kautsky*. London: Verso.
- Vatlin, A. (1998). The testing-ground of world revolution – Germany in the 1920s. I Rees, T. & Thorpe, A. (Red.), *International Communism and The Communist International 1919–43*. Manchester: Manchester University Press.
- Zamoyski, A. (2008). *Warsaw 1920 – Lenin's Failed Conquest of Europe*. London: Harper Press.

NOTER

- 1 *Social-Demokraten* 1920, 01.09.a.
- 2 Den norske delegasjonen til Kominterns kongress i 1920 besto av Jacob Friis, Olav Schefflo, Augusta Aasen, Sigrid Syversen, Haavard Langseth og Kristian Kristiansen, som alle representerte Det norske Arbeiderparti (som i denne artikkelen vil bli omtalt som Arbeiderpartiet). Alfred Madsen representerte Arbeidernes faglige landsorganisasjon (AFL). Einar Gerhardsen, Sverre Krogh og Hans Medby representerte Norges Socialdemokratiske Ungdomsforbund (NSU).
- 3 Maurseth 1987: 144.
- 4 Disse, samt punktene under, er gjengitt etter Langfeldt 1972 (1961): 109–117.
- 5 Selv om prinsippet om individuelt medlemskap ikke var formulert i tesene, slo Komintern-formann Grigorij Zinovjev fast på Kominterns andre kongress at de norske medlemspartiets praksis med kollektivt innmeldte fagforeninger var uakseptabel. Riddell 1991: 388.
- 6 Langfeldt 1961: 33–40.
- 7 Brandal, Bratberg & Thorsen 2013: 39–41.
- 8 Egge 1995: 12.
- 9 Bjørgum 2011: 32.
- 10 Ibid.: 33.
- 11 Ibid.: 41.
- 12 I dette følger Bjørgum i tradisjonen etter Maurseth og Langfeldt: Maurseth 1972: 17–20; Maurseth 1987: 145–149; Langfeldt 1961: 26–30.
- 13 Fitzpatrick 2008: 61–67.
- 14 Smele 2015: 8. Smele hevder i sin nytolkning av borgerkrigene at startskuddet i realiteten ble avfyrt i Sentral-Asia i 1916. Min fremstilling av «den russiske borgerkrigen» bygger på dette verket.
- 15 Nasjonalitetspolitikken viste seg i praksis ved dannelsen av formelt uavhengige sovjetrepublikker i Estland, Latvia, Litauen, Hviterussland og Ukraina som hadde bilaterale forbindelser til Sovjet-Russland. Lenin insisterte på at nasjonale og etniske følelser måtte respekteres, men beroliget sine partikamerater med at den reelle politiske makten ville ligge hos sentralkomiteen i det russiske kommunistpartiet: Service 2006: 439–440.

- 16 Smele 2015: 91
- 17 Fitzpatrick 2008: 71–72.
- 18 Smele 2015: 3. Smele bruker begrepet «a world war condensed».
- 19 Gerwarth & Horne 2013b: 43.
- 20 Gerwarth & Horne 2013a.
- 21 Service 2009: 248.
- 22 Service 2006: 465.
- 23 Smele 2015: 36.
- 24 Vatlin 1998: 119.
- 25 Service 2006: 465.
- 26 Lenin sitert etter Riddell 1991: 166. Min oversettelse fra engelsk.
- 27 Zinovjev sitert etter Ibid: 197–198, 203. Min oversettelse fra engelsk.
- 28 Fitzpatrick 2008: 70.
- 29 Fremstillingen av en global kamp mellom de to størrelsene «det internasjonale proletariatet» og «det internasjonale borgerskapet» er gjennomgående i sentrale tekster fra ledende bolsjeviker i denne tiden: Trotsky 1920 og Lenin 1920. Dette var en grunnforståelse det ikke ble stilt spørsmål ved under debattene mellom delegatene på Kominterns andre kongress.
- 30 Det norske Arbeiderparti 1920: 37.
- 31 *Social-Demokraten* 1920, 30.08.; 1920, 31.08.
- 32 *Social-Demokraten* 1920, 01.09. Leder.
- 33 *Social-Demokraten* 1920, 02.09. Leder.
- 34 Egge 2003: 231–232. Dette synspunktet deles for øvrig av Jorunn Bjørgum: Bjørgum 2004: 286.
- 35 Fure 1983: 323–389.
- 36 Som Jorunn Bjørgum viser i sin artikkel i denne utgaven av *Arbeiderhistorie*.
- 37 Maurseth 1987: 161–162.
- 38 Bjørgum 2011: 32–33.
- 39 Ibid.: 35.
- 40 Ibid.: 39; Scheflo 1920.
- 41 *Arbeider-Politikken* 1920, 04.09.
- 42 Lian 1920. Foredrag holdt i Folkets Hus.
- 43 Maurseth 1987: 156–160.
- 44 Arbeiderpartiets sentrale arkiv for denne perioden forsvant under den tyske okkupasjonen av Norge i 1940–45.
- 45 Bjørgum 2011: 43.
- 46 Tranmæl 1920.
- 47 Langfeldt 1961: 51–52.
- 48 Tranmæl 1920.
- 49 Bjørgum 1998: 375–391. Tranmæl hadde etter borgerkrigen i Finland konkludert med at også norske arbeidere måtte være forberedt på å «erklære undertrykkerne og vampyrene» åpen kamp for «at forsvare sig selv og sin interesse»: Tranmæl 1918.
- 50 Haapala & Tikka 2013: 72.
- 51 Kuusinen 1919. Kullervo Manner fremhevet det samme poenget på Komintern-kongressen i 1920, Riddell 1991: 999–1000.

- 52 Bjørgum 2004: 280.
- 53 Landsstyrets flertallsinnstilling 31. Oktober 1920, gjengitt etter Langfeldt 1972 (1961): 118–134.
- 54 Ibid.
- 55 Ibid.: 55.
- 56 Zamoyski 2008: 64–109.
- 57 Ibid: 111.
- 58 Bjørgum 2004: 288.

The Norwegian Labour Party and Austro-Marxism – Red Vienna as a symbol, source of inspiration and place of pilgrimage for Norwegian socialists, 1927–34

Abstract:

In a short period of the interwar years leading figures of the Norwegian Labour Party went on ‘pilgrimage’ to Red Vienna, the Austrian capital under Social Democratic rule. In Vienna the Austrian Social Democratic party organization, paramilitary Republikanischer Schutzbund, culture and schooling program, welfare projects and large-scale housing complexes impressed the Norwegian visitors. Personal impressions and concrete ideas on a wide range of fields, from organizational principles to pedagogy and symbolism were enthusiastically recounted to party comrades in Norway. In this article an overview is given on this representation of Austrian Social Democracy in the Labour party public, especially focusing on political fields where we can prove or reasonably assume that Austro-Marxist influence had an impact on the political activities of the party. The article concludes that this influence was comprehensive and had a protracted impact in the party and argues that this contributed to the ideological rehabilitation of Social Democracy on the Norwegian Labour Party left.

Key words:

The Norwegian Labour Party, Red Vienna, Austro-Marxism, ideological influence

Arbeiderpartiet og austromarxismen – Det røde Wien som valfartsted, inspirasjonskilde og symbol for norske sosialister 1927–34

Sammendrag:

I en kort periode i mellomkrigstiden valfartet tillitsvalgte i Arbeiderpartiet til Det røde Wien, som den østerrikske hovedstaden under sosialdemokratenes styre var kjent som blant internasjonale sosialister. I Wien lot de norske besøkende seg imponere av de østerrikske sosialdemokratenes partiorganisasjon, paramilitære arbeidervern, kultur- og opplysningsarbeid, velferdsprosjekter og storstilte boligutbygging. Personlige inntrykk, ideologiske impulser og konkrete ideer knyttet til alt fra organisasjonsstruktur til pedagogikk og symbolikk ble begeistret formidlet til partifellene i Norge. I denne oversiktsartikkelen gjennomgås fremstillingene av det østerrikske sosialdemokratiet i Arbeiderpartiets ordskifte, med særlig henblikk på politikkområder hvor vi kan påvise eller har grunn til å anta at det fant sted en påvirkning som fikk betydning for partiets praktiske virke. Artikkelen viser at den austromarxistiske påvirkningen var omfattende og fikk langvarig betydning, og argumenterer for at den bidro til en ideologisk rehabilitering av sosialdemokrati på Arbeiderpartiets venstrefløy.

Nøkkelord:

Arbeiderpartiet, Det røde Wien, Austromarxisme, ideologisk påvirkning

NB:

Dette versjonen ble innsendt *Historisk tidsskrift* etter første runde med dobbel anonym fagfelleevaluering i august 2019. Bildene og illustrasjonene vedlagt denne versjonen vil ikke være med i den endelige trykte versjonen.

Innledning

«Hva Mekka er for Islam, og hva Moskva er for kommunistene, var Wien den gangen for oss sosialister», skriver Haakon Lie i boken *Loftsrydding* (1980): «Der var den mønsterbyen bygd, som vi hadde drømt om i unge år. [...] Til det røde Wien gikk våre tanker og våre veier.»¹ Lie besøkte Wien i 1933, som en av de siste tillitsvalgte fra Arbeiderpartiet (Det norske Arbeiderparti), som i mellomkrigstiden fikk oppleve byen mens den ennå var kontrollert av sosialdemokrater. En partifelle av samme generasjon, Rolf Gerhardsen, besøkte byen noen år tidligere med sin bror Einar:

Det røde Wien, sa vi den gangen. Arbeiderbevegelsen hadde hatt flertall i byen i ti år, og den hadde gjennomført en mengde gode saker. Byen var et mønster for de europeiske sosialdemokratene. Se på alle de sosiale godene i Wien, sa de. Se på den imponerende kommunale boligbyggingen i Wien, sa de. Det finnes ikke maken noe sted, sa de. Gjennomført med stemmeseddelen! Og sosialdemokratene hadde et enestående fint og effektivt partiapparat, noe som også gjorde inntrykk på Einar.²

Kontrasten mellom memoarlitteraturens vektlegging av det østerrikske sosialdemokratiets betydning og den historiske faglitteraturens underbelysning av temaet, er slående. I biografier om aktører i arbeiderbevegelsen dekkes besøk til og påvirkning fra Wien, men som regel med henvisning til aktørenes egne erindringer.³ Bjørn Sørenssens avhandling ‘*Gryr i Norden*’ – *Norsk arbeiderfilm 1928–40 i internasjonalt perspektiv* viser det østerrikske sosialdemokratiets innflytelse på enkelte sider av partiets og fagbevegelsens kulturarbeid, noe også Arne Kokkvoll kort berører i sin fremstilling av arbeiderkultur i Norge.⁴ I historiefaglige arbeider om Arbeiderpartiets utvikling mer generelt i mellomkrigstiden er referansene til Østerrike derimot sporadiske og analysene lite inngående. Per Maurseths standardverk om den norske arbeiderbevegelsens historie i mellomkrigstiden kan stå som et eksempel. Maurseth refererer enkelte steder til Wien og østerrikske sosialdemokrater, men det østerrikske sosialdemokratiets påvirkning på Arbeiderpartiets tillitsvalgte tematiseres ikke på noen måte.⁵ I denne artikkelen undersøkes denne påvirkningen med årsskiftet 1926–27 som startpunkt. I november 1926 dukket begrepet ‘Det røde Wien’ opp og ble snart en vanlig

¹ Lie 1980: 308–9.

² Gerhardsen 1967: 118–9.

³ Lahlum 2009: 103–4; Olstad 1999: 88, 108, 114.

⁴ Sørenssen 1980; Kokkvoll 1981.

⁵ Maurseth 1987.

omtalebrev i partiets hovedorgan *Arbeiderbladet*.⁶ I januar 1927 ble 'brodersamlingen' mellom sosialdemokratene og de uttalt revolusjonære sosialistene i norsk arbeiderbevegelse gjennomført. Disse fløyene hadde vært splittet i vesentlige prinsipielle spørsmål knyttet til kampform og strategi i kjølvannet av den russiske revolusjon i 1917. Motsetningene ble satt på spissen da Arbeiderpartiet trådte inn i den kommunistiske internasjonale (Komintern) i 1919. I 1921 gikk et sosialdemokratisk mindretall ut av partiet i protest. Selv om Arbeiderpartiet brøt med Komintern i 1923, noe som førte til dannelsen av Norges Kommunistiske Parti (NKP), videreførte partiet en revolusjonær retorikk og forsøkte å posisjonere seg som 'venstrekommunistisk' – det mest venstreradikale partiet i norsk arbeiderbevegelse. Fram mot partisamlingen i 1927 var de gjensidige motforestillingene mellom venstrekommunistene og sosialdemokrater stadig betydelige.

Med artikkelen tar jeg sikte på å gi en oversikt over Arbeiderpartiets berøring med det østerrikske sosialdemokrati etter partisamlingen i 1927. Jeg vil vise ulike felter hvor de østerrikske sosialdemokratene med sin underliggende ideologi (austromarxisme) og sitt fremste politiske prosjekt (Det røde Wien) inspirerte tillitsvalgte i Arbeiderpartiet, og drøfter betydningen av påvirkningen. Undersøkelsen er todelt. I første del gir jeg et kort riss av det østerrikske sosialdemokratiets ideologi og praksis før jeg gjennomgår kontakten mellom de to partiene i form av reisevirksomhet og korrespondanse. I andre del viser jeg hvordan det østerrikske sosialdemokrati ble fremstilt i Arbeiderpartiets ordskifte, det vil si på partiets møter og i partiets tidsskrifter og aviser. Denne delen gjennomgår politikkområdene hvor vi kan påvise eller har grunn til å anta at det fant sted påvirkning som fikk betydning for Arbeiderpartiets praktiske virke. Det røde Wiens fall i 1934 og det umiddelbare etterspillet etter den kortvarige østerrikske borgerkrigen, markerer et naturlig slutt punkt for undersøkelsen.

Et spenningsfylt knutepunkt

I valget som fulgte etableringen av republikken Østerrike etter første verdenskrig, oppnådde Sozialdemokratische Arbeiterpartei Deutschösterreichs (SDAPDÖ) absolutt flertall i hovedstaden Wien. De beholdt flertallet der i 15 år, men i landet som helhet fikk sosialdemokratene gjennom hele perioden mindre valgoppslutning enn den samlede høyresiden. SDAPDÖ bygget ut sine maktbaser i byene, og særlig i hovedstaden, mens den

⁶ Søk på «røde Wien» på www.nb.no 10. januar 2019.

Artikkel to: Arbeiderpartiet og austromarxismen

stadig mer autoritære høyresiden hadde størst oppslutning i tradisjonelle jordbruksdistrikter og holdt et fast grep om den sentrale regjeringsmakten. Fra omkring 1919 var dermed et mønster av spenning satt mellom by og land. Polariseringen økte utover på 1920-tallet og fascistiske partier fikk fotfeste i landet. I påvente av nasjonal valgseier igangsatte sosialdemokratene under borgermester Karl Seitz ambisiøse kommunale prosjekter i Wien.

Sosialdemokratene trakk på austromarxismen, som er en samlebetegnelse for teorier og ideer formulert av en krets østerrikske marxister siden før første verdenskrig. De søkte blant annet å realisere en idé om at grunnlaget for sosialismens gjennombrudd kunne legges ved å forandre arbeiderklassens mentalitet. Arbeiderne skulle opplyses, klassebevisstheten stimuleres og sosialistiske 'neue Menschen' skapes gjennom kulturkamp. Dette ga de østerrikske sosialdemokratene en mer radikal profil enn sine søsterpartier i Europa, og gjorde at prosjektet kunne fremstilles som en tredje vei mellom sovjetisk kommunisme og tradisjonelt vesteuropeisk sosialdemokrati.⁷ Med sine byggeprosjekter, kulturinstitusjoner og sosiale programmer ble 'Das Rote Wien' et austromarxistisk utstillingsvindu mot verden.

Juli 1927 ble et vannskille i den østerrikske republikkens historie, da spontane folkemasser stormet Justispalasset i Wien i protest mot frifinnelsene av mordtiltalte medlemmer fra det ytre høyres paramilitære Heimwehr. Snart sto bygningen i full fyr. Da brannvesenet ble hindret i slukningsarbeidet, løsnet politiet ild mot folkemassene. Rundt nitti mennesker ble drept, og langt flere skadet. I tiden som fulgte, ble sosialdemokratene presset på defensiven av den autoritære høyresiden. Som en kompensasjon for minkende innflytelse, ble det sosialistiske kulturarbeidet intensivert, noe som bidrar til å forklare hvorfor Wiens symbolkraft økte i de samme årene som sosialdemokratiet ble svekket nasjonalt.⁸

Ved en tilfeldighet ble Per Lie og Einar Gerhardsen vitner til massakren i Wien. De var i byen som turister og hadde interessert fulgt med de demonstrerende massene som beveget seg mot Justispalasset. Da skuddene begynte å falle ble de fanget i kaoset og opplevde timelange gatekamper på kloss hold.⁹ Arbeiderpartifolks reisevirksomheten til Wien hadde et klart generasjonsaspekt. Et flertall av partifolkene som besøkte byen i perioden var født rundt århundreskiftet og hadde vært aktive i Venstrekommunistisk Ungdomsfylking (VKU) eller Norges Sosialdemokratiske Ungdom (NSU) før partisamlingen.

⁷ Gruber 1991: 29–44; Blum & Smaldone, 2015

⁸ Gruber, *Red Vienna.*, 10–1.

⁹ Gerhardsens øyevitneskildringer ble trykket i *Arbeiderbladet* 22.–26. Juli 1927.

Stormingen av Justispalasset i Wien, 15. Juli 1927. Bildarchiv der Österreichische Nationalbibliothek.

Frontene disse ungdomspartiene imellom hadde vært steile og den gjensidige skepsisen vedvarte en stund selv etter at fløyene i 1927 ble forent i Arbeidernes Ungdomsfylking (AUF) og i moderpartiet Arbeiderpartiet.¹⁰ Det østerrikske sosialdemokratiet var et symbol disse tidligere så antagonistiske fløyene kunne samles om. Et tidlig uttrykk dette var den sosialistiske arbeiderinternasjonalens generalsekretær østerrikeren Friedrich Adlers rolle i forbindelsen med samlingen. På et landsstyremøte i NSA i Oslo i november 1926 var Adler til stede og velsignet beslutningen om partisammenslåing, selv om det ville innebære at internasjonale ikke lenger ble representert i Norge. Trolig var Adlers autoritet nødvendig for å nøytralisere motstanden mot samlingsforslaget fra høyrefløyen blant sosialdemokratene.¹¹ En lignende effekt synes Adler å ha hatt i VKU. I en kommentar til samlingsbeslutningen fastslo hovedorganet *Den Røde Ungdom* at med «socialdemokrater av Adlers type vil kommunistene i et samlingsparti kjempe uten bitterhet – kjempe om arbeiderklassens sjel.»¹² Respekten for Adler var nok dels personlig betinget, men han var også anerkjent som en fremtredende representant for det østerrikske sosialdemokrati – ‘Adlers type’ sosialdemokrater var austromarxister. Friedrich Adler var sønn av det sosialdemokratiske

¹⁰ Halvorsen 2003: 140–81.

¹¹ Maurseth 1987: 425.

¹² Eriksen 1926: 1.

partiets grunnlegger Victor Adler og internasjonalt berømt for sin krigsmotstand under verdenskrigen og særlig for sitt attentat mot Ministerpresident Karl Stürgkh i 1916. I store deler av mellomkrigstiden ledet han internasjonale fra Sveits. Etter 1927 opprettholdt Adler uformelle forbindelser til norsk arbeiderbevegelse selv om Arbeiderpartiet sto utenfor internasjonale. Gjennom sin norske sekretær, tidligere NSU'er Bjarne Braatøy, ble han holdt underrettet om utviklingstrekk i Arbeiderpartiet.¹³

Forbindelsene

I det følgende vil jeg gi et riss av de berøringspunktene mellom Arbeiderpartiet og SDAPDÖ som trer tydeligst frem av kildene, og gjengi fremtredende aktørers samtidige skildringer. Partiene hadde ikke formelle forbindelser, noe som kan forklare at det østerrikske partiets arkiver kun inneholder noen få relevante dokumenter. Siden Arbeiderpartiets arkiv forsvant under andre verdenskrig har vi heller ikke mange norske partikilder som kan belyse forbindelsene. Imidlertid er det mulig å spore kontakten partiene imellom i presseklarer og i enkelte organisasjons- og privatarkiver.

Einar Gerhardsens første besøk i Wien gjorde åpenbart et stort inntrykk og med ytterligere tre besøk til Wien mellom 1929 og 1933 var han den i Arbeiderpartiet med mest inngående kjennskap til det østerrikske sosialdemokratiet i perioden. Han lot seg imponere av hvordan SDAPDÖ så «konsekvent og hensynsløst» brukte sitt flertall i kommunen til «å styrke arbeiderklassens stilling på alle områder», noe som gjorde det til «et lysende eksempel for arbeiderklassen i de fleste land».¹⁴ Sammen med partifellene Trygve Lie, Finn Moe og Oscar Torp besøkte han igjen Wien våren 1929, som en del av en europeisk rundreise for å samle erfaringer med paramilitære 'arbeidervern'.¹⁵

Allerede samme høst oppholdt Gerhardsen seg en lengre periode i byen med Conrad Mohrs stipend for studie av sosialismen. Han fikk ordnet hybel gjennom SDAPDÖ og kom tidlig i kontakt med sosialdemokraten Paul Malles, som ble hans tysklærer og venn. Malles trakk ham inn i partikretser og fikk ham til å holde foredrag om norsk arbeiderbevegelse.¹⁶ Alt tyder på at Gerhardsen likeledes satte Malles i forbindelse med *Arbeiderbladet*, som han skulle skrive for til langt ut på 1930-tallet, etter hvert fra sitt eksil i Skandinavia. Ved årsskiftet

¹³ Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek (ARK) 1043/F/1.

¹⁴ Gerhardsen 1927c: 7.

¹⁵ ARK 1579/Da/107/Mappe «Opprettelse av arbeidervern, 1929». Beslutningen om å sende de fire partirepresentantene ble tatt i januar-mars 1929. Det er derfor rimelig å anta at reisen foregikk i mai 1929, ikke i mai 1928 slik det hevdes i Gerhardsen 1974: 293.

¹⁶ Gerhardsen 1974: 268–9.

1929–30 fikk Einar Gerhardsen besøk av sin bror Rolf. Brødrene, som begge hadde bakgrunn i VKU, reiste sammen videre fra Wien til blant annet Zürich, hvor de hadde uformelle møter med Friedrich Adler og hans sekretær Bjarne Braatøy.¹⁷ I et brev til sin sosialdemokratiske kampfelle fra NSU-tiden, Omar Gjestebø, skrev Braatøy at Gerhardsen i en lengre privat samtale hadde slått ham som «fornuftig nok» og at forskjellene i politisk innstilling dem imellom virket så ubetydelige «at det ikke lønner seg aa kaste bort tid paa aa snakke om det.» Det er rimelig å tolke Braatøy dithen at han så dette i sammenheng med oppholdet i Østerrike, som han fastslo at Gerhardsen hadde fått «mye utbytte» av.¹⁸

Journalist og tidligere VKU'er Aksel Zachariassen oppholdt seg i Wien sommeren 1928, også han på Conrad Mohrs stipend. Deler av tiden tilbrakte han med sin venn journalisten Georg Svendsen, som også kom til å formidle inntrykk fra byen i partipressen.¹⁹ Zachariassen skrev en serie reisebrev til *Arbeiderbladet* under oppholdet om den sosialdemokratiske partiorganisasjonen, dens skatte- og sosialpolitikk, kommunale utbyggingsprosjekter og arbeid med barn og unge. «Det røde Wien er blitt en fane», hevdet Zachariassen i siste brev: «Interessant skal det bli å se hvor langt det innenfor kommunens ramme, vil lykkes å avskaffe kapitalismen og skape sosialt fellesskap».²⁰ En annen aktiv reisebrevforfatter var Kjell Aabrek. Han oppholdt seg i Wien høsten og vinteren 1929–30, og skrev en rekke artikler om det østerrikske sosialdemokratiets ideologi og praksis, særlig på utdanningsfeltet, i *Bergens Arbeiderblad* og *Det 20de Århundrede*.

Sommeren 1929 reiste syv partimedlemmer til Wien for å delta på ungdomsmønstring i regi av Den sosialistiske arbeiderinternasjonale. Siden deltagelsen innebar en åpen støtte til internasjonale, som venstrefløyen i Arbeiderpartiet stadig stilte seg kritisk til, er det nærliggende å anta at de fleste i følget var sosialdemokrater i likhet med Dag Bryn, som beskrev mønstringen i *Arbeiderbladet*. Han hyllet Wien som «den første store borg som er erobret på veien frem til det sosialistiske verdenssamfund» – et implisitt stikk til de i partiet som mente å se den sosialistiske fremtiden i Sovjetunionen.²¹ *Arbeiderbladets* Tyskland-korrespondent Finn Moe besøkte også Wien en rekke ganger i perioden. Etter det korte besøket med Torp, Lie og Gerhardsen våren 1929 var han tydelig imponert over østerrikerne satsing på arbeiderkultur.²² Sommeren 1931 var Moe tilbake i det han kalte «socialismens

¹⁷ Gerhardsen 1967: 119–20.

¹⁸ ARK 1163/F/1/1: Braatøy til Gjestebø, 15. januar 1930.

¹⁹ Zachariassen 1978: 111–5.

²⁰ Zachariassen 1928c: 3.

²¹ Bryn 1929: 3.

²² Moe 1929: 1.

hovedstad i Europa» for å dekke sosialistinternasjonalens kongress, etterfulgt av den internasjonale arbeiderolympiaden.²³ Han var full av begeistring:

Ikke for intet er det nettopp Wien man har kalt den røde stad. [...] Nei, det er ikke havebyene, boligene eller badene som utgjør det røde Wien. Det er menneskene selv. Der er den ting at når som i disse dager arbeideridrettsmenn fra hele verden møtes her til fest, så lyser byen i rødt, så kan du gå gjennom gate etter gate i beboelseskvarterene og ut fra hver eneste leilighet så henger der store og små røde flagg og hilser dig velkommen. Og går du omkring her med Olympiamerket på ditt bryst, så smiler menneskene dig i møte, hilser dig med *Freundschaft*, den vanlige hilsen blandt sosialister i Wien. Derfor er det Wien er arbeidernes by, partiets by, sosialismens by, sosialismens røde Wien.²⁴

I forbindelse med internasjonalens kongress ble det også avholdt en kvinnekongress. Sigrid Østedal skrev et kort resymé for *Arbeiderbladet* av de viktigste talene som ble holdt og en utfyllende reportasje fra olympiaden i AUFs *Arbeider-Ungdommen*.²⁵

Arbeiderinternasjonalens åpningsarrangement i Wien, juli 1931. Bildarchiv der Österreichische Nationalbibliothek.

²³ Moe 1931b: 4.

²⁴ Moe 1931a: 2.

²⁵ Østedal 1931a: 6; Østedal 1931b: 4.

Sommeren 1930 kom lederen for SDAPDÖs arbeidervern Republikanischer Schutzbund og den sosialistiske sportsinternasjonalen, Julius Deutsch, til Norge for å diskutere idrettspolitik med Arbeiderpartiet og Arbeidernes Idrettsforbunds (AIF) ledelse. Partiformann Oscar Torp inviterte Deutsch på omvisning i det arbeiderpartistyrte «rote Oslo» og understreket at partiledelsen ville være takknemlige om de også fikk diskutere «einige andere Fragen» med ham.²⁶ Som jeg vil komme tilbake til, er det all grunn til å anta at Torp ønsket å diskutere organisering av arbeidervern. Etter Oslo-besøket skrev Deutsch til Friedrich Adler og beskrev møter med Torp, Edvard Bull, Martin Tranmæl og Håkon Meyer (som for øvrig flere ganger besøkte Det røde Wien).²⁷ Overfor Adler hevdet Deutsch at store deler av Arbeiderpartiets ledelse ønsket tilslutning til internasjonalen, men at Tranmæls holdning var «reichlich unklar».²⁸

Etter Julius Deutschs besøk i Norge ble den politiske situasjonen i Østerrike stadig mer tilspisset. I 1932 ble Engelbert Dollfuss valgt til kansler for en bred høyrekoalisjon, og i mars 1933 oppløste han parlamentet og styrte videre som diktator. Når ville det endelige oppgjøret mellom sentralmakten og SDAPDÖ komme? I april rapporterte journalist Olav Larssen til *Arbeiderbladet* om hvordan militære avdelinger var i ferd med å styrke sin tilstedeværelse i et Wien «som nu under reaksjonens stormflod er arbeidernes siste skanse i Mellom-Europa».²⁹ I midten av februar 1934 ble skansen stormet. Det østerrikske sosialdemokratiet hadde liten sjanse mot hæren, så den østerrikske borgerkrigen ble kortvarig.

Arbeiderpressen i Norge strømmet over av fordømmelse av diktaturet og hyllest til sosialismens ‘martyrer’ i Wien. Som en av de aller siste partifeller som hadde besøkt Wien (høsten 1933), talte Haakon Lie om situasjonen med «varm beundring for den østerrikske arbeiderklasse og dens organisasjoner».³⁰ I *Arbeider-Ungdommen* skrev Georg Svendsen at det ikke var mulig «å regne op alt det storslåtte sosialdemokratene i Wien gjorde for arbeiderklassen. Det er alt sammen akkurat slik som vi i årevis her hjemme har *drømt om* at det skal bli».³¹ Av ledende austromarxister som ikke ble arrestert i kjølvannet av borgerkrigen, reiste brorparten i eksil. En av disse var sosiolog og filosof Otto Neurath som

²⁶ Verein für Geschichte der ArbeiterInnenbewegung (VGA)/Parteiarchiv vor 1934 (PA)/45/mappe «O, 1930–31»: Torp til Deutsch, 22. mai 1930.

²⁷ Meyer 1933.

²⁸ VGA/PA/44/Mappe «A–B, 1930–31»: Deutsch til Adler, 5. august 1930.

²⁹ Larssen 1933: 3.

³⁰ *Arbeiderbladet* 1934a: 1.

³¹ Svendsen 1934: 12.

høsten 1934 kom til Oslo og foredro om hva «arbeiderstyret» i Wien «bygget op og fascismen legger øde».³²

Austromarxisme i teori og praksis

SDAPDÖ skattet sin internasjonale symbolkraft og partiledelsen merket seg Arbeiderpartiets interesse for deres prosjekter. I et brev i desember 1933 takket partiets Reichparteisekretariat *Arbeiderbladets* redaktør Martin Tranmæl for at partipressen hadde dekket østerrikske forhold i deres ånd («in unserm Sinne»)³³ Hva preget denne formidlingen og hvordan påvirket den Arbeiderpartiets debatter og politiske virke?

Håkon Meyer var en viktig pådriver for at austromarxismen fikk et betydelig innpass i Arbeiderpartiets ideologiske ordskifte i perioden. Som redaktør for *Det 20de Århundrede* i perioden 1929–33 trakk han austromarxistiske teoretikere inn som autoriteter på felter som langt overskred de østerrikske grensene. Dessuten slapp Meyer til unge partifolk som hadde personlig kjennskap til det østerrikske sosialdemokrati, først og fremst Dag Bryn og Kjell Aabrek, som i lengre artikkelserier belyste teoretiske og prinsipielle aspekter ved austromarxismen. Austromarxismens økte betydning betød ikke at Sovjetunionen ble mindre viktig å forholde seg til. Tvert imot ble Sovjets betydning snarere fornyet med den første femårsplanen (1928–32), industrialiseringen og kollektiviseringen av jordbruket. I debatter om hva sosialisme i praksis innebar, var det vanskelig ikke å trekke inn de sovjetiske utviklingstrekkene. Skal vi dømme etter dekningen i *Det 20de Århundrede* kan det likevel se ut til at Sovjet hadde fått en seriøs utfordrer som ideologisk referansepunkt i Arbeiderpartiet. Hvilke av disse to prosjektene manifesterte hva sosialisme egentlig innebar? Hvilket av de to marxistiske strømningene hadde mest prestisje? Håkon Meyer hellet mot austromarxismen. At han i 1932 trakk Max Adler og Otto Bauer inn som de viktigste teoretiske autoriteter i tidsskriftets debatt om utviklingen i Sovjetunionen illustrerer dette med all tydelighet.³⁴

Austromarxistisk tankegods fikk i samme periode også et betydelig innpass i utgivelser rettet mot ungdommen. I AUFs pamflett-serie *Socialistiske skrifter* fra 1931–32 dekket to av seks utgivelser utviklingstrekk i den tyske arbeiderbevegelsen. De fire andre var skrevet av

³² Arbeiderbladet 1934b: 4.

³³ VGA/Sozialdemokratische Parteistellen/120/734/Mappe «Korrespondenz Norwegen 1933»/Reichparteisekretariat til Arbeiderbladet v. Martin Tranmæl, 21. desember 1933.

³⁴ Bauer 1932; Meyer 1932.

austromarxister og dekket mer allmenne spørsmål; Karl Renners *Internasjonal økonomi, nasjonaløkonomi og socialismen*, Otto Felix Kanitz' *Økonomi og kultur* og Max Adlers *Strømningene i moderne socialisme* og *Socialisme og kultur*. Det er grunn til å anta at omfanget av trykte austromarxistiske tekster av AUF og i *Det 20de Århundre* gjenspeiler at austromarxismen ble tillagt betydelig teoretisk tyngde i Arbeiderpartiets ideologiske debatt. Likevel var det etter alt å dømme den austromarxistiske praksis, det østerrikske sosialdemokratiets håndfaste politiske programmer og organisasjoner, som primært inspirerte og påvirket medlemmer av Arbeiderpartiet.

Det mest iøynefallende siden ved Det røde Wien, var for norske besøkende kommunens utbygging av boligkomplekser og hagebyer, samt velferdsinstitusjoner som badeanstalter, biblioteker, idrettsanlegg, barnehager og barnehjem. De aller fleste partifolk som formidlet inntrykk fra Østerrike viet disse fysiske institusjonene stor oppmerksomhet. I likhet med andre partifeller var Aksel Zachariassen i sine artikler særlig opptatt av den omfattende kommunale boligbyggingen. Byen hadde etter første verdenskrig vært preget av prekær boligmangel og partiets ledende finanspolitiker Hugo Breitner fikk innført progressiv eiendomsskatt og høye avgifter på luksusforbruk for å muliggjøre utbygging.³⁵ Eiendom og forbruk ble prioritert skattelagt fremfor inntekt, noe som i liten grad belastet arbeiderklassen. Boligene ble fordelt til befolkningen etter sosiale kriterier og utleieprisene var svært lave. Innen 1934 var 64.000 boenheter oppført. Disse huset 200.000 mennesker – en tiendedel av byens befolkning. Boligkomplekset Karl Marx-Hof var særlig imponerende med sine nærmere 1400 leiligheter med tilhørende barnehage, vaskehall, bad og bibliotek.³⁶

³⁵ Blau 1999: 139.

³⁶ Ibid. 2–6, 324.

Karl Marx-Hof, 1930. Bildarchiv der Österreichische Nationalbibliothek.

Mange europeiske byer forsøkte å lette boligmangel med kommunale midler i denne perioden. Oslo kommune (styrt av Arbeiderpartiet fra 1929) igangsatte også omfattende boligutbygging og støttet kooperativ utbygging økonomisk i perioden. Wiens boligkomplekser sto imidlertid i en særstilling i kraft av sitt omfang og radikale ideologiske fundament, og fremsto ofte mer arkitektonisk monumentale enn de fleste tilsvarende anlegg i Europa. Zachariassen sammenlignet prosjektenes estetiske karakter med tilsvarende prosjekter i Oslo: «Selv om vårt eget Torshov også er vakkert – det kommer dog ikke op mot kommunebyggene i Wien.»³⁷ Det er uklart hvilken konkret arkitektonisk eller boligpolitisk påvirkning den austromarxistiske boligpolitikken hadde i Arbeiderpartiet. For å avdekke dette kreves det en langt mer inngående analyse av boligpolitikken partiet førte i norske kommuner enn det som kan gis i en oversiktsartikkel. Det som imidlertid kan fastslås er at den overordnede sosialistiske sammenhengen de østerrikske byggeprosjektene inngikk i tydelig inspirerte flere arbeiderpartifolk, deriblant Aksel Zachariassen:

[...] det som gjør at de kommunalpolitiske resultater varmer om hjertet og som adskiller dem fra kommunepolitikk i alle andre land: den røde farve over det

³⁷ Zachariassen 1928b: 6.

hele, den uforbeholdne, uforferdede erkjennelse av at her drives det sosialistisk klassepolitikk.³⁸

Det røde Wien skilte seg ut i Europa ved sitt forsøk på å skape rammer for nye sosialistiske former for interaksjon og sosialisering. I et imponerende tempo bygget det østerrikske sosialdemokratiske partiet seg vei mot det sosialistiske fremtidssamfunnet. Denne handlekraften appellerte til norske arbeiderpartifolk og partiet som sto bak ble et organisatorisk forbilde.

Partiorganisering og arbeidervern

SDAPDÖ var et masseparti med godt over 400.000 medlemmer bare i Wien (1929), og disse var individuelt innmeldt i motsetning til det norske Arbeiderpartiets modell med mange kollektivt tilsluttede fagforeninger.³⁹ Det som tydeligst skilte partiets nasjonale stilling fra søsterpartier som det tyske, var fraværet av sterke konkurrerende arbeiderpartier. Kommunistene fikk i mellomkrigstiden aldri noe sterkt fotfeste i landet og SDAPDÖ etablerte et fast grep om den østerrikske arbeiderbevegelsen og arbeiderklassen. Sosialdemokratene var motstandere av å danne styringskoalisjoner med borgerlige partier og i Wien utgjorde partiet nærmest en stat i staten. Et så samlende, bredt og konfrontativt masseparti appellerte til tillitsvalgte i Arbeiderpartiet.

Aksel Zachariassen la stor vekt på SDAPDÖs evne til å holde arbeiderbevegelsen samlet. Det var en av «austromarxismens vesentligste bestanddeler», ifølge ham.⁴⁰ En redaksjonell artikkel i *Arbeiderpartiet* fra november 1927 hevdet at det østerrikske partiet hadde vært et «lyspunkt» som hadde inspirert Arbeiderpartiet da det vedtok sitt samlingsprogram i januar 1927, noe som er interessant sett i sammenheng med Friedrich Adlers besøk i Oslo høsten 1926: «Når vi i de siste år er begynt å øine en brukbar vei ut av uføret [sosialistisk splittelse], så skyldes det ikke minst eksemplet fra denne lille republikk. [...] Organisatorisk er [det østerrikske] partiet som bekjent et av de første og beste i hele verden».⁴¹ Zachariassen var i samtiden ikke alene om å fremheve det østerrikske partiets betydning som inspirasjonskilde i Arbeiderpartiets samlingsprosess, men temaet er i liten grad blitt utforsket av historikere.⁴² Etter alt å dømme bidro det østerrikske partiets eksempel både før og etter partisamlingen i

³⁸ Zachariassen 1928c: 3.

³⁹ Gruber 1991: 20.

⁴⁰ Zachariassen 1928a: 3.

⁴¹ *Arbeiderbladet* 1927: 3.

⁴² Tjelmeland 1982: 163–5.

1926 til å berolige venstresiden i Arbeiderpartiet om at sosialdemokrati ikke nødvendigvis innebar vilje til klassesamarbeid.

Austromarxistenes klassekamplinje appellerte tydelig til Einar Gerhardsen under hans besøk i Wien i 1927. Det østerrikske partiorganisasjonen var i hans øyne et «stort masseparti i et land med en sund revolusjonær arbeiderklasse, derfor må det også være et klassekampparti» og dermed ikke sosialdemokratisk «i vanlig forstand».⁴³ Ved flere anledninger de neste årene holdt han SDAPDÖ opp som modell for reorganisering av Arbeiderpartiet. Etter sin reise i 1929–30 viste han til Østerrike når han gikk inn for at kvinner burde stå som partimedlemmer på linje med menn, og at man skulle oppgi den særforbundsmodellen hans kvinnelige partifeller i Norge «så krampaktig» holdt fast ved.⁴⁴ Gerhardsen ser ikke ut til å ha vunnet gehør for dette standpunktet. På et annet felt lyktes han derimot godt i å trekke inn østerrikske organisasjonserfaringer.

Mye tyder på at opplevelsen av de blodige gatekampene i Wien i 1927 bidro til å endre hans syn på arbeidervern. Umiddelbart etter de dramatiske hendelsene fremhevet han den orden og disiplin som rådet i en stadig tilspisset situasjon, noe han antok skyldtes at Wiens «disiplinerte og solidariske arbeidere» stolte på «organisasjonens evne til føre an i kampen.»⁴⁵ Dette var Gerhardsens første møte med Julius Deutschs Republikanischer Schutzbund. En rekke andre arbeiderpartifolk som formidlet inntrykk fra Østerrike, viet denne paramilitære organisasjonen oppmerksomhet, men Gerhardsen ble den tydeligste talsmannen for å danne et norsk arbeidervern og den som trolig mest effektivt trakk inn de østerrikske erfaringene.

Einar Gerhardsen hadde allerede før 1927 forsøkt å skape effektive «arbeids- og kampgrupper» tilknyttet Arbeiderpartiet, som skulle kunne fremprovosere konfrontasjoner med ordensmakten og øke «revolusjonær bevissthet» i arbeiderklassen.⁴⁶ Enkelte grupper gjennomførte skytetrening og marsjøvelser i 1926, men den offensive konfrontasjonstanken ble i liten grad virkeliggjort.⁴⁷ Opplevelsene av gatekampene i Wien ga Gerhardsens engasjement for arbeidervern i Norge ny kraft og retning. Han dreide sitt fokus fra abstrakte teorier om revolusjonær konfrontasjonsdynamikk til praktisk, erfaringsbasert organisering og synes å ha kommet til at den primære hensikten med slik organisering måtte være defensiv, snarere enn offensiv. Etter Gerhardsens første reise til Wien ble opprettelse av arbeidervern diskutert sentralt i partiet og fagbevegelsen. Det er rimelig å anta at Gerhardsen var en

⁴³ Gerhardsen 1927b: 2.

⁴⁴ Gerhardsen 1930.

⁴⁵ Gerhardsen 1927a: 2.

⁴⁶ Olstad 1999: 99–102; Halvorsen 2003: 149–57.

⁴⁷ Halvorsen 2003: 156.

drivende kraft bak drøftelsene og partiets beslutning om å sende ham med andre utvalgte partifolk til Berlin, Brussel og Wien våren 1929 for å samle praktiske erfaringer om arbeidervern.

Det østerrikske forbildet ser ut til å ha hatt avgjørende betydning da partiets landsmøte våren 1930 besluttet å opprette et partitilknyttet arbeidervern. Einar Gerhardsen innledet om spørsmålet, som det ifølge ham rådet «virkelig uenighet» om i partiet. Han hevdet at det var nødvendig å danne en militant organisasjon for å forsvare arbeiderbevegelsen mot fremtidige borgerlig-fascistiske angrep. Gerhardsen hevdet slike angrep ble mer sannsynlige når arbeiderklassen styrket sin stilling og henviste til forholdene og utviklingen i Østerrike:

[...] hadde ikke de østerrikske arbeidere ved siden av sine sterke økonomiske organisasjoner og sin sterke politiske stilling hatt et tilsvarende vel utbygget og kraftig arbeidervern, vilde det idag kan hende ikke ha *eksistert* noen arbeiderbevegelse i det land. Vi så hvordan den siste alvorlige forfatningskrise forløp. Og spør vi arbeiderne i Østerrike idag om noen av dem vil gi avkall på sitt arbeidervern, vil de samstemmig svare at de anser det for å være et *minst likeså nødvendig ledd i sin utrustning som de politiske og faglige organisasjoner*.⁴⁸

Noen måneder senere kom Julius Deutsch til Norge. Som tidligere nevnt, ba Oscar Torp om å få diskutert enkelte (tilsynelatende ømtålige) spørsmål med ham under hans besøk. På bakgrunn av at Arbeiderpartiet få måneder tidligere hadde besluttet å etablere et arbeidervern er det rimelig å anta at partiledelsen ønsket å diskutere hensiktsmessig militant organisering. Rapporten Julius Deutsch skrev til Friedrich Adler etter besøket i Oslo synes å bekrefte dette. Deutsch hevdet at det på et møte ble enighet om at det norske arbeidervernet skulle stå tilknyttet den Wien-baserte Internasjonale kommisjonen for forsvar mot fascismen.⁴⁹

Til tross for den politiske polariseringen som fikk en kulminasjon under Menstad-slaget ved Porsgrunn i 1931, spilte det norske arbeidervernet imidlertid aldri noen større rolle enn å fungere som ubevæpnet uniformert ordensvern ved demonstrasjoner og massearrangementer. Denne typen militant organisering ble ikke noe vedvarende trekk ved Arbeiderpartiet og i 1936 ble arbeidervernet nedlagt som følge av innføring av forbud mot politiske

⁴⁸ Det norske Arbeiderparti 1931: 86.

⁴⁹ VGA/PA/44/Mappe «A–B, 1930–31»: Julius Deutsch til Friedrich Adler, 5. august 1930.

verneorganisasjoner.⁵⁰ På andre felter fikk austromarxismen en betydelig lengre virkningshistorie i Arbeiderpartiet.

Et pust av en annen verden

Austromarxistene hadde ambisjoner om å politisere arbeidernes hverdagsliv, og ville skape sosialistiske 'neue Menschen'. Max Adler var blant dem som hevdet at kulturell oppdragelse (Erziehung) kunne legge til rette for et brudd med det kapitalistiske systemet. Produksjonsforholdene var nemlig kulturelt betinget, og kulturen måtte ikke bare anses som et produkt av økonomiske strukturer, slik det var vanlig i den marxistiske materialisme.⁵¹ Finn Moe tok etter sitt besøk i Wien i 1929 til orde for at den norske arbeiderbevegelsen burde ta til seg det austromarxistiske kultursynet:

Lykkes det oss å få et pust av denne sosialismens ånd, et pust av en helt annen verden, inn i vårt studiearbeid, så har vi også lagt det første grunnlag til en sosialistisk kultur som kan komme til å prege hele vår bevegelse. Man er kommet lenger enn oss i enkelte andre land, Tyskland til dels, men først og fremst Østerrike, hvor ikke bare arbeidernes økonomiske og politiske liv er bestemt av partiet, men hvor også alle hans andre interesser fra fysisk kultur til kunst og litteratur, er gått inn under sosialistiske organisasjoner og sosialistisk tankegang. Derfor er også partiet i Østerrike så sterkt, så enig, en verden for sig i kamp mot en annen, som er den fremmed, ukjent, fjern.⁵²

Opplysning og kulturarbeid rettet mot arbeiderklassen var ingen ny idé i norsk arbeiderbevegelse, men tanken om å ta et første steg mot et sosialistisk samfunn ved å fostre en kultur skarpt adskilt fra den borgerlige kultur, var langt mer vidtrekkende.

Rundt årsskiftet 1931–32 ble Arbeidernes Opplysningsforbund (AOF) etablert og Haakon Lie valgt til sekretær. I de foregående årene hadde fokuset på kultur og opplysning økt markant i Arbeiderpartiet, som slik sett fulgte en tendens i den internasjonale arbeiderbevegelsen. Det er grunn til å anta at austromarxismen hadde en betydelig påvirkningskraft på dette punktet og inspirerte det norske partiet til å øke sin satsing på kultur og opplysning. Håkon Meyer

⁵⁰ Oslo Arbeiderparti 1937: 50.

⁵¹ Adler gjengitt etter Bertelsen 2001: 104–8.

⁵² Moe 1929: 1.

bak ungdomsorganisasjonen Rote Falken, som var aktive i tysktalende land, i tillegg til å være en sentral aktør (og fra 1930 formann) i den sosialistiske ungdomsinternasjonale.⁵⁸ Som pedagog kritiserte Kanitz den autoritære undervisningsform som preget det østerrikske skolevesen, men også den i hans øyne usolidariske oppdragelsen (ofte med innslag av vold) som var vanlig i mange arbeiderfamilier. Hans alternativ var en inkluderende og kameratslig læringsform, som skulle bidra til sosial(istisk) bevisstgjøring og samfunnsdeltakelse.⁵⁹

Den austromarxistiske reformpedagogikken fikk internasjonal oppmerksomhet under ungdomsinternasjonalens mønstring i Wien i 1929, hvor Kanitz hadde en fremtredende rolle. Fra og med dette året slo også den austromarxistiske pedagogikken for alvor inn i norsk arbeiderbevegelse. Lektor Kjell Aabrek, som høsten 1929 oppholdt seg i Wien, argumenterte i *Det 20de Århundrede* for at Arbeiderpartiet burde trekke til seg skolepolitiske perspektiver og organisering fra den østerrikske og tyske arbeiderbevegelse.⁶⁰ Tydelig inspirert av austromarxismen så Aabrek utdanningspolitikken i et bredere sosial- og kulturpolitisk perspektiv, og henviste positivt til ideen om å skape nye sosialistiske mennesker.⁶¹ Utover 1930-tallet etablerte han seg som en av Arbeiderpartiets ledende utdanningspolitikere og var i en periode formann for Sosialistisk skolelag i Bergen. I 1935 samlet Aabrek sine tanker om pedagogikk og arbeiderkultur i boken *Proletarbarnet*, som ifølge ham selv bygget på «studier og inntrykk» fra Wien.⁶²

Påvirkningen blir særlig tydelig når vi ser på Arbeiderpartiets barneorganisasjon Framfylkingens opprettelse (årsskiftet 1933–34) og tidlige år. Partiet hadde drevet barnelagsarbeid lenge før dette, men med Framfylkingen ble lokallagene samlet i en landsdekkende organisasjon og satsningen fikk en tydeligere ideologisk begrunnelse. Alt tyder på at en sterk impuls kom fra Det røde Wien. Forbindelsene mellom Framfylkingen og det østerrikske sosialdemokrati, var mange. Minst tre medlemmer i utvalget som utformet Framfylkingen høsten 1933 hadde egne personlige opplevelser fra Det røde Wien: Dag Bryn, Per Lie og Werna Gerhardsen.⁶³ Sistnevnte var dessuten gift med Einar Gerhardsen, som hadde skapt stor interesse i partiet for Rote Falken-bevegelsen etter sin stipendreise i 1929.⁶⁴ Den første redaktøren av fylkingens organ *Fram-Kameraten*, Sigrid Bryn (tidligere Østedal), hadde også personlig erfaring fra Wien og var gift med fylkingens leder Dag Bryn. AOF-leder

⁵⁸ Bertelsen 2001: 56–65, 144–7.

⁵⁹ Bertelsen 2003.

⁶⁰ Aabrek 1929.

⁶¹ Aabrek 1930.

⁶² Aabrek 1935.

⁶³ ARK 2097/A: Komite-innstilling ang. organiseringen av den yngste arbeiderungdom, 13. desember 1933.

⁶⁴ Engstad 1984: 17.

Haakon Lie samarbeidet tett med sin bror Per Lie i utviklingen av et utdanningsprogram for Framfylkingen. Hensikten med Framfylkingen var «å bryte ned det borgerlige herredømmet over opdragelsen i de første barneårene og sette en bevisst sosialistisk barneopdragelse isteden.»⁶⁵ Det austromarxistiske kultursynet skinner tydelig igjennom. Det østerrikske sosialdemokratiet var, sammen med det tyske, sentrale forbilder også i valg av navn og symboler. ‘Røde Falker’ ble en stund vurdert som navn for barne og ungdomsfylkingen, som ved dannelsen fikk som sitt symbol: én pil pekende nedover mot venstre, etter alt å dømme inspirert av det antifascistiske trepilerymbolet som ble benyttet av tyske og østerrikske sosialdemokrater.⁶⁶

Sosialistisk ungdomsmønstring i Wien på 1920-tallet: Verein für Geschichte der ArbeiterInnenbewegung.

⁶⁵ Lange 1935: 32.

⁶⁶ Det norske Arbeiderparti 1934: 44; Krautwald 2019.

Framfylkingen så dagens lys kort tid før Det røde Wiens fall og en av organisasjonens første aksjoner var en innsamling til nødhjelp for arbeiderbarn i Østerrike.⁶⁷ *Fram-Kameraten* påpekte hvor mye fylkingen hadde å takke den østerrikske arbeiderbevegelsen for:

Fram-fylkingen skylder arbeiderbevegelsen i Østerrike mere enn den kanskje skylder noen annen bevegelse. Slik de østerrikske 'røde falke' marsjerte frem i sine blå skjorter, slik som de drev sitt arbeid i leik og alvor, var de på mere enn én måte et mønster for Fram-fylkingen, da vår organisasjon blev stiftet ifjor. *Vi fører deres kamp videre her i Norge!*⁶⁸

Avslutning

På hvilke måter og i hvor stor grad ble Arbeiderpartiet påvirket av mellomkrigstidens østerrikske sosialdemokrati? I denne artikkelen har jeg foretatt noen første spadetak. Potensialet er stort for videre forskning på omfanget og betydningen av den austromarxistiske påvirkningen. I artikkelen har kontakten mellom to partier og nasjonale bevegelser blitt undersøkt. På en rekke felter har det vært krevende å analytisk skille østerrikske impulser fra eksempelvis de tyske, men begrensningen har vært nødvendig av plasshensyn. En videre transnasjonal utvidelse av perspektivet vil kunne trekke inn en større bredde av impulser som virket inn mot Arbeiderpartiet og åpne for interessante nye sammenhenger. På en rekke områder utgjorde det østerrikske sosialdemokratiets politikk og organisasjon et viktig forbilde. Når det gjaldt boligpolitikken er det vanskelig å fastslå betydningen av ideer og inntrykk fra austromarxistenes høyborg, mens dette er mer uomtvistelig når det gjelder organisasjonsformer, kultursatsing, opplysningsarbeid og symbolbruk. Samlet sett var den austromarxistiske påvirkningen omfattende og den fikk på flere felter langvarig betydning.

I samme periode som dekkes i artikkelen vendte Arbeiderpartiet seg gradvis mot en sosialdemokratisk posisjon, noe som i praktisk politikk kom til uttrykk i kriseprogrammet lansert i 1933–34. Vendingen har vært gjenstand for en inngående forskning, som skal ikke utbroderes her.⁶⁹ I forlengelsen av artikkelens gjennomgang vil jeg imidlertid hevde at formidlingen av austromarxistiske ideer fra Wien kan bidra som en ytterligere faktor, blant andre, som kan forklare utfallet av denne prosessen. Innstillingen til sovjetstaten hadde i årevis før 1927 vært et nærmest altoverskyggende symbolsk og prinsipielt spørsmål. Fra

⁶⁷ ARK 2097/A: Protokoll for Framfylkingens landsrådsmøte 12. mars 1934.

⁶⁸ Fram-Kameraten 1934: 2.

⁶⁹ Tjelmeland 1982; Bjørgum 2000.

slutten av 1920-tallet kunne tillitsvalgte i Arbeiderpartiet vurdere 'socialismens hovedstad i Europa' opp mot 'arbeiderstaten i øst'. Det røde Wien utgjorde i perioden 1927–34 et radikalt symbol og et praktisk eksempel for en stor del av partiets tillitsvalgte – på venstrefløyen så vel som høyrefløyen. I perioden undergravet austromarxismen dermed den prinsipielle kritikken av sosialdemokrati som hadde vært rådende i Arbeiderpartiet fram til samlingen i 1927. Dette bidro etter alt å dømme over tid til å dempe de ideologiske spenningene i partiet. For partiets venstrefløy fikk Wien betydning som et reorienterende ideologisk referansepunkt, som gjorde det lettere for dem å akseptere partiets ideologiske vending. Det er all grunn til å tro tidligere VKU'er Rolf Gerhardsen når han i sine erindringer forteller hvordan inntrykkene fra Østerrike endret han og hans likesinnedes syn på sosialdemokrati. Gerhardsen gis derfor siste ord i denne artikkelen:

Ordet sosialdemokrat fikk likesom en annen klang hos oss som hadde opplevd den bitre kampen mot de norske sosialdemokratene. *Sosialdemokrat* var i flere år et skjellsord i våre ører. Det gikk altså likevel an – med et så foraktelig begrep som stemmeseddelen – å oppnå fordeler for arbeiderne. Se på Wien! Vi satte Wien opp mot Moskva.⁷⁰

⁷⁰ Gerhardsen 1967: 119.

- Adler, M. (1931). *Socialistisk kultur*. Oslo: Arbeidernes Ungdomsfylking.
- Adler, M. (1932). *Strømningene i moderne socialisme*. Oslo: Arbeidernes Ungdomsfylkings Forlag.
- Arbeiderbladet (1927, 17. november). Partikongress i Østerrike.
- Arbeiderbladet (1934a, 17. februar). Oslo-arbeiderne hilser sine kamerater i Wien.
- Arbeiderbladet (1934b, 26. oktober). Dr. Otto Neurath til Oslo.
- Bauer O. (1932). Russlands vei. *Det 20de Århundrede*, 33 (6), 177–187.
- Bertelsen, J. (2001) *En proletar slår ikke sine børn: Otto Felix Kanitz' pedagogikk i "Det røde Wien" 1918–1934*. Nykøbing F: Forum for Skabende Arbejde.
- Bertelsen, J. (2003). Solidaritet uden forbehold: Træk ved Otto Felix Kanitz socialistiske pædagogik blandt arbejderbørnene i "Det røde Wien" 1918–1934. *Arbejderhistorie*, 1–13. Hentet fra <http://sfah.dk/portfolio/2003-1/>
- Björgum, J. (2000). Krisen, fascismen og Det norske Arbeiderparti på 1930-tallet. I P. Kettunen, A. Kultanen, T. Soikkanen (Red), Jäljillä. Kirjoituksia historian ongelmista, 2. Turku: Kirja-Aurora.
- Blau, E. (1999). *The Architecture of Red Vienna, 1919–1934*. Cambridge, Mass: MIT Press.
- Blau, E. (2006). Isotype and Architecture in Red Vienna: The Modern Projects of Otto Neurath and Josef Frank. *Austrian Studies*, 14, 227–259. Hentet fra <https://www.jstor.org/stable/27944809>
- Blum, M. & Smaldone, W. (2015). Preface. I M. Blum, W. Smaldone (Red), *Austro-Marxism: The Ideology of Unity*. Chicago: Haymarket Books.
- Bryn, D. (1929, 18. juli). Europas arbeiderungdom holder mønstring i det røde Wien. *Arbeiderbladet*, s. 3.
- Det norske Arbeiderparti. (1931) *Protokoll over landsmøtet 1930*. Oslo.
- Det norske Arbeiderparti. (1934) *Beretning 1933*. Oslo.
- Det norske Arbeiderparti. (1936). *Aktuelle skogbruksspørsmål*. Oslo.
- Engstad, P. (1984). *FRAM i freidig, munter skare*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.
- Eriksen, E. (1926, 10. desember). Friedrich Adler. *Den Røde Ungdom*, s. 1.
- Fram-Kameraten (1934, mars). Klar til kamp!
- Fremtiden (1929, 14. desember). Hieroglyfernes renessanse.
- Gerhardsen, E. (1927a, 22. juli). Einar Gerhardsen skildrer redselsdagene i Wien. *Arbeiderbladet*, s. 2.
- Gerhardsen, E. (1927b, 25. juli). De blodige begivenheter i det røde Wien. *Arbeiderbladet*, s. 2.
- Gerhardsen, E. (1927c, 24. desember). Noen inntrykk fra en reise. *Den Røde Ungdom*, s. 7.
- Gerhardsen, E. (1930, april) Litt om kvinnene i det østerrikske arbeiderparti. *Arbeider-Kvinnen*.
- Gerhardsen, E. (1974). *Unge år: Erindringer fra århundreskiftet fram til 1940*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.
- Gerhardsen, R. (1967). *Einar Gerhardsen – som en bror ser ham*. Oslo: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard).
- Gruber, H. (1991). *Red Vienna: Experiment in working-class culture 1919–1934*. New York: Oxford University Press.

- Halvorsen, T. (2003). *Partiets salt: AUFs historie*. Oslo: Pax Forlag.
- Kanitz, O. F. (1931). *Økonomi og kultur*. Oslo: Arbeidernes Ungdomsfylking.
- Kokkvoll, A. (1981). *Av og for det arbeidende folk – streif i arbeiderbevegelsens kulturhistorie*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.
- Krautwald, C. (2019). Three arrows against the swastika: Militant social democracy and the radical opposition to fascism in Denmark, 1932–1934. I K. Braskén, N. Copsey, J. Lundin (Red), *Anti-fascism in the Nordic Countries: New Perspectives, Comparisons and Transnational Connections* (s. 91–110). New York; Routledge.
- Lahlum, H.O. (2009). *Haakon Lie: Historien, mytene og mennesket*. Oslo: Cappelen Damm.
- Lange, H. (1935). Sosialistisk opdragelse og skolepolitikk. I H. Meyer (Red), *Klasse og kulturkamp* (1. Utg, 28–42). Oslo: Tiden Norsk Forlag.
- Larssen, O. (1933, 29. april). Wien i spenning. *Arbeiderbladet*, s. 3.
- Lie, H. (1953). *Søkelys på Sovjet*. Oslo: Fram Forlag.
- Lie, H. (1980). *Loftsrydding*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.
- Maurseth, P. (1987). *Arbeiderbevegelsens historie i Norge: Bd. 3. Gjennom kriser til makt, 1920–1935*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.
- Meyer, H. (1932) Debatten om Russland. *Det 20de Århundrede*, 33 (6), 188–223.
- Meyer, H. (1933, august). Wiens barnehaver. *Arbeider-Kvinnen*.
- Meyer, H. (1935) Klasse og kulturkamp. I H. Meyer (Red), *Klasse og kulturkamp* (1. Utg, 5–16). Oslo: Tiden Norsk Forlag.
- Moe, F. (1929, 2. november). Socialistisk kultur. *Arbeider-Ungdommen*, s. 1.
- Moe, F. (1931a, 1. august). Wien i den internasjonale sosialismens tegn. *Arbeiderbladet*, s. 2.
- Moe, F. (1931b, 13. september). Spredte betraktninger i marginen av en reise til Wien. *Arbeider-Ungdommen*, s. 4.
- Olstad, F. (1999) *Einar Gerhardsen: En politisk biografi*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Oslo Arbeiderparti. (1937). *Beretning og regnskap 1936*. Oslo.
- Renner, K. (1931). *Internasjonal økonomi, nasjonaløkonomi og socialismen*. Oslo: Arbeidernes Ungdomsfylking.
- Svendsen, G. (1934, 3. mars). Borgerskapets hevn i Wien. *Arbeider-Ungdommen*, s. 12.
- Sørensen, B. (1980). 'Gryr i Norden': *Norsk arbeiderfilm 1928–40 i internasjonalt perspektiv*. (Doktorgradsavhandling). Universitetet i Trondheim, Trondheim.
- Tjelmeland, H. (1982). *Avradikaliseringa av Det norske Arbeiderparti i mellomkrigstida. En historiografisk drøfting* (hovedfagsoppgave). Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Zachariassen, A. (1928a, 27. juni). Fra det røde Wien. Partiet, også en av forutsetningene for arbeidernes maktstilling. *Arbeiderbladet*, s. 3.
- Zachariassen, A. (1928b, 11. august). Fra det røde Wien. Kommunen som er verdens største bygmester og som eier en fjerdepart av byens grunnareal. *Arbeiderbladet*, s. 6.
- Zachariassen, A. (1928c, 29. august). Fra det røde Wien. En del avsluttende bemerkninger. *Arbeiderbladet*, s. 3.

Artikkel to: Arbeiderpartiet og austromarxismen

- Zachariassen, A. (1978). *Spennende år: Fra krig til krig med ord og penn*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.
- Østedal, S. (1931a, 30. juli) Den sosialistiske kvinnekonferanse i Wien. *Arbeiderbladet*, s. 6.
- Østedal, S. (1931b, 14. august). Arbeider-Olympiaden i Wien 1931. *Arbeider-Ungdommen*, s. 4.
- Aabrek, K. (1929). Mangler arbeiderpartiet nye ideer i sin skolepolitikk? *Det 20de Århundrede*, 30 (9), 264–267.
- Aabrek, K. (1930). Kommune og folk i Wien. *Det 20de Århundrede*, 31 (6), 216–218.
- Aabrek, K. (1935). *Proletarbarnet*. (Oslo, Det norske Arbeiderpartis Forlag).

Propaganda ‘Worth an Army’

The Norwegian Labour Party, Haakon Lie and the Transnational Dissemination of Cold War Propaganda, 1945-55

This is an Accepted Manuscript of an article published by Taylor & Francis in *The International History Review* on 2 June 2019, available online:

<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/07075332.2019.1622586>

Abstract:

The working class was the most important target for British and American propaganda in Norway during the early Cold War. The propagandists found eager allies in certain Norwegian Labour Party partisans, who wanted support in their struggle against communist and Soviet influence. Party Secretary Haakon Lie became their key contact. Soon after the war, he started propaganda cooperation with the British Labour Party, as well as the British and US Embassies in Oslo, mostly on his own initiative. New opportunities arose with the onset of the Cold War and the establishment of secret Western campaigns to influence public opinion abroad. From 1948 onward, anti-communist propaganda poured into Norway, reaching a peak during the Korean War. In the early 1950s the British Foreign Office, the US State Department and the CIA’s Congress for Cultural Freedom were all cooperating with the Norwegian Labour Party. This article gives an overview of the transnational dissemination of propaganda through Labour’s party and union apparatus, arguing that the Western propagandists’ remarkable reach towards the Norwegian labour movement and working class was a cultural ‘empire by invitation’.

Acknowledgement:

I wish to thank Øyvind Tønnesson, Terje Halvorsen, Helge Danielsen, my PhD fellows and Professors at the University of Agder for valuable comments, as well as the two anonymous reviewers. I also wish to thank organizers and participants at The Association for Political History’s PhD conference in Jyväskylä in 2017 and ‘The Left and the International Arena’-seminars at Centre d’Histoire de Sciences Po in Paris in 2018, who contributed in shaping this article. Thanks also to David Langbart at the US National Archives for especially valuable assistance in the retrieval of documents.

Keywords:

Transnational propaganda, anti-communism, The Norwegian Labour Party, Haakon Lie, Early Cold War

Introduction

In March 1945, two months before the German capitulation in Norway, and amid on-going discussions about forming a united Norwegian labour party of both social democrats and communists, Haakon Lie (1905-2009) wrote a letter from Washington D.C. to his mentor and party comrade Martin Tranmæl. He warned that the rhetoric of reconciliation coming from the communists’ leadership at the time, like that of their ideological brothers elsewhere, was merely a mask for their true intentions:

We should carefully avoid blind hatred towards the communists. What I see here – and what I saw in Canada – however, makes me more and more suspicious. The communists are just as dishonest as before – just as ruthless in their fight for power. [...] There are no grounds for cooperation with such a movement, and if we let them in on us, our own movement will be consumed from within. The communists are obviously enormously strengthened and energized by the Russian prestige. But there were those other than the Russians who contributed in this war. I know a good deal about the contribution of the English-speaking democracies, and in Norway I would like to tell people about that. That is one of the reasons I want to go home.¹

Haakon Lie had spent much of the Second World War touring the industrial regions of North America, promoting the cause of the Norwegian resistance and securing financial support from the American and Canadian labor unions.² Years later, he concluded that he had gotten so attached to American society that he would probably have stayed if he had been younger.³ Like most of his party comrades, Haakon Lie had enthusiastically supported the building of socialism in the Soviet Union in the interwar years, but turned decisively against the Soviets after the German-Soviet non-aggression pact of August 1939 and the outbreak of the Winter War in Finland.⁴ After a short period of aggressive anti-communism, many members of the Norwegian Labour Party (Det norske Arbeiderparti) reverted to more favorable views of the Soviet Union and the communists, in light of their tenacious fight against Nazi Germany from 1941. Haakon Lie did not share these comrades’ newfound sympathy, and his view of the international communist movement as a treacherous and possibly dangerous adversary was presumably the sharpest expression of a general skepticism that prevailed in the party leadership. The letter to Tranmæl set the tone for Lie’s engagement as an anti-communist propagandist in the coming decade. Entering the Cold War, he would devote much of his energy to convincing both his own party comrades and the working-class public of the

progressiveness of the American and British societies, and of the totalitarian threat represented by the communists and the Soviet Union.

To what extent and how did Haakon Lie cooperate with foreign individuals, organizations and states in the transnational dissemination of political propaganda⁵ to and from Norway from 1945-55? Seen through the transnational contacts of Party Secretary Lie, what was the Norwegian Labour Party's position in, and main contributions to, early transnational Cold War propaganda networks?⁶ Focusing on Haakon Lie as an important 'node' in a vast transnational network confines the study. I propose the term 'critical editor' to describe Lie's forging of strategic connections and his strong influence on the initiation, creation, translation, adaptation and strategic dissemination of propaganda.

Since the late 1960s the Cold War has been a major field of investigation among Norwegian historians. During the first decades of Norwegian Cold War historiography, the main focus was on foreign and security policy, diplomacy, international economic cooperation, Norway's position in the NATO alliance, military strategy and nuclear policy.⁷ Considering Labour's political dominance in the decades after 1945, it was to be expected that many of these studies focused on the inner life of the party and its cabinets.⁸ Since the 1990s, works have highlighted political surveillance and anti-Communism in Norway during the Cold War, much of it directly involving the Labour organizations.⁹ Internationally the 'Cultural Cold War' has emerged as a substantial new historical field since the 1990s. Works have focused on the international propaganda campaigns run by the US State Department and the British Foreign Office, as well as the regional and national manifestations of the Cultural Cold War.¹⁰ With its intriguing links to the CIA, the Congress for Cultural Freedom has been one major object of interest.¹¹ The historiography of the early Cold War era in Norway is extensive and some contributions, most notably by Helge Danielsen on US public diplomacy in Norway in the 1950s, have touched upon the battle for the hearts and minds of Norwegians during the early Cold War.¹² Certain pieces of information concerning the US contribution to and financing of some Labour publications in 1950-51 surfaced in the 1990s, yet no historians have done an in-depth analysis of Labour's involvement in the dissemination of propaganda through transnational networks in the early Cold War.¹³

To get a comprehensive picture of Haakon Lie and Labour's position in and main contributions to such networks towards Norway's signing of the Atlantic Pact in 1949 and the consolidation of the Cold War in the 1950s, it is crucial to include the immediate post-war era, when cautious propaganda scuffles between the great powers as well as between

Article three: Propaganda 'Worth an Army'

communists and social democrats took place, long before 'the Cold War' was a term on everyone's lips.

Propagating Westernism

In 1945 Western Allies were militarily present in most of Norway except for Finnmark, where the Soviets stood with the Red Army. During the autumn these Allied armies left Norwegian soil. Their propaganda apparatuses did not. After the British Labour Party under Clement Attlee had taken over the cabinet in late July, the propagandists at the British Embassy in Oslo started cooperating with the Norwegian Labour Party. To the Foreign Office they reported to have supplied Labour with 34 films 'for showing at pre-election party meetings.'¹⁴ The report summed up different channels for the dissemination of material in Norway and this was the only mention of contributions to a political party. There is reason to believe that the newly elected Party Secretary of Labour, Haakon Lie, who had returned to Norway in August, was involved in the arrangement. He operated the daily correspondence with all branches and regional offices of the highly centralized party, as well as the party's international connections. As one of the leading party strategists, he also actively worked on the election campaign. Lie's major fields of expertise were political schooling and propaganda. It is hard to imagine that the British films could have bypassed his office. It is rather more probable that he tried to make his party benefit from the successful election campaign of the British Labour Party for Norwegian Labour Party's own campaign before the Norwegian parliamentary elections held on the 8th of October.

What we do know is that Haakon Lie initiated similar contacts with the US Embassy, most notably with Walter Galenson, who was sent to Oslo as a Labor Attaché in May 1945. In his first months in Norway, Galenson found it hard to establish contacts within the Norwegian labour movement. That changed in the late summer, when he got acquainted with Haakon Lie. According to Galenson, Lie drew him into a confidential cooperation, even securing technical support in his party's election campaign:

I went electioneering with him. He was very interested at that time in showing TVA [Tennessee Valley Authority] films about how we had harnessed the water falls, because they were pushing that water fall business there. So I got a hold of some of the TVA films. We would go to [a] small town and he would give an election speech, then I would run the machine and he would lecture. So I was...

Probably illegally... When the Ambassador heard about it, he was a little bit worried, but he didn't complain.¹⁵

Through motion pictures Haakon Lie propagated the story of Roosevelt's New Deal flagship to potential voters. The goal seems to have been twofold, to show the progressiveness of democratic America and to instill in the audience the impression that Labour had equally ambitious plans for the reconstruction of Norway. Approaching the elections, the labour movement was on the offensive. In June, Einar Gerhardsen, a Labour politician recently freed from German captivity, became Prime Minister. Two communists became ministers in his interim coalition cabinet. The Norwegian Communist Party (NKP) and Labour had prepared themselves better for their return to legal political life than the non-socialist parties, which, to a great extent, paused their activities during the five years of occupation.¹⁶ Owing to the broad recognition of the sacrifices made by both the Soviet Union and the communist resistance groups in the fight against Nazi Germany, the NKP had won public support and thousands of new members and adherents during the war, among them many old members of Labour. From a pre-war existence as a political sect, they entered the political scene of liberated Norway as a substantial force with mass support. The NKP had a new, national profile and a conciliatory rhetoric emphasizing parliamentary democracy, cooperation with 'progressive forces' in society and a peaceful road to socialism.¹⁷ Union grassroot demands for a unified labour party led to negotiations between Labour and NKP in the summer, but strong mutual distrust among the party leaders made the joining of forces unfeasible, which created widespread disappointment in the unions.¹⁸ The labour parties faced the elections as independent forces competing for the same working class votes.

The election results demonstrated that the war had moved the public opinion dramatically to the left. For the first time, the labour parties together received more than 50 percent of the popular vote. The NKP got 11.9 percent, while Labour got 41 percent, which won the latter a parliamentary majority it would retain until 1961. Shortly after the elections, the labour educational organization Arbeidernes Opplysningsforbund (AOF) published a pamphlet on American productivity committees during the war based on material gathered by Haakon Lie in the USA. Marjorie Galenson from the US Embassy, an academic married to the Labor Attaché, had prepared it for publication.¹⁹ In return for their services to the Norwegian Labour Party, the Galensons were kept informed about labour politics and communist-linked topics, information that they reported back to the State Department.²⁰

Article three: Propaganda 'Worth an Army'

In early 1946 Haakon Lie worked to publish a pamphlet on the heroic war effort of the British unions. He had written the text in Great Britain during the war and had Fabian Society in London revise and update it with the British Embassy as intermediary.²¹ Though it is unclear whether the re-publication materialized, it represented one of the first of many attempts by Lie in the post-war era to present the British labour movement as a positive and relevant model in Norway. By that time, he had established confidential contacts with the two British propagandists Press Attaché Kit Kenney and Press Reader John Inman. In January 1946 Lie began to receive background material from Inman. In a letter Inman thanks Lie for an 'enjoyable evening' at Lie's home, then emphasized that the origin of certain articles he supplied, the likes of which he offered to continue providing, had to be kept secret: 'You can make any use you like of these, provided that my name is not mentioned and there is no kind of reference to the Embassy or Foreign Office.'²²

As with Haakon Lie's cooperation with the Americans, such *ad-hoc* and small-scale efforts were initiated by Lie and his personal contacts at the British embassy. They were not the result of a coordinated policy. Presumably, that was the background for a dispatch from Ambassador Laurence Collier to Foreign Secretary Ernest Bevin in March 1946, where Collier emphasized the importance of the attitude of the Norwegian labour movement for positive British-Norwegian relations. He advised that further efforts should be made to support a group within the Norwegian Labour Party that wanted to see closer connections to the British labour movement, 'because they want to develop united labour action on an international basis, but also because they want to set up a focus of interest which would counter the inclination towards Russia which might otherwise exist in the Norwegian working class.'²³ Only much later would Bevin respond to such encouragements with a coordinated British propaganda policy to counter pro-Soviet sentiments in Norway.

Lie's propaganda seems to have been quite uncontroversial within the labour movement in the first post-war year. The pamphlet on US productivity committees was even recommended by the communist daily *Friheten (The Freedom)*, illustrating that such texts were not perceived as anti-Soviet.²⁴ A conciliatory spirit prevailed in the political debate. Few saw the East-West divide as unbridgeable and there was hope for the possibilities of international cooperation through the United Nations, which was even headed by the former Norwegian Foreign Minister, Labour politician Trygve Lie. The Gerhardsen cabinet followed a policy of 'bridge building' in foreign affairs, characterized by a restrained noncommittal approach to East-West

relations and polite cautiousness towards the Soviets, but no real efforts to construct any diplomatic or ideological bridges.²⁵

Skirmishes with the communists

The slowly rising international tensions after 1945 were paralleled by developments within the Norwegian labour movement. At some point in late 1946 or early 1947, Haakon Lie distributed a paper to trusted associates in the party leadership, where he sketched up a new propaganda strategy for the party. In regard to the communists, Lie emphasized that Labour had to come out on the offensive:

It does not serve us well that our guys accept NKP as just another labour party. They must now take up the fight and drive out the rats everywhere where they have dug in. [...] We can't have a fight with the communists without simultaneously putting a spotlight on Russia, and the methods applied there. The struggle is one of principle, and we have to mark our distance to the dictatorship, the violent revolution, the terror and the suppression of the most fundamental human rights.²⁶

The campaign was already in motion. One of the first initiatives was the publication of the Chairman of the British Labour Party Harold Laski's *The Secret Battalion*. Laski and General Secretary Morgan Phillips had visited Norway in August 1945, as the first British delegates ever to attend a Norwegian Labour Party congress.²⁷ That same summer the first round of negotiations for a united labour party broke down and fights for control of unions ensued between NKP and Labour.²⁸ Labour now framed that interparty conflict in an international context. Through propaganda for 'unity', it was claimed in Labour's preface to *The Secret Battalion*, 'communist parties everywhere seek to create a united front with socialist parties – with the aim of destroying them.'²⁹

In November 1946 Labour released the trade union journal *Arbeidsplassen (The Work Place)*, edited and for a large part written by the Party Secretary.³⁰ Haakon Lie had intentionally chosen a 'sharp, insensitive tone', and attacked the 'sanctimonious' communists for speaking 'the fairest words of democracy and rule of the people', while apparently forgetting all about their own ideological ABC of 'class war and the dictatorship of the proletariat'.³¹ From the first edition onwards the journal highlighted social conditions in the Soviet Union and other countries in Eastern Europe, contrasting policy, wages and prices with the situation in

Article three: Propaganda ‘Worth an Army’

Norway: ‘Both the Russian and the Norwegian governments have the tremendous task hanging over their heads of stopping rising prices and inflation. The numbers show how much better we have handled this issue.’³² The comparisons were made tangible by listing up how much bread, butter, sugar, textiles and shoes you could buy for the average monthly salary in the Soviet Union. The underlying argument was hard to miss: Was this really the worker’s ideal state?

Haakon Lie’s attacks on the Soviet Union were controversial in his party. Pro-Soviet sentiments prevailed among many members, and ‘bridge building’ was still the official party policy. On grounds of its anti-Sovietism, some leaders of local party branches even protested the distribution of *Arbeidsplassen* to their members.³³ Lie was a partisan in a struggle between loose fractions of the governing party. In this internal struggle he reaped benefits from the position as Party Secretary that enabled him to utilize resources from a network transcending both national and party borders. Until the dollars started to flow in 1948-49, in connection to the Marshall Plan and other US initiatives, the foreign support Lie received was in the form of propaganda material secured through his transnational connections. One significant example is his cooperation with Denis Healey, the Secretary of the International Department of the British Labour Party. As both were in charge of their parties’ international connections, they had met at socialist international conferences, at which Lie had encouraged the establishment of the Socialist Information and Liaison Office (SILO) that emerged as a small information bureau managed by Healey in London.³⁴ Yet, in the first post-war years, the international socialist movement was torn between East and West, and SILO could not be used for the dissemination of anti-communist propaganda without taking the risk of a serious organisational backlash. Channels bypassing the established framework of the international labour movement were preferable.

In the spring of 1947, Healey wrote the pamphlet *Cards on the Table* in an attempt to persuade party supporters of Moscow’s ‘sustained and violent offensive’ against British interests.³⁵ He claimed that it was unrealistic to believe in the possibility of Britain’s neutrality in the emerging global conflict between the USA and the Soviet Union. Great Britain had to take a more pro-American position. That message was something Haakon Lie could use domestically to support his position in the party debate. He soon translated the pamphlet into Norwegian himself.³⁶ In a letter he told Healey that he was uncertain as to whether the party’s Executive Committee would agree to publish it, but then a month later confirmed that they would indeed go ahead with the publication.³⁷ As the international

situation was changing rapidly in the summer of 1947, Lie also discussed the pamphlet with Kit Kenney. As some time had passed since its publication in Britain, Haakon Lie emphasized the need for an extra chapter to be added on the implications of Secretary of State George Marshall's recent declaration of the US' commitment to European economic recovery, and the subsequent international conference in Paris. In a letter to Denis Healey, Kenney expressed his sincere hope that Lie's request could be met, as the Embassy attached great importance to the pamphlet's circulation in Norway.³⁸ Healey accepted and added his reflections on recent developments.

Cards on the Table was published in Norway in October 1947, shortly after establishment of Moscow's Communist Information Bureau (Cominform).³⁹ Cominform was taken as a general propaganda threat to US interests in Europe and represents another significant step towards the consolidation of antagonistic ideological blocs in Europe. Two days after the proclamation of Cominform, Director of the Office of European Affairs in US State Department, John Hickerson, summed up how the situation in Norway related to the broader picture, based mostly on reports from the Embassy in Oslo:

The danger to the United States from Soviet propaganda in Norway is not in the field of Norwegian internal politics, but rather in the international field. It does not appear that the tenets of Communism itself are making great progress in Norway. The Social Democratic Labor Movement is vigorously led and has not only been successful in withstanding Communist offensives but has even succeeded in whittling down the Communist party strength. Where the Communists have had their success is in throwing doubt on the United States as a world leader.⁴⁰

In this regard, Hickerson highlighted the negative focus in the Norwegian press on the 'negro problem' – the segregation of African-Americans in the USA. Hickerson presumed that this interest was initiated or at least stimulated by communist propaganda. Another negative focus was that the Labour press, the leading one in Norway according to Hickerson, 'often discusses the matter of capitalist economic policy in socialist terms which are unfavorable to the United States'.⁴¹ There was no policy response to the such propaganda 'dangers' to the US interest in Europe, but in the late fall of 1947 measures were under way.⁴² In the absence of an American propaganda policy, Haakon Lie personally put a lot of work into efforts to eradicate negative views of the US on grounds of its capitalism. In December, the party's publishing house Tiden published Lie's book *The Labour Movement in the United States (Arbeiderbevegelsen i*

Article three: Propaganda ‘Worth an Army’

de forente stater), presenting the American unions as an influential and progressive factor in the US economy. The book was filled with updated statistics and charts, probably supplied to Lie by the US labor attaché. In late 1947 and early 1948 Lie repeatedly emphasized the involvement of the American unions in what amounted to a campaign of public lectures, co-edited and pamphlets arguing for Norwegian participation in the Marshall Plan.⁴³

So far, I have shown how Haakon Lie, by 1948, had sought and received propaganda support and material from three main sources: the British Labour Party and the British and US Embassies in Oslo. His competence in propaganda, his transnational network and his strategic position in the dominant political movement in Norway made him a valuable partner for Western propagandists engaged in piecemeal measures. In the following section I will explore how Lie’s Western connections laid the grounds for his becoming a key actor both in Norway and internationally when different Western state agencies initiated comprehensive propaganda campaigns to combat Soviet communism. Repetitive deadlocks in the UN in 1947 made it painfully clear for the Labour cabinet that the foundations for its foreign policy were crumbling under its feet. What then was the alternative for a small state like Norway that had its dream of neutrality burst on German bayonets in the last war? In late 1947 there were no defence alliances available to consider. Lie therefore eagerly awaited a new policy from the emerging ‘West’. When it materialized, it came with propaganda to support it.

The Information Research Department

On the 22 January 1948, Foreign Secretary Ernest Bevin signaled a change in British foreign policy. To the House of Commons, he claimed that the Soviet ‘police State’ was consolidating territorial gains from the war by ruthless suppression of non-communists, and yet, ‘she is not satisfied with this tremendous expansion’.⁴⁴ To resist it, Bevin proposed a military ‘Western Union’ of Britain, France and the Benelux-countries – and possibly ‘other historic members of European civilisation’. Was the latter an invitation to Scandinavia? Haakon Lie contacted Denis Healey for clarification. Healey answered that it was difficult to give guidance on the interpretation, but that he would arrange for someone in Oslo to give Lie ‘a more authoritative off the record talk about it’, and after a few days he was provided a confidential brief from the labour attaché John Inman.⁴⁵ This was likely the background for Martin Tranmæl’s editorial in *Arbeiderbladet* (*The Worker’s Daily*) on the 30 January, calling for decisive action and unity from the Western democracies, because continued ‘neutrality or passivity may lead to disaster for all.’⁴⁶ Such statements reveal that latent pro-Western attitudes prevailing amongst

the party elite were coming to the fore as international tensions intensified. Yet, it seems, those attitudes did not perfectly align with the general attitudes on the party grassroots. There was therefore a need for propaganda to support a shift of orientation.

The day after Bevin's speech, the British Foreign Office sent a circular to the embassies, informing them that a coordinated anti-Soviet propaganda campaign would accompany the new foreign policy. The target audiences abroad were to be the 'broad masses of workers and peasants', and the embassies were ordered to prepare channels for dissemination.⁴⁷ As the very existence of the campaign was cloaked in secrecy, a new Foreign Office department was created with the innocuous name Information Research Department (IRD) that was to base its dissemination of propaganda globally on confidential personal contacts.⁴⁸

While the portfolio of propaganda papers was being prepared, ambassador Laurence Collier in Oslo advised Ernest Bevin that the IRD had to take into account the mind-set of the locals:

[...] as a people the Norwegians are tenacious of their established opinions, slow to accept new views, independently-minded and consciously wedded to the ideal of objectivity, with a sturdy reliance on the merits of their own judgements. Failing that, they may accept the views of a fellow-Norwegian, but for foreign views they have little use, unless they can assimilate them unconsciously and then regard them as Norwegian.⁴⁹

Not long after Bevin's speech the international tensions intensified. As a reaction to the communist *coup d'état* in Czechoslovakia, Prime Minister Einar Gerhardsen held a watershed speech at Kråkerøy on the 29th, harshly attacking the communists for threatening the freedom and democracy of the Norwegian people. Gerhardsen called for an open fight with 'democratic means and intellectual weapons' against them - basically what Lie had argued for a long time.⁵⁰ The consolidation of communist rule in Eastern European countries through evident political suppression undermined the NKP in Norway, as their real intentions were increasingly questioned. These developments played into the hands of Haakon Lie.

The first IRD material reached Norwegian audiences in late April, in the form of an article by Lie in *Arbeiderbladet* on the poor living conditions of industrial workers in the Soviet Union, in parts based on the 'basic paper' *The Real Conditions in Soviet Russia*.⁵¹ Soon afterwards Kit Kenney attached Lie's article in a report to London to show that IRD material was presented to target audiences, boasting that it did so from 'the pen of the most vigorous and able anti-Russian propagandist in Norway':

Article three: Propaganda ‘Worth an Army’

As you will see, M. Lie has a very skillful technique of laying damning facts about Communism before a working class audience in such a way as to give no impression of anti-Communist propaganda. Moreover, his method of allowing facts to speak for themselves is a singularly telling one and constitutes by far the best means of exposing the Russian regime without alienating a public which until quite recently was disposed a priori to be sympathetic to it. [...] M. Lie has emphasised to me on several occasions that the main policy for our anti-Communist publicity here must be to convince the Norwegians Labour movement that Communism means a sinking standard of life.⁵²

Haakon Lie’s fact-based strategy was in line with that of the IRD. In the Foreign Office, the prevailing view was that conditions in the Soviet sphere were such that exaggeration was unnecessary - straight news and facts about the harsh realities were sufficient, but were nonetheless more likely to be believed if the British source was kept secret.⁵³ The setup of Lie’s article shows how he interweaved fragments from the IRD paper. He started by conveying personal impressions from visits to the Soviet Union in the 1930s, and then compared Soviet and Norwegian wages and prices in a detailed survey based on official statistics, just as he had done in *Arbeidsplassen* for well over a year. The last part of the article covered Soviet housing conditions based on the IRD paper, with only a few sentences directly translated from the original. No wonder Kit Kenney was pleased. The IRD material was reaching its target audiences in small portions presented by a credible local with no reference to the original source - exactly the practice of the ‘unconscious assimilation’ of foreign views and information that Laurence Collier had recommended.

A survey from November 1948 showed that the Embassy in Oslo was making good use of the IRD material, and few embassies worldwide received more.⁵⁴ By that time IRD basic papers were distributed to intellectuals, politicians and newspaper editors across the Norwegian political spectrum, yet, following on from the focus on the working class audience, the Foreign Office particularly emphasized the importance of reaching the Labour Party Secretary.⁵⁵ Translation and publication of complete IRD papers as Labour pamphlets was rare, but did occur.⁵⁶ As with Haakon Lie’s April article, most of the IRD material found its way into Norwegian articles, pamphlets and public lectures as fragments of text and information.

Early on, Haakon Lie became a key contact for the IRD in Norway following on from his already close relation to British Embassy personnel and the IRD’s emphasis on covert

dissemination through confidential personal contacts. For years Lie had sought and received propaganda support from the same channel, but in the spring of 1948 a steady stream of propaganda papers covering a variety of topics replaced *ad hoc* measures. Lie used it to serve his own agenda, which clearly neither he nor his British partners saw as conflicting with that of the British Foreign Office.

Comparing superpowers

The US State Department did not respond to the Soviet propaganda challenge in the same coordinated fashion as the British Foreign Office, and their anti-communist propaganda was piecemeal and improvised for most of the period leading up to the signing of the Atlantic Pact in 1949.⁵⁷ At the Embassy in Oslo, the United States Information Service (USIS) informed Norwegian press agencies on US policy and supplied documentary material throughout the period, one example being the broad distribution of photos covering the Western airlift to Berlin during the Soviet blockade in 1948, but more targeted anti-communist and anti-Soviet propaganda was rare.⁵⁸ However, there was one significant exception comprising an effort involving the Norwegian Labour Party of extraordinary importance to State Department. Intriguingly, it all started with a Soviet initiative.

In July 1948, the Norwegian trade union federation (Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon – AFL) received an invitation from the Soviet central organization of labour unions to send a delegation to the Soviet Union. The invitation was obviously based on hopes of a positive propaganda effect abroad but would backfire spectacularly. The invitation was laid before the party-union cooperative committee, who accepted it.⁵⁹ In the middle of August, a delegation left for a three-week trip to Moscow, Leningrad, Stalingrad and Sochi. The decision that the delegation's impressions would result in a report aroused interest from the US Embassy in Oslo, who noted that all delegates were entirely 'anti-communist'.⁶⁰ After they returned, the Embassy reported on promising public statements by the delegation's leader, Trond Hegna, who would edit the upcoming report. 'There is probably no other country in the world' the Embassy quoted Hegna, 'where the authorities hold the nation's living standard so mercilessly and deliberately low in order to accomplish the objectives of reconstruction'. Hegna's emphasis on the Soviet top-down dictation of collective labour agreements, the militarization of society, the calculated isolation vis-à-vis the outside world and the poor living conditions for workers, clearly impressed the Embassy, who praised his 'well-developed faculties of observation'.⁶¹

Article three: Propaganda ‘Worth an Army’

It is safe to assume that Trond Hegna’s sober comparisons of Norwegian and Soviet prices, wages and housing conditions were influenced by the approach Haakon Lie had pioneered since early 1947. Nevertheless, it is unclear whether Lie had any direct involvement in the appointment of the delegation or its report. However, he and US embassy personnel in Oslo soon realized and tried to exploit its propaganda potential. In late November, AFL decided to send a second union delegation abroad; this time to the USA, led by Haakon Lie himself.⁶² The goal was clearly to draw a revealing comparison between the two superpowers. With this aim, Lie cooperated with the newly established European Cooperation Administration (ECA) in Oslo, which sponsored the trip to the USA. It was one of the first, if not *the* first, of many Marshall-aid sponsored European labour delegations to America over the coming years.⁶³ Just before the delegation left in late December, Lie informed the ECA mission that their organization could freely translate and publicly use the first delegation’s report, as well as the future report from the delegation to the USA.⁶⁴

On the 30 December 1948 the US Embassy in Oslo forwarded a translated version of the first report to State Department and the US Embassy in Moscow, and Ambassador Charles Bay commented on its domestic importance in Norway:

Though the report itself is couched in matter-of-fact language, it is political dynamite in Norway, since its middle section thoroughly demolishes Norwegian Communist claims that the Russian economic system provides a substantial standard of living for the workers and equitably distributes the products of Russian industry [...] It is the feeling of Labor Party officials that this down-to-earth, bread-and-butter exposé is just what they need to help to hammer home an understanding of what the Soviet system means for the working class.⁶⁵

A few weeks later, the Minister at the Embassy in Moscow, Foy Kohler, responded to the report, claiming that it represented an ‘almost unparalleled propaganda opportunity’: ‘If this report from convincing source speaking in simple language and with penetrating insight about matters of major interest [for] common people everywhere could be placed in hands [of] every American and European worker, it would be worth an army.’⁶⁶ In February, as the State Department was preparing dissemination of the full report, the Soviet newspaper *Trud* attacked Trond Hegna for being a ‘pupil’ of the Nazi propagandist Joseph Goebbels and a servant of the US bourgeoisie, who ‘lies, pretends, betrays and slanders at every step’. This fierce denunciation led Kohler to believe that Soviet authorities were ‘seriously hit in vulnerable spot by delegation’s report’.⁶⁷

In early March 1949, the full text of the Norwegian report from the Soviet Union was disseminated by the State Department to diplomatic stations around the globe in the *Soviet Affair Notes*, which resembled the British IRD's basic papers.⁶⁸ In the adjoining circular, Secretary of State Dean Acheson recommended maximum use of this 'especially important' report, and indicated that advantageous comparisons could soon be made with the upcoming Norwegian delegation report from the USA. Two months later, the ECA's office in Paris disseminated the translated report from the Soviet Union to all countries participating in the Marshall Plan, praising it as the 'most important single piece of ammunition we have so far obtained for use in opposing Communist efforts to block recovery by political disruption'.⁶⁹ After an extended period of waiting and repeated requests from Acheson to the Embassy in Oslo, the report from the delegation to the US, authored by Haakon Lie, was finally published in early June both in Norwegian for distribution to the unions and in English for foreign audiences.⁷⁰ Not surprisingly, the report was positive, focusing mainly on the high wages and good living standard of American workers. However, it also covered what the Norwegians saw as fundamental challenges to American society, especially the problematic race relations. USA was 'still wrestling with many and great problems', the report concluded, yet it was 'moving *forward* both culturally, socially and economically'.⁷¹ The translated version of the report clearly satisfied State Department, as it was soon distributed to US diplomatic missions and consulates on all continents.⁷² Not long thereafter, highlights from the two reports were published in one joint pamphlet by the ECA's information office in Paris for dissemination in non-communist Europe.⁷³

On the two Norwegian union reports' long road to global audiences, the Labour party congress of February 1949 decided that Norway would sign the North Atlantic Treaty, and soon thereafter broad parliamentary support was secured. The Gerhardsen cabinet had negotiated with the Danish and Swedish governments for months in order to accomplish a Scandinavian defence union, but the effort floundered when meeting Swedish resistance to formal military cooperation with the Western powers. The joining of an alliance with the Western capitalist powers was controversial in the party, and Prime Minister Gerhardsen had therefore rushed the final decision before an opposition had time to get off the ground.⁷⁴

The USA and Great Britain did little in terms of propaganda to influence Norwegian labour audiences in favor of Western military alignment before the 1950s. There is evidence of cautious approaches towards the Minister of Foreign Affairs Halvard Lange concerning propaganda in 1948-49, but it came to nothing.⁷⁵ A series of party publications supported the

Article three: Propaganda ‘Worth an Army’

shift in foreign policy orientation, but no documentation has been found to suggest that these were supported in any way by the Western embassies. This further supports the impression that the Western great powers were cautious to avoid giving any impression that the Norwegians were pressured into joining NATO.

The dramatic escalation of the Cold War in 1948 and the signing of the Atlantic Pact in early 1949 did not result in an immediate increase in US anti-Soviet propaganda abroad. In 1949 the British Embassy and the British Labour Party were still Haakon Lie’s major foreign suppliers of propaganda more directly attacking the Soviet Union and communism. The US State Department was still reluctant to go beyond public diplomacy, that of mostly open and sober presentation of American society, politics and culture, and establish exchange programs for workers, engineers, students, academics and military officers. In a biannual report in the summer of 1949, the British Embassy reported to London that little was seen of US pamphlets and booklets in Norway.⁷⁶ Within a year, that would change dramatically.

The ‘Campaign of Truth’

In April 1950, President Harry Truman launched the ‘Campaign of Truth’ to counter alleged Soviet ‘deceit, distortion, and lies’ on the global scene.⁷⁷ The campaign was intensified after the outbreak of war in Korea in June and resulted in a flood of fresh resources. From 1950 onwards, two of the most important US objectives in Norway were to secure governmental and public support for the Western alliance and to develop the country’s ‘ability and willingness’ to oppose the Soviet Union ideologically and militarily.⁷⁸ Since much of the remaining ‘misunderstanding of the United States and distrust of its motives’ was to be found among the working class, and since the Labour Party dominated national political life after securing its parliamentary majority in the elections of 1949, the Norwegian working class and union members were the ‘first priority target’ for the US propagandists in Norway.⁷⁹ One way to influence this key audience was to supply Labour officials with the State Department’s *Soviet Affair Notes*, whilst another was to engage in broad propaganda efforts to reach the working class in general.⁸⁰

Haakon Lie seized the new opportunities. Labour’s party publications had for years been characterized by black and white texts on cheap brown paper. In the wake of the Campaign of Truth, the quality of the party’s pamphlets improved radically, as better paper, smart charts, multiple photos and colored illustrations became the new norm. Most importantly, the

circulation figures soared. In October 1950, the US Embassy in Oslo reported that they had produced pamphlets for distribution through the Norwegian labour movement to consolidate popular support for the UN's action in Korea, to boost support for NATO, to lift moral and to counter 'the spirit of growing defeatism'.⁸¹ As the front moved rapidly back and forth on the Korean peninsula in the summer and fall of 1950, Labour released the colorful pamphlets *War in Korea (Krig i Korea)*, legitimizing the US led UN-coalition for the defense of South Korea, and *Danger Ahead (Fare på ferde)*, arguing for heavier taxes for military spending in Norway. Both were printed in high numbers (150 000 and 200 000 respectively) and distributed to all branches of the Labour Party.⁸² About the same time, Labour published the pamphlets *Slave Labour in the East (Slavearbeid i øst)* and *Nuclear Energy – for War or Peace? (Atomenergi for krig eller fred?)*. The latter criticized the alleged Soviet reluctance to accept international nuclear arms control and presenting the productive potential of radionuclides supplied to friendly states by the United States. None of the pamphlets stated any foreign support.

Embassy reports and correspondence reveals that the US Embassy in Oslo supported all of these pamphlets, either creatively, financially or both. In the 1990s, confronted with documentary traces of his collusion with the US embassy personnel in making the pamphlets on the Korean War and nuclear energy, Lie conceded to having written them together with the US Press Attaché Theodore Olson and let the US Embassy cover costs for printing and distribution. It was a quite natural thing to do, claimed Lie, as Olson was a close friend and the Americans 'our allies who we totally depended on'.⁸³ Even so, Lie did not see any reason to inform the common party members of the propaganda cooperation between the Party Office and the US Embassy. Neither did he inform his comrades in Labour's Nordic sister parties that the pamphlet *Peace with Freedom (Fred med frihet)*, published as a part of their joint social democratic 'peace campaign' in January 1951, was in fact a result of his cooperation with the Americans – a delicate matter as both Finland and Sweden were formally neutral in the Cold War.⁸⁴

The US support for Labour pamphlets came to a halt by the end of 1950, about the same time as Haakon Lie's primary contact at the US Embassy, Theodore Olson, left Norway. Half a year later the Embassy reported that the lack of any competent replacement to run the Campaign of Truth had left the USIE organization ineffective at the very time it most required full-fledged operation.⁸⁵ Furthermore, in the following years the Embassy repeatedly stressed to the State Department that excessive propaganda could backfire on the grounds of the

Article three: Propaganda ‘Worth an Army’

Norwegians’ psychological ‘over-sensitivity’ to it.⁸⁶ This attitude goes a long way towards explaining the Embassy’s emphasis on open ‘public diplomacy’ rather than covert propaganda after the short period of frenzied activity in 1950.

So far, I have showed how Haakon Lie, by 1950, established himself as the key contact of the US and British propagandists targeting the Norwegian working class. This made him an influential and maybe indispensable intermediary with heavy influence on the initiation, creation, translation, adaptation and strategic targeting of that propaganda – a powerful and critical editor. His growing transnational propaganda network, the escalation of the Cold War, and the establishment of Western propaganda campaigns gave Lie an ever-wider supply to choose from. Next, I will explore the culmination of Lie’s work as a critical editor of Western propaganda in the early Cold War, his connection to the Central Intelligence Agency’s (CIA) cultural front.

Propaganda for cultural freedom

In late June 1950, Haakon Lie was invited to participate at the Congress for Cultural Freedom’s (CCF) first conference held in West Berlin, after being recommended to one of the central initiators, Melvin Lasky, by the German social democrat Willy Brandt.⁸⁷ Brandt was well known to Lie from his years of exile in Norway (1933–40), and was working as a correspondent for *Arbeiderbladet*. Lie accepted the invitation and went to Berlin with a few other party comrades. The Congress was an idealistic initiative by mostly left-wing intellectuals, yet from the outset was intimately entangled with the power politics of the Cold War. From the start, the CIA covertly supported the CCF organizationally and financially. In the early 1950s the organization grew to become a key institution of the international propaganda wars, much thanks to its seemingly unlimited funds, which Lie was eager to exploit for his party projects in Norway. Haakon Lie’s experience as an organizer with special expertise in anti-communist propaganda was presumably decisive when he was given a seat in the panel on the second day of the Berlin congress together with a handful of famous intellectuals, academics and politicians. Following the conference, he became the alternate member of the Executive Committee for the American unionist Irving Brown, and in 1950-53 participated in meetings and conferences in Brussels, Versailles, Paris, Stockholm and Rome.⁸⁸ Until the mid-1950s, he corresponded with François Bondy, Michael Josselson, Nicolas Nabokov and Denis de Rougemont in the CCF main office in Paris – all of whom

were on the CIA's payroll and knew it.⁸⁹ The evidence is inconclusive as to whether or not Lie himself knew that CCF's funds stemmed to a large extent from the CIA.

The Hungarian-British writer Arthur Koestler giving his keynote speech at the Congress for Cultural Freedom in West Berlin on the 27th of June 1950. The panel in front, from the right: Sidney Hook, Alfred Weber, Jules Romain, Ernst Reuter and the man looking at Koestler, Norwegian Labour Party secretary Haakon Lie. Photo: The University of Chicago Library.

Lie wanted to make the organization a facilitator of propaganda primarily directed towards international working-class audiences. At the meeting in Brussels in late November 1950, he argued for a general line similar to the one he had pioneered in Norway:

We have to work among the masses. [...] It is not a question of standard of living only. The Communists are strongest among metal workers who are the best paid workers. In order to fight Communism it is important to kill the myth of Soviet Russia as Soviet community.⁹⁰

What then was the most effective way to 'kill the myth'? Lie's answer, judging by his statements in the CCF forum and his propaganda activities of the period, suggest that it was to expose the Soviet forced labour camp system (the GULag). At the meeting at Versailles in

Article three: Propaganda ‘Worth an Army’

February 1951, Lie strongly encouraged focus on the Soviet ‘slave labour’ camps, comparing the situation with the 1930s when many people did not quite believe in the existence of Nazi concentration camps.⁹¹ The first CCF-related publication in Norway did indeed focus on the similarities between the German and Soviet camp systems, as *Tiden* in April 1951 published Lie’s CCF acquaintance, ex-communist Margarete Buber-Neumann’s *Under two dictators – Prisoner of Stalin and Hitler (Fange hos Stalin og Hitler)* and in May Lie arranged a party publicity tour for the German author in Norway.⁹² Whether it was Lie’s accomplishment or not, the CCF also focused on the GULag in one of its first realized publications: *Les Procès des Camps de Concentration Soviétiques* – the protocols of a French defamation lawsuit on the existence of ‘concentration camps’ in the Soviet Union.

In the preparation phase of the organization in the autumn and winter of 1950-51, CCF officials clearly acknowledged Haakon Lie’s pioneer propaganda work, and tried to benefit from it. Many titles in a tentative portfolio of pamphlets presented in Brussels, covering a variety of topics ranging from the ‘Truth about the totalitarian world’ to ‘Problems of the Free World’, were conspicuously similar to previous initiatives by Norwegian Labour, which suggests that Lie had considerable influence on the making of the list.⁹³ Another indication of his influence on CCF’s early publication work is the organization’s preparation of a pamphlet on ‘social justice on both sides of the Iron Curtain’, focusing on ‘level of life, wages, buying capacity, working conditions, freedom of work and domicile, freedom of travelling, feeding, housing’.⁹⁴ It is reasonable to assume this pamphlet was inspired by Lie’s down-to-earth East-West comparisons in Norway (and the Norwegian union delegation reports of 1948-49). A letter where CCF Executive Secretary René Lalive d’Epinay presented the project to Lie supports that assumption. He claimed to know that Lie was ‘in possession of even more important’ documentation than that which the CCF had already gathered, and kindly asked him to send all documents that might be of interest.⁹⁵

Furthermore, Lie was also a network connector for the CCF. In spring 1951, he invited the CCF to contribute to a campaign he had initiated through the Committee of the International Socialist Conference (COMISCO) for the release of the Hungarian social democratic political prisoner Anna Kéthly. Lie remarked to the CCF’s Swiss Publication Officer François Bondy that nothing was more important than to ‘symbolize the fight against tyranny in one single person suffering from it’, to which Bondy responded positively and promised to secure media publicity in Europe.⁹⁶

In Lie's correspondence with Bondy in the fall of 1950 and into 1951, there were sporadic mentions of CCF channeling of funds for his publication activities in Norway. In a letter in October, Bondy made it clear that the Paris office did not demand to be credited for its future contributions. Rather, the publications could 'just as well appear sponsored by trade unions – like your pamphlet which I am expecting.'⁹⁷ This comment most likely referred to the *War in Korea* pamphlet, that had been mentioned in earlier correspondence, and indicates that Bondy was informed about the US Embassy in Oslo's support for Labour's propaganda and envisioned similar arrangements with Lie in the future.⁹⁸ The fact that the Labour controlled-parliament, as a measure against potential (communist) fifth columnists, had criminalized citizens receiving 'economic support to influence the public opinion about the state's form of government or foreign policy or for party purposes' in the interest of 'a foreign power, party or organization' in December 1950, made financial propaganda support to Labour's Party Secretary a delicate matter.⁹⁹ However, Lie clearly wanted to keep the connection to secure such support for activities in Norway. This might explain why, in the spring of 1951, he saw a need for another outlet of his propaganda, independent of both the official party publisher and Tiden. Here he could exert complete control over the publishing process and, probably most importantly, the ledger.

The ghost editor

The publishing activities of Fram Publishing House would be the culmination of Haakon Lie's work as a critical editor in the early Cold War. As the ghost editor (his editorship of Fram was seldom, if ever, stated publicly), Lie controlled all parts of the publishing process from the selection of suitable material from mostly foreign sources to the translation and tailoring of the material for Norwegian audiences, and finally the important publicity work. The latter was facilitated by his key position in the nation's dominant political organization, his influence on party journalists, and Fram's access to free advertisement in local and national party newspapers.

Haakon Lie exerted decisive influence on all parts of CCF's activities towards Norway, personally selecting material and often requesting fundamental changes or the initiation of new projects. Letters in April, as preparations were being made for Fram, illustrate the different ways he exerted his influence. Most CCF proposals in this period were dismissed by Lie, even particularly recommended material was rejected as 'too special for our country'. Lie saw one pamphlet, on the rearmament of Soviet satellite countries, as useful as long as the

Article three: Propaganda ‘Worth an Army’

emphasis was turned exclusively towards the situation in Germany, an issue that was ‘brought up at every single union meeting’.¹⁰⁰ Haakon Lie found that it was better to use the CCF documentation in a series of three or four articles in the Labour press, but François Bondy insisted that a ‘black book’ would be more impressive and more widely read. Bondy emphasized that this did not exclude publishing the same material in a series of articles.¹⁰¹ This solution clearly satisfied Lie. In the summer of 1951, Fram published the pamphlet *A New Wehrmacht Marching (En ny Wehrmacht marsjerer)* and about the same time a series of articles on the East German ‘Volkspolizei’ appeared in *Arbeiderbladet* signed by correspondent Willy Brandt.¹⁰²

Haakon Lie’s propaganda cooperation with the CCF both narrowly targeted selected party and union officials and broadly aimed at the party’s rank-and-file and the Norwegian working class in general. An example of this is a letter where Lie requested 50 copies of the CCF-associated German journal *Ost-Probleme* for distribution to carefully selected people. At the same time, Lie presented the estimated production cost of a Norwegian translation of the French ‘concentration camps’ lawsuit with a circulation of 10 000, of which Bondy approved.¹⁰³ Haakon Lie had ambitious plans for his cooperation with the CCF in 1951. Far from all projects were realized. The most prominent of these were the establishment of a monthly Norwegian magazine published by Fram and aimed at the ‘intellectual elite’, in line with the CCF journals *Preuves* and *Kontakte* and using translated material from these journals, an idea discussed by Bondy, Lie and Irving Brown.¹⁰⁴ ‘The journal should aim at influencing intellectuals [sic], fellow-travellers and wavering members of the Communist Party in Norway’, Lie emphasized, and this called ‘for a careful selection of material. The magazine must from its very start acquire the reputation for being 100 % reliable. Its effectiveness will entirely depend upon the weight of the facts it brings out’.¹⁰⁵ Haakon Lie indicated a 6000-dollar annual budget. Why this magazine did not see the light of day is unclear, as Lie’s CCF contacts were positive, but a comment by Lie that they would probably know in a few weeks if they could go ahead indicates that he needed party approval for such an ambitious plan. Presumably, Lie did not get such an approval, as there were no mentions of the magazine after the correspondence with Paris in August.

Other initiatives, mostly publications of books and pamphlets, did materialize and most often the CCF covered the expenses for translation into Norwegian. Two of Fram’s 1951 publications centered on the very topic Lie found most useful to ‘kill the myth’ of the Soviet Union. The translated version of the French defamation lawsuit on the existence of Soviet

‘concentration camps’ was given the grandiose title *Slave Labour in the 20th Century* (*Slavearbeid i det 20. århundre*). The other publication, Ragnar Rudfalk’s book *I Worked in the Soviet Union* (*Jeg har arbeidet i Sovjet*), was bought from the Swedish social democratic publisher Tidens Förlag. Rudfalk, a Swede, had survived years in Soviet forced labour camps and also worked for a period in a kolkhoz (collective farm), and Lie expected his story would become ‘a real hit’ in Norway.¹⁰⁶ By publishing Rudfalk, Lie pioneered in Norway a new GULag-literature sub-genre of Scandinavian autobiographies on experiences in the Soviet camps. This genre localized the abstract horrors of the vast camp system and became popular among Norwegian readers, peaking with the 1956 bestselling book *Moscow Knows No Tears* (*Moskva kjenner ingen tårer*) about the Norwegian partisan Osvald Harjo’s thirteen long years in Soviet camps, co-written by Lie’s close associate Paul Engstad.

Haakon Lie’s enthusiasm for the CCF connection seems to have been dampened after the first year and a half of the organization’s existence, and his correspondence with the CCF became more sporadic. In the fall of 1951, different publications were discussed and costs estimated, but this all came to nothing. However, Lie continued to receive magazines and publication proposals on a regular basis, and on occasions contacted Paris if he regarded material suited for publication or to request the creation of material. Over the next years Fram published a few publications a year, some of which did not have any direct connection to the CCF. Nevertheless, the general impression is that the organization was by far the most important foreign contributor and supplier to Fram. One notable example is the sociologist Philip Selznick’s *The Organizational Weapon – A Study of Bolshevik Strategy and Tactics*, which was published as *The Cadre Party* (*Kaderpartiet*) in 1954. It created a massive controversy in Norway, but the CCF financial support for royalties and translation was kept secret – probably to great relief for both Haakon Lie and his CIA partners in Paris.¹⁰⁷ It would be one of Fram’s last publications.

To the regret of Michael Josselson, Lie withdrew from the CCF’s Executive Committee in February 1955.¹⁰⁸ Lie had expressed doubt about the expediency of his participation since back in January 1952, on grounds of the CCF’s focus on artists and intellectuals rather than workers.¹⁰⁹ In October 1953, Lie asked to be replaced and thanked the CCF for all the support in ‘the form of valuable publications which would never have appeared without your advice and help’.¹¹⁰ On behalf of Irving Brown, Denis de Rougemont, Nikolas Nabokov and himself, Josselson politely asked Lie to at least delay the final decision until after a meeting in Rome

Article three: Propaganda ‘Worth an Army’

in November.¹¹¹ Lie was swayed and did indeed participate in Rome, but it would be his last appearance in a CCF forum.

Fram’s publications covering Cold War topics came to a halt soon after Lie’s withdrawal from the CCF Executive Committee and the fizzling out of correspondence with Paris. It is likely that Lie did not see the same need for Fram after his withdrawal from the CCF and the drying up of dollar funds. Furthermore, the fierce anti-communist stance Lie had fought for years for was quite unrivalled in the party by the mid 1950s. The communists were not considered a serious threat to either the Norwegian political system or Labour’s dominance within it. In this atmosphere, Lie might have sensed, or been told, that his relentless attacks on the communists were reaching a saturation point and that the propaganda should be relaxed in order to avoid overkill.

Conclusion

The Norwegian Labour Party’s contributions to the early transnational Cold War propaganda networks went well beyond Norway’s position as a small-state actor in international affairs. The party, through its activist Party Secretary, was heavily involved with most major Western agencies and organizations engaged in propaganda internationally: the British Labour Party, British and US foreign services, the ECA and CCF. By studying different but related Norwegian and Western initiatives and campaigns over a relatively long period of time this article provides a comprehensive overview of the shifting strategic emphases and goals of the propagandists involved. New sources, most notably those showing the creation and far-reaching dissemination of the Norwegian labour reports in 1948-49, gives new insight into the dynamics of the global propaganda conflict in the earliest phase of the Cold War.

The Norwegian Labour Party’s Cold War connections to Western foreign and secret services have been hotly debated among Norwegian historians and in the general public for decades and much speculation have centered on the character of Haakon Lie’s connections to the CIA. The question that looms large in the background is whether or not the Labour Party Secretary was an American agent. In light of evidence presented in this article, it makes little sense to speak of the self-reliant and independently minded Lie as an agent for foreign powers. In an interview late in his life, former US labor attaché Walter Galenson was asked whether the US Embassy in Oslo had used Haakon Lie. He replied that Lie had used the embassy more than the other way around: ‘That’s the way Haakon operated, you see, he pressed everybody into

service [...] So he used me, yeah, but it was very good propaganda for the United States'.¹¹² This quote touches some key points that should be made about the Norwegian Labour Party and Haakon Lie's propaganda cooperation with the US embassy throughout the period 1945-55, and also applies to the cooperation with Lie's other American and British suppliers of propaganda.

First, there was a striking sense of community and common purpose among the governmental, semi-governmental and non-governmental elite personnel from the United States, Great Britain and Norway engaged in these activities. They had found each other as a result of common interests, and it seems that all of them got what they wanted from the cooperation with few, if any, downsides. The latter were of course to a large extent due to the secrecy surrounding the arrangements. Second, Haakon Lie was a remarkably independent and influential actor in the activities. He was often the initiator of the contact and the first mover on a wide range of initiatives. This was most evidently the case with his propaganda in 1945-47, before the British and US governments engaged in comprehensive campaigns against Communism and the Soviet Union, but was also the case when these great powers *did* fully engage in such activities. By virtue of his abilities as an organizer, network builder and propagandist, his vehemently anti-communist and anti-Soviet attitudes and, most importantly, his key political position, Lie was quite indispensable for Western propagandists following on from their emphasis on certain target audiences in Norway. It is indeed hard to imagine that the British and Americans could have reached the labour movement and the working class as broadly and effectively as they did without active partnership with Lie. This gave him the authority of a critical editor over all aspects of the propaganda publishing process targeting the Norwegian labour movement and working class. His abilities and contacts also gave him influence on propaganda activities that went well beyond the borders of Norway.

The Western propaganda support was sought after and welcomed by the most influential propagandist in the Norwegian labour movement, probably mostly due to the fact that Lie, as a local intermediary, had the final say in all the important matters from the creation to the selection, translation and targeting of the material. As such, the Western influence through propaganda in the dominant political movement in Norway should be seen as a cultural 'empire by invitation' where a peripheral actor played a decisive role.¹¹³ I hold that the Western propagandists' flexibility and willingness to let their Labour counterparts have the final say in all aspects of these propaganda activities to a great extent explains their remarkable reach. As a byproduct of the close cooperation with the Norwegian Labour Party,

Article three: Propaganda ‘Worth an Army’

Western propagandists got hold of material ‘worth an army’ in their fight against Communism and the Soviet Union, and subsequently placed it in the hands of workers around the globe.

¹ Lie to Tranmæl, 4 March 1945, [Oslo, Arbeiderbevegelsens] ARK[iv og bibliotek – Martin Tranmæl correspondance, 1940-45] 2511.

² Hans Olav Lahlum, *Haakon Lie – Historien, mytene og mennesket* (Oslo: Cappelen Damm, 2009), 176-209.

³ Trond Gabrielsen, *Menn og meninger* (Oslo: Dreyers forlag, 1976), 90.

⁴ Eirik Wig Sundvall, *Gerhardsens valg – Arbeiderpartiets tunge avskjed med Sovjetunionen, 1917-49* (Oslo: Gyldendal, 2016)

⁵ David Welch, ‘Opening Pandora’s Box’, in *Propaganda, Power and Persuasion* (London: IBTauris, 2014).

⁶ Margaret E. Keck, *Activists Beyond Borders – Advocacy Networks in International Politics* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1998), 1.

⁷ Helge Pharo, ‘Post-Cold War Historiography in Norway’, in *The Cold War – and the Nordic Countries*, ed. Olesen, Thorsten B (Syddansk Universitetsforlag, 2004).

⁸ Magne Skodvin, *Norden eller Nato?* (Oslo: Universitetsforlaget, 1971); Knut Einar Eriksen, *DNA og NATO* (Oslo: Gyldendal, 1972).

⁹ ‘Report to Stortinget from the commission appointed by Stortinget to scrutinize claims about illegal surveillance of Norwegian citizens (‘the Lund report’) (Stortinget, 1996); Trond Bergh og Knut Einar Eriksen, *Den hemmelige krigen – Overvåkningssystemet bygges opp 1914-1955* (Oslo: Cappelen Akademisk Forlag, 1998); S. Bones, ‘I oppdemningspolitikken grenseland – Nord-Norge i den kalde krigen 1947-70’ (Ph.D dissertation, University of Tromsø, 2007); Tony Insall, *Haakon Lie, Denis Healey and the Making of an Anglo-Norwegian Special Relationship 1945-1951* (Oslo: Unipub, 2010); I. Bjørnsson, ‘Norse Brothers – Social Democratic anti-Communism in Norden, 1945-1962’ (Ph.D dissertation, University of Copenhagen, 2012).

¹⁰ Volker R. Berghahn, *America and the Intellectual Cold Wars in Europe – Shepard Stone between Philanthropy, Academy, and Diplomacy* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2001); Andrew Defty, *Britain, America and Anti-Communist Propaganda 1945-1953 – The Information Research Department* (London, New York: Routledge, 2004); Hugh Wilford, *The CIA, the British Left, and the Cold War – Calling the Tune?* (Psychology Press, 2003); Laura A. Belmonte, *Selling the American Way – U.S. Propaganda and the Cold War* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2008).

¹¹ Francis Stonor Saunders, *Who Paid the Piper? – The CIA and the Cultural Cold War* (London: Granta Books, 2000); Giles Scott-Smith, *The Politics of Apolitical Culture – the Congress for Cultural Freedom, the CIA, and Post-War American Hegemony*, Routledge/PSA Political Studies Series (London, New York: Routledge, 2002).

¹² Lars Borgersrud, *Fiendebilde Wollweber* (Oslo: Forlaget Oktober, 2001); Bones, ‘I oppdemningspolitikken grenseland’; Helge Danielsen, ‘Mediating Public Diplomacy – Local Conditions and U.S. Public Diplomacy in Norway in the 1950s’, in *The United States and Public Diplomacy – New Directions in Cultural and International History*, eds. Kenneth A. Osgood and Brian C. Etheridge (Leiden: Brill Academic Publishers, 2010); H. Danielsen, ‘Making Friends at Court – Slow and Indirect Media in US Public Diplomacy in Norway, 1950–1965’, *Contemporary European History*, 2 (2009); H. Danielsen, ‘“A military ERP”? Military assistance and US public diplomacy in Norway in the early 1950s’, *Journal of Transatlantic Studies*, 4 (2017); H. Danielsen, ‘Pro-atlantisk påvirkningspolitikk i Norge i årene rundt 1949’, *Internasjonal Politikk*, 1 (2019).

¹³ Co-eds in *Dagbladet* 20-30 July 1994; K. Skogrand, ‘Vikarierende aktører og asymmetriske allianser: Norge og Koreakrigen 1950-1953’, *Internasjonal Politikk*, 3 (1995); O. Njølstad, ‘Leviatan på norsk’, *Internasjonal Politikk*, 3 (1995); Gunnar Yttri, ‘Ei historie om Marshall-misjonen, Haakon Lie og den “psykopatiske redsla” til næringslivet’, in *I teknologiens tegn*, eds. Einar Lie, Sissel Myklebust and Torben Hviid Nielsen (Oslo: Universitetsforlaget, 1996), 132.

¹⁴ Paper 601A, ‘Overseas Planning Committee – Plan of Propaganda for Norway’, 9 October 1945 [Kew, United Kingdom National Archives, Public Record Office], F[oreign] O[ffice Records] 371/47504.

¹⁵ Morris Weisz, ‘Interview with Walter Galenson’, Library of Congress, Association for Diplomatic Studies and Training Foreign Affairs Oral History Project, Labor Series, 15 March 1992, <https://cdn.loc.gov/service/mss/mfdip/2004/2004gal01/2004gal01.pdf>

¹⁶ Trond Bergh, *Arbeiderbevegelsens historie i Norge – Storhetstid 1945-65* (Oslo: Tiden, 1987), 10.

¹⁷ T. Halvorsen, ‘Kampen mot kommunistene i de skandinaviske land etter krigen’, *Arbeiderhistorie*, 1995, 20-1.

- ¹⁸ E. Christensen, 'Fra samlingstrang til normalisering – Omkring samlingsbestrebelsene mellom DNA og NKP i 1945' (M.Phil, University of Oslo, 1970); Tore Pryser, *Arbeiderbevegelsens historie i Norge – Klassen og nasjonen, 1935-1946* (Oslo: Tiden, 1988), 546–57; Halvorsen, 'Kampen mot kommunistene', 25.
- ¹⁹ Haakon Lie, *Produksjonsutvalgene i De forente Stater under krigen* (Oslo; AOF, 1945). Galenson's involvement was stated in the preface.
- ²⁰ Weisz, 'Interview with Walter Galenson'.
- ²¹ Report 'Norway – P.W.D. Activities taken over by Press Department', 7 Nov. 1945, FO 930/268; Lie to Fjeld, 26 April 1946 [Oslo, Arbeiderbevegelsens] ARK[iv og bibliotek - Norwegian Labour Party papers] 1001/Da/box 9/fo. 13.
- ²² Inman to Lie, 21 Jan. 1946 [Oslo, Arbeiderbevegelsens] ARK[iv og bibliotek – Haakon Lie papers] 2483/Dc/box 3/fo. 4.
- ²³ Insall, *Haakon Lie, Denis Healey and the Making of an Anglo-Norwegian Special Relationship 1945-1951*, 51-2.
- ²⁴ 'Nye bøker', *Friheten*, 21 Dec. 1945.
- ²⁵ Jakob Sverdrup, *Inn i storpolitikken, 1940-49* (Oslo: Universitetsforlaget, 1996), 199-244.
- ²⁶ 'Opplegget av propagandaen', [Oslo, Arbeiderbevegelsens] ARK[iv og bibliotek – Aake Anker Ordings papers] 1025/D/box 42/fo. 6.
- ²⁷ Insall, *Haakon Lie, Denis Healey and the Making of an Anglo-Norwegian Special Relationship 1945-1951*, 48.
- ²⁸ Halvorsen, 'Kampen mot kommunistene', 26.
- ²⁹ Harold Laski, *Den skjulte bataljon* (Oslo: Det norske Arbeiderpartis forlag, 1946), preface.
- ³⁰ Halvorsen, 'Kampen mot kommunistene', 27.
- ³¹ 'Opplegget av propagandaen', ARK 1025/D/box 42/fo. 6.
- ³² 'Prisene i Moskva', *Arbeidsplassen*, 2, (1946).
- ³³ 'Opplegget av propagandaen', ARK 1025/D/box 42/fo. 6.
- ³⁴ Haakon Lie, *Skjebneår 1945-50* (Oslo: Tiden, 1985), 182.
- ³⁵ Defty, *Britain, America and Anti-Communist Propaganda 1945-1953*, 50.
- ³⁶ Lie, *Skjebneår 1945-50*, 192.
- ³⁷ Lie to Healey, 27 June and 29 July 1947, ARK 1001/Da/box 15/fo. 18.
- ³⁸ Kenney to Healey, 10 Sept. 1947 [Manchester, Peoples History Museum, British Labour Party's International Department], Denis Healey papers/box 9/fo. 1.
- ³⁹ Denis Healey (uncredited), *Kortene på bordet* (Oslo: Det norske Arbeiderparti, 1947)
- ⁴⁰ Hickerson to Armour, 7 Oct. 1947, [College Park, United States National Archives, Record Group 59,] S[tate] [D]epartment C[entral] D[ecimal] F[iles] 1945-49/ 711.57/10-747.
- ⁴¹ Ibid.
- ⁴² Belmonte, *Selling the American Way*, 30-2.
- ⁴³ 'Den amerikanske arbeiderbevegelse og Marshallplanen', *Arbeiderbladet*, 22 Nov. 1947; Circular 15, [Oslo, Arbeiderbevegelsens] ARK[iv og bibliotek – Norwegian Trade Union Federation] 1579/D/Dd/box 48.
- ⁴⁴ Ernest Bevin, 'Address given to the House of Commons, 22 January 1948', https://www.cvce.eu/content/publication/2002/9/9/7bc0ecbd-c50e-4035-8e36-ed70bfb204c/publishable_en.pdf.
- ⁴⁵ Healey to Lie, 28 Jan. 1948, ARK 2483/Dd/box 3/fo. 11; Lie, *Skjebneår 1945-50*, 241-2.
- ⁴⁶ 'Demokratiets besøkelsestid', *Arbeiderbladet* 30 Jan. 1948; Insall, *Haakon Lie, Denis Healey and the Making of an Anglo-Norwegian Special Relationship 1945-1951*, 75.
- ⁴⁷ Defty, *Britain, America and Anti-Communist Propaganda 1945-1953*, 88.
- ⁴⁸ Ibid, 16, 63–101.
- ⁴⁹ Insall, *Haakon Lie, Denis Healey and the Making of an Anglo-Norwegian Special Relationship 1945-1951*, 140.
- ⁵⁰ Bergh og Eriksen, *Den hemmelige krigen – Overvåkningssystemet bygges opp 1914-1955*, 153. Note my idiomatic translation of 'åndelige våpen' that directly translates to 'spiritual weapons'.
- ⁵¹ 'Levestandarden for industriarbeidere i Sovjet-Samveldet', *Arbeiderbladet* 29 April 1948; Basic Paper 'The Real Conditions in Soviet Russia', FO 975/fo. 1.
- ⁵² Kenney to Information Policy Department, 26 May 1948, FO 1110/27.
- ⁵³ Defty, *Britain, America and Anti-Communist Propaganda 1945-1953*, 81, 93.
- ⁵⁴ Insall, *Haakon Lie, Denis Healey and the Making of an Anglo-Norwegian Special Relationship 1945-1951*, 145.
- ⁵⁵ Foreign Office to Kenney, 12 Jan. 1949, FO 1110/27.
- ⁵⁶ Basic Paper 'Soviet Labour Discipline – Reactionary Decrees Restrict Freedom of U.S.S.R. Worker', FO 975/fo. 15; *Arbeiderfientlige lover i Sovjet-samveldet* (Oslo: Det norske Arbeiderparti, 1950).
- ⁵⁷ Defty, *Britain, America and Anti-Communist Propaganda 1945-1953*, 138-9.
- ⁵⁸ US Embassy in Oslo to Secretary of State, 15 Nov. 1948, SDCDF 1945-49/811.20200(D)/11-1548.

Article three: Propaganda ‘Worth an Army’

-
- ⁵⁹ Protocol of meeting in the party-union cooperative committee (samarbeidskomiteen), 29 July 1948, ARK 1579/D/Dd/47/fo. 7.
- ⁶⁰ Bay to Secretary of State, 20 Aug. 1948, SDCDF 1945-49/857.5043/8-2048.
- ⁶¹ Villard to Secretary of State and US Embassy in Moscow, 25 Oct. 1948, SDCDF 1945-49/857.5043/10-2548.
- ⁶² Protocol of secretariat meeting, 23 Nov. 1948, ARK 1579/A/Ac/box 16/fo. 2.
- ⁶³ Yttri, ‘Ei historie om Marshall-misjonen’, 129-30.
- ⁶⁴ US Embassy in Oslo to ECA Administration Washington DC, 16 Feb. 1949 [College Park, United States National Archives, Record Group 469] E[urope] N[orway] D[ivision] 1948-53/box 32.
- ⁶⁵ Bay to Secretary of State, 30 Dec. 1948, SDCDF 1945-49/857.5043/12-3048 CS/B.
- ⁶⁶ Kohler to Secretary of State, 19 Jan. 1949, SDCDF 1945-49/857.5043/1-1949.
- ⁶⁷ Kohler to Secretary of State, 10 Feb. 1949, SDCDF 1945-49/857.5043/2-1049.
- ⁶⁸ Defty, *Britain, America and Anti-Communist Propaganda 1945-1953*, 108-9.
- ⁶⁹ Foster to ECA Administration, Washington DC, 10 May 1949, END 1948-53/box 32.
- ⁷⁰ Acheson to US Embassy in Oslo, 8 March 1949, SDCDF 1945-49/811.20200 (D)/3-849; Acheson to US Embassy in Oslo, 16 May 1949, SDCDF 1945-49/811.20200 (D)/5-449; Bay to Secretary of State, 8 June 1949, END 1948-53/box 32; Circular to unions and cooperative organizations, 11 June 1949, ARK 1579/B/box 9/fo. 2.
- ⁷¹ *Report from America* (Oslo: AFL, 1949), 84.
- ⁷² Circular to American Diplomatic and Consular officers, 16 June 1949, SDCDF 1945-49/811.20200 (D)/6-1649.
- ⁷³ *Norwegian Labor looks at the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics* (Paris: ECA’s Office of Information, 1949).
- ⁷⁴ Sverdrup, *Inn i storpolitikken, 1940-49*, 303-41.
- ⁷⁵ Villard to Secretary of State, 28 Oct. 1948, SDCDF 1945-49/711.57/10-2848; Foreign Office to British Embassy in Oslo, 4 Feb. 1949, FO 1110/252; Collier to Foreign Office, 5 Feb. 1949, FO 1100/252.
- ⁷⁶ Six-monthly report from Information Department at the British Embassy in Oslo, July 1949, FO 953/611.
- ⁷⁷ Belmonte, *Selling the American Way*, 40.
- ⁷⁸ Danielsen, ‘Making Friends at Court’, 180; Bones, ‘I oppdemningspolitikken grenseland’, 155-62.
- ⁷⁹ Semi-annual report for USIE from US Embassy in Oslo to State Department, 1 Sept. 1950, SDCDF 1950-54/511.57/9-150.
- ⁸⁰ Olson to State Department, 22 June 1950, SDCDF 1950-54/511.5721/9-650.
- ⁸¹ ECA Special Mission to Norway, Monthly Report, 25 Oct. 1950, END 1948-53/Box 7/Despatch number TOECA R-37.
- ⁸² *Ibid.*; Distribution list, 1950, ARK 1001/D/Da/box 37/fo. 18.
- ⁸³ “‘Vi skrev sammen”, Haakon Lie forsvarer propaganda-samarbeid’, *Dagbladet* 21 July 1994.
- ⁸⁴ ‘Nordisk fredsappell var USA-PROPAGANDA’, *Arbeiderbladet* 21 July 1994.
- ⁸⁵ Lund to State Department, 11 April 1951, SDCDF 1950-54/511.57/4-1151.
- ⁸⁶ USIE’s semi-annual report, 9 June 1951, SDCDF 1950-54/511.57/9-150; Nordstrand to State Department, 12 Dec. 1952, SDCDF 1950-54/511.573/12-1252.
- ⁸⁷ Hannemann, ‘Kalter Kulturkrieg in Norwegen? Zum Wirken des “Kongreß für kulturelle Freiheit” in Skandinavien’, *NORDEUROPA-forum Zeitschrift für Politik, Wirtschaft und Kultur*, 2 (1999).
- ⁸⁸ [Special Collections Research Center, University of Chicago Library] I[nternational] A[ssociation for] C[ultural] F[reedom records]/box 56/fos. 7-8; IACF/box 258/fos. 7-8
- ⁸⁹ Saunders, *Who Paid the Piper?*, 85-112, 395.
- ⁹⁰ Protocol of CCF International Committee meeting in Brussels, 27 Nov. 1950, IACF/box 56/fo. 7.
- ⁹¹ Protocol of Executive Committee meeting at Versailles, 9 Feb. 1951, IACF/box 56/fo. 8.
- ⁹² ARK 1001/Da/box 47.
- ⁹³ Proposals for pamphlets, presented at International Committee meeting in Brussels, 27-30 Nov. 1950, IACF/box 392/fo. 2.
- ⁹⁴ d’Epinay to Lie, 6 Jan. 1950, IACF/box 258/fo. 7. As CCF was not established in January 1950, the correct date must be 6 Jan. 1951.
- ⁹⁵ *Ibid.*
- ⁹⁶ Lie to Bondy, 17 April 1951, and Bondy’s reply 23 April, IACF/box 258/fo. 7.
- ⁹⁷ Lie to Bondy, 27 Oct. 1950, and Bondy’s reply 30 Oct, IACF/box 56/fo. 7.
- ⁹⁸ Bondy to Lie, 2 Sept. 1950, IACF/box 56/fo. 7.
- ⁹⁹ Norwegian Penal Code § 97a (of 15 Dec. 1950).
- ¹⁰⁰ Lie to Bondy, 27 April 1951, IACF/box 258/fo. 7.
- ¹⁰¹ Lie to Bondy, 17 April 1951, and Bondy’s reply 23 April 1951, IACF/box 258/fo. 7.
- ¹⁰² ‘Beretning 1951’ (Oslo: Det norske Arbeiderpartis forlag, 1952); ARK 1001/Da/box 41; *Arbeiderbladet*: 17, 18 and 24 July 1951.

¹⁰³ Lie to Bondy, 3 April 1951, and Bondy's reply 6 April, IACF/box 258/fo. 7.

¹⁰⁴ Bondy to Lie, 7 Aug. 1951, and Lie's reply 16 Aug., IACF/box 258/fo. 7.

¹⁰⁵ 'A monthly magazine for Norway', handwritten (undated) proposition by Lie, IACF/box 258/fo. 7.

¹⁰⁶ Correspondence with Tidens förlag, April-Aug. 1951, ARK 1001/D/Da/box 41; Lie to Bondy, 24 Aug. 1951, IACF/box 258/fo. 7.

¹⁰⁷ Co-eds in *Friheten* and *Dagbladet*, Oct.-Des. 1954; Haakon Lie, *De kommunistiske dekkorganisasjonene – Dagbladet og Kaderpartiet* (Oslo: Fram forlag, 1954).

¹⁰⁸ Lie to Josselson, 22 Feb. 1955, and Josselson's reply 2 March, IACF/box 258/fo. 9.

¹⁰⁹ Lie to Josselson, 14 Jan. 1952, IACF/box 258/fo. 8.

¹¹⁰ Lie to Josselson and Brown, 20 Oct. 1953, IACF/box 258/fo. 8.

¹¹¹ Josselson to Lie, 4 Nov. 1953, IACF/box 258/fo. 8.

¹¹² Interview with Galenson, 2 March 1996 [Oslo, Arbeiderbevegelsens] ARK[iv og bibliotek – Erling Bø's research archive] 2803/box D.

¹¹³ Geir Lundestad, 'Empire by Invitation? – The United States and Western Europe, 1945-1952', *Journal of Peace Research*, 3 (1986); Tony Smith, 'New Bottles for New Wine – A Pericentric Framework for the Study of the Cold War', *Diplomatic History*, 4 (2000).

6: Konklusjon

Denne avhandlingens problemstilling har vært todelt. Det første spørsmålet angikk den grunnleggende konstitueringen av saksfelt og avgrensingen av tema, og rettet seg mot hvilken ny innsikt transnasjonale perspektiver kunne gi i studiet av arbeiderbevegelsens politiske historie i Norge. Det andre spørsmålet var rettet mot de praktiske metodiske utfordringene og mulighetene som følger valget av transnasjonale perspektiver; hvordan vi presist kan belyse transnasjonale forbindelser, utveksling og prosesser som knyttet den norske arbeiderbevegelsen til verden utenfor Norge. I avhandlingen er disse spørsmålene belyst både i teori og praksis, i henholdsvis kappen (kapitlene én til fire) og i de tre artiklene «Arbeiderpartiet og klassekrigen», «Arbeiderpartiet og austromarxismen» og «Propaganda 'Worth an Army'». I avhandlingens andre kapittel tok jeg for meg det jeg ser som begrensninger ved nasjonssentrerte perspektiver, og argumenterte for at transnasjonale perspektiver kan bidra til å utvide og utdype vår forståelse av fortiden. I kapittel tre ga jeg et historiografisk overblikk over forskningen om arbeiderbevegelsen i Norge, med særlig vekt på hvordan forholdet mellom det nasjonale, internasjonale og transnasjonale har preget historikernes perspektiver. I kapittel fire drøftet jeg metodiske utfordringer og muligheter knyttet til studiet av transnasjonale forbindelser, prosesser og ideologisk påvirkning.

Utover sine spesifikke bidrag til forskningsfronten belyste avhandlingens tre artikler kappens teori i praksis, ved å anlegge transnasjonale perspektiver på konkrete historiske spørsmål og empiri. Artiklene er ulike i form og formål, men forenes tematisk ved å berøre spørsmål knyttet til den norske arbeiderbevegelsens utvikling fra 1920 til 1955. Det som forener dem innen rammen av denne avhandlingen, er at de viser hva transnasjonal historie kan bidra med til forståelsen av den mest innflytelsesrike politiske bevegelsen i moderne norsk historie. Strukturen på avhandlingen var basert på min oppfatning av at forskerperspektivet setter rammer for de sekundære valg mellom ulike metoder. Det var derfor naturlig å behandle perspektiver før metoder i de foregående kapitlene. I dette siste, konkluderende kapittelet vil jeg gjennomgå hva avhandlingen har vist, ved å snu denne strukturen på hodet. Jeg vil med andre ord bevege meg fra konkrete metodiske refleksjoner knyttet til arbeidet med artiklene, til å gi svar på hvilken ny innsikt transnasjonale perspektiver kan gi i studiet av arbeiderbevegelsens historie.

Nye grep for det grenseoverskridende

Den første av de tre artiklene, «Arbeiderpartiet og klassekrigen», utfordret aspekter ved den etablerte historiske forståelsen av striden om Moskvatesene i 1920, som jeg mener har vært preget av nasjonssentrerte perspektiver. Dette har gitt seg utslag i at striden nærmest utelukkende er blitt forklart med norske forklaringsfaktorer. Mitt bidrag i forståelsen av denne partistriden er å lese sentrale uttalelser fra norske aktører i lys av den utvidede transnasjonale konteksten. Konkret argumenterer jeg for at Kominterns grunnoppfatning om at verden befant seg i en grenseoverskridende klassekrig, også hadde fått innpass på topplanet i norsk arbeiderbevegelse, og at dette satte rammer for hvilken organisering som ble ansett som mest hensiktsmessig. Artikkelen kom på trykk i *Arbeiderhistorie* våren 2017. I ettertid, og i lys av arbeidet med denne kappen og avhandlingens øvrige transnasjonale artikler, ser jeg det som en svakhet at artikkelen ikke gjør noe metodisk forsøk på systematisk å studere og analysere hvordan Arbeiderpartiet ble påvirket ideologisk fra utlandet. En mulig metodisk vei å gå kunne være å undersøke hvordan ledere i partiet holdt seg informert om forholdene i Russland og Europa for øvrig. En studie av hvordan partiets hovedorgan *Social-Demokraten* tilegnet seg og filtrerte informasjon fra utlandet gjennom mediale nettverksforbindelser, kunne eksempelvis være en måte å nærme seg dette på. Som jeg kort nevner i artikkelen, stammet en betydelig del av informasjonen lesere av partiorganet ble «servert» om situasjonen i Sentral- og Øst-Europa i 1920, fra radiokommunikere fra Moskva. Hvilken betydning hadde slike propagandakanaler for oppfatninger i norsk arbeiderbevegelse av den internasjonale situasjonen? Russiske kilder fra Komintern og sovjetstatens internasjonalt rettede propagandaarbeid kunne kanskje gitt et nytt bilde av hvordan Arbeiderpartiets ordskifte ble transnasjonalt påvirket i en betydningsfull partipolitisk strid. Kanskje overså jeg spennende og fruktbare muligheter for transnasjonal metode og kildeinnsamling fordi jeg på dette tidspunktet ennå var begrenset av nasjonalt generert empiri?

Der den første artikkelen begrenset seg til en geografisk perspektivmessig utvidelse av forståelsen av et konkret historisk spørsmål, representerer de to øvrige artiklene metodiske nybrottsarbeider for presist å belyse ideologisk påvirkning over landegrensler. Artikkelen «Arbeiderpartiet og austromarxismen» er en analyse av nettverksforbindelser og politiske felter hvor påvirkning gjorde seg gjeldende mellom to nettverksklynger. Norsk arbeiderbevegelses forhold til

austromarxismen og «Det røde Wien» har ikke vært undersøkt inngående av faghistorikere tidligere, noe som fremstår som merkelig med tanke på at flere ledende arbeiderpartipolitikere i sine memoarbøker så ettertrykkelig understreket den store betydningen kontakten hadde hatt for dem selv og deres samtidige. Artikkelen bidrar derfor med grunnleggende ny historisk kunnskap på feltet, ved systematisk å belyse det uformelle nettverket som forbandt sosialistmiljøene i Norge og Østerrike, og påvirkningsprosessen som virket gjennom det. I arbeidet med artikkelen frembrakte jeg arkivkilder, særlig fra Verein für Geschichte der ArbeiterInnenbewegung i Wien, som meg bekjent ikke tidligere har vært benyttet for å belyse norsk-østerrikske forbindelser. Det største kildetilfanget var imidlertid fra åpne, trykte kilder. De norske og østerrikske nasjonalbibliotekers storstilte digitalisering av sine samlinger ble en særlig verdifull ressurs i arbeidet. Muligheten for å gjøre søk på ord knyttet til personer, organisasjoner, steder, temaer, begivenheter og begreper, gjør at empiri blir tilgjengelig på nye måter og i et større omfang. Jeg mener jeg har vist hvordan historikere kan håndtere og systematisere slike kilder.

I den siste artikkelen, «Propaganda ‘Worth an Army’», benyttet jeg også i utstrakt grad Nasjonalbibliotekets database, men i dette arbeidet hadde jeg også et stort tilfang av tradisjonelle arkivkilder. Gjennom et langt arbeid gjennomgikk jeg anslagsvis over ti tusen dokumenter som kunne belyse kontakten mellom undersøkelsens sentrale nettverksnode, partisekretær Haakon Lie, og utenlandske propagandister, i form av korrespondanse, møteprotokoller og diverse saksdokumenter. Flere av arkivelementene jeg gjennomgikk, som diplomatiske papirer i nasjonalarkivene i USA og Storbritannia, har vært belyst av historikere tidligere. Enkelte av arkivene jeg gjennomgikk, har så vidt jeg har oversikt over, ikke tidligere blitt gjennomgått av historikere for å belyse norsk arbeiderbevegelses kontakt med utlandet. Særlig viktig i denne sammenhengen ble arkivet etter Kongressen for kulturell frihet ved University of Chicago Library. Selv om enkelte historikere, særlig Helge Danielsen, har arbeidet med beslektede temaer (USAs «cultural diplomacy» overfor Norge på 1950-tallet), etablerer artikkelen betydelig ny kunnskap om forbindelsene og propagandasamarbeidet mellom aktører i norsk arbeiderbevegelse og andre vestlige propagandister i den tidlige kalde krigen.¹ I norsk arbeiderhistorie har dette ikke vært tematisert

¹ Helge Danielsen, «Making Friends at Court: Slow and Indirect Media in US Public Diplomacy in Norway, 1950–1965», *Contemporary European History* 18, nr. 2 (2009): 179–98, doi: <https://doi.org/10.1017/s0960777309004925>; Helge Danielsen, «Mediating Public Diplomacy: Local Conditions and U.S. Public Diplomacy in Norway in the 1950s», i *The United States and Public Diplomacy: New Directions in Cultural and International History*, red. Kenneth A. Osgood og Brian C. Etheridge (Leiden:

tidligere. Jeg mener derfor det er rimelig å hevde at artikkelen utgjør et metodisk og empirisk pionerarbeid i norsk sammenheng. Artikkelen er imidlertid forfattet for et internasjonalt tidsskrift og fagpublikum. Det fremste bidraget i en utvidet historiografisk kontekst er trolig et perisentrisk perspektiv på forståelsen av propagandadynamikken mellom stormaktene i den tidlige kalde krigen. Dessuten lanserer jeg i artikkelen begrepet «critical editor» for å fange inn rollen til nettverksanalysens sentrale node. Dette begrepet er etter mitt syn presist og fruktbart, og har meg bekjent ikke vært brukt i tidligere historisk forskning på propaganda. Både metoden og begrepet kan repliseres på lignende materiale.

Å sparke inn dører

Gjennom mitt arbeid med denne avhandlingen har jeg vært meg bevisst, og tidvis noe bekymret for, at jeg ikke bringer noe substansielt nytt ved å fronte en transnasjonal vending på feltet. Representerer egentlig mine transnasjonale perspektiver noe nytt i studiet av arbeiderbevegelsens historie? Eller har jeg sparket inn en åpen dør?² Den historiografiske gjennomgangen i kapittel tre viste at elementer av transnasjonale perspektiver har vært til stede siden fagfeltets tidlige fremvekst på begynnelsen av 1900-tallet. Nesten uten unntak gjaldt dette imidlertid elementer som ikke ble undersøkt med transnasjonale metoder, og dermed underbygget av empiri. Det er fullt mulig å fremheve faglige bidrag, først og fremst emigrantbiografier, som baserer seg på metoder som mest presist bør betegnes som transnasjonale. Slike perspektivmessige forløpere, selv om de ikke eksplisitt ble betegnet som transnasjonale da de utkom, danner et grunnlag for å hevde at døren mot transnasjonal historie lenge har stått på gløtt i arbeiderhistorie. Til tross for disse tilløpene til og forløperne for transnasjonal historie mener jeg at avhandlingen har brakt noe nytt.

For det første har jeg funnet frem til det jeg anser som presise metoder for å samle inn og systematisere empiri, og analysere ideologisk påvirkning over landegrenser. Dette har i høy grad vært metaforenes domene i tidligere historieverker. Metoden jeg benyttet for å undersøke Arbeiderpartiets nettverksutveksling med de østerrikske sosialdemokratene i Det røde Wien i mellomkrigstiden, kan fungere

Brill Academic, 2010); Helge Danielsen, «‘A military ERP’? Military Assistance and US Public Diplomacy in Norway in the Early 1950s», *Journal of Transatlantic Studies* 15, nr. 4 (2017): 313–30, doi: <https://doi.org/10.1080/14794012.2017.1371420>.

² For ordens skyld: Tor Egil Førland har før meg spilt på samme metaforen i sammenheng med debatten om metodisk nasjonalisme. Førland, «En kritisk kommentar til historieevalueringens metaramme», 112.

som en modell for studier av lignende påvirkning mellom ideologiske og politiske nettverksknutepunkter. Det samme kan undersøkelsen av partisekretær Haakon Lies nettverksrolle (nodeposisjon) i vestlig propagandasamarbeid i tiåret etter andre verdenskrig, en metode som kan overføres på andre temaer og andre historiske perioder.

For det andre har jeg forholdt meg til kilder på måter som neppe ville vært mulig i samme omfang tidligere. Mulighetene som de siste årene har åpnet seg for internettbaserte historiske studier, har vært svært viktige i mitt arbeid, og vil potensielt øke i takt med at stadig mer litteratur, tidsskrifter og aviser blir gjort fritt tilgjengelig. De fleste arkivsamlingene jeg har gjennomgått, og arkivinstitusjonene jeg har besøkt, har vært kjent av historikere tidligere. Disse har imidlertid i liten grad vært benyttet til å kaste lys over arbeiderbevegelsens historiske forbindelser til utlandet. Jeg håper prosjektet har vist potensialet og muligheten for ambisiøs transnasjonal kildeinnsamling. Selv om jeg ikke har vært første norske historiker i mange av arkivene jeg har besøkt, har transnasjonale perspektiver satt kildene jeg har funnet, i et nytt lys, og muliggjort at jeg kunne finne uoppdagede sammenhenger.

Dette fører meg over til det som etter mitt syn er denne avhandlingens viktigste historiefaglige bidrag; Gjennom å anlegge transnasjonale perspektiver har underbelyste fenomener, nettverk og prosesser trådt tydeligere frem, og enkelte uoppdagede sammenhenger kommet til syne. Den norske arbeiderbevegelsens ideologiske utveksling med verden utenfor Norge har i forsvinnende liten grad vært undersøkt av historikere tidligere. De metodiske undersøkelsene av hvordan transnasjonale ideologiske prosesser virket mot den norske arbeiderbevegelsen gjennom uformelle nettverksforbindelser, innebærer slik jeg ser det, en konstituering av et nytt arbeiderhistorisk studieobjekt med nye analytiske enheter. Det røde Wiens og austromarxismens innflytelse på Arbeiderpartiet på konkrete politiske områder er kartlagt og kildebelagt, der det tidligere var et betydelig forskningsmessig kunnskapshull. Ny kunnskap om sentrale partipolitikeres samarbeid med vestlige propagandister har også blitt etablert.

Bruddstykker av kunnskap om disse temaene har vært kjent tidligere, men avhandlingens arbeider setter disse sammen med nye empiriske funn og i nye utvidede narrative forståelsesrammer. Enkelte helt uoppdagede prosesser som involverte aktører og organisasjoner i den norske arbeiderbevegelsen, har også fremkommet i arbeidet, eksempelvis den narrative sammenhengene jeg begynte

avhandlingen med: To norske fagforeningsrapporters vei til publikum over hele verden, gjennom en transnasjonal prosess som tidligere har unnsloppet historikers søkelys. Prosessen berørte et komplekst samspill på ulike nivåer mellom statlige, halv-statlige og ikke-statlige aktører og organisasjoner i et nettverk med global rekkevidde. Denne prosessen overskred både nasjonale og internasjonale politiske kontekster, og jeg vil hevde at den best kan gripes og forstås gjennom transnasjonal belysning. Likevel «opløser» min undersøkelse av denne prosessen hverken den nasjonale politiske konteksten eller det nasjonale ved den bevegelsen jeg satte i fokus. Snarere tvert imot.

Anleggelsen av transnasjonale perspektiver på arbeiderbevegelsen åpner for innovative måter å søke, belyse og forstå fortidige sammenhenger på. Den rent geografiske utvidelsen av perspektivet setter allerede historiefaglig omtalte prosesser og hendelser i nytt lys. Dette trenger på ingen måte å kaste om kull etablert kunnskap, med andre forskningsperspektiver lagt til grunn. Snarere vil tilveksten av godt funderte perspektiver kunne heve nivået på den kollektive refleksjonsprosessen som utgjør hjertet av historiefaget, og utvide forståelsen av fortiden. Jeg vil altså hevde at analyser og fremstillinger som de som inngår i denne avhandlingen, *utvider* vår forståelse av den norske arbeiderbevegelsen. Likevel er det åpenbart at denne bevegelsen *først og fremst* har hatt sin historiske betydning i en nasjonal kontekst. Den norske arbeiderbevegelsen, og norsk sosialisme, har gjennom sin utvikling alltid vært preget av transnasjonale prosesser, virket utenfor sitt primære (nasjonale) domene og latt seg påvirke fra utlandet. Til tross for at det neppe noen gang har vært kontroversielt å hevde at den norske arbeiderbevegelsen har vært sterkt påvirket fra utlandet, har denne påvirkningen i svært liten grad blitt undersøkt systematisk av historikere tidligere. Døren mot transnasjonal historie har nok stått på gløtt i arbeiderhistorien også før, men forhåpentligvis har denne avhandlingen bidratt til å sette den på vidt gap. Leseren får bedømme om det er frisk luft som strømmer inn.

Litteratur og kilder

Litteraturliste

- Adam, Thomas 2018: «Transnational History: A Program for Research, Publishing, and Teaching», *Yearbook of Transnational History*.
- Adler, Max 1924: *Neue Menschen: Gedanken über sozialistische Erziehung* (Berlin: E. Laub).
- Adler, Max 1931: *Socialistisk kultur* (Oslo: Arbeidernes Ungdomsfylking).
- Adler, Max 1932: *Strømningene i moderne socialisme* (Oslo: Arbeidernes Ungdomsfylkings Forlag).
- Andresen, Astri (mfl.) 2015: *Å gripe fortida: Innføring i historisk forståing og metode* (Oslo: Det Norske Samlaget).
- Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon 1949: *Report from America: Trade Union Delegation's Study Trip in the United States* (Oslo).
- Berg, Ole T. 2019: «Innflytelse», *Store Norske Leksikon*, <https://snl.no/innflytelse>.
- Bergh, Trond 1987: *Arbeiderbevegelsens historie i Norge, bd. 5, Storhetstid (1945–1965)* (Oslo: Tiden).
- Bergh, Trond og Eriksen, Knut Einar 1998: *Den hemmelige krigen: Overvåkningssystemet bygges opp 1914–1955* (Oslo: Cappelen Akademisk).
- Berghahn, Volker R. 2001: *America and the Intellectual Cold Wars in Europe: Shepard Stone between Philanthropy, Academy, and Diplomacy* (Princeton, NJ: Princeton University Press).
- Bertelsen, John 2001: *En proletar slår ikke sine børn: Otto Felix Kanitz' pedagogikk i "Det røde Wien" 1918–1934* (Nykøbing Falster: Forum for Skabende Arbejde).
- Bertelsen, John 2003: «Solidaritet uden forbehold: Træk ved Otto Felix Kanitz socialistiske pædagogik blandt arbejderbørnene i 'Det røde Wien' 1918–1934», *Arbejderhistorie* (nr. 1).
- Belmonte, Laura A. 2008: *Selling the American Way: U.S. Propaganda and the Cold War* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press).
- Bentzen, Geir 2002: «En tid for begeistring: Nordmenn og Sovjetunionen i 1945», *Arbejderhistorie – Årbok for arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek*.

- Björgum, Jorunn 2011: «Olav Scheflo og Moskvatesene», i Ø. Kopperud, V. Moe og V. Kieding Banik (red.), *Utenfor det etablerte: Aspekter ved Einhart Lorenz' forskning* (Oslo: HL-senteret).
- Björgum, Jorunn 1998: *Martin Tranmæl og radikaliseringen av norsk arbeiderbevegelse 1906–1918* (Doktoravhandling: Universitetet i Oslo).
- Björgum, Jorunn 2004: «Hvorfor ble Arbeiderpartiet splittet i 1923? En kommentar til Åsmund Egge», *Historisk tidsskrift* (nr. 2).
- Bjørnhaug, Inger og Terje Halvorsen 2009: *Medlemsmakt og samfunnsansvar: Bd. to av LOs historie, 1935–1969* (Oslo: Pax Forlag).
- Bjørnsson, Iben 2008: «The Information Research Department: I grændelandet mellom information og efterretning under den kolde krig», *Arbejderhistorie* (nr. 2).
- Bjørnsson, Iben 2012: *Norse Brothers: Social Democratic anti-Communism in Norden, 1945-1962* (Doktorgradsavhandling, Københavns Universitet).
- Bones, Stian 2007: *I oppdemningspolitikens grenseland: Nord-Norge i den kalde krigen 1947-70* (Doktorgradsavhandling, Universitetet i Tromsø).
- Blau, Eve 1999: *The Architecture of Red Vienna, 1919–1934* (Cambridge, Mass: MIT Press).
- Blau, Eva 2006: «Isotype and Architecture in Red Vienna: The Modern Projects of Otto Neurath and Josef Frank», *Austrian Studies*.
- Blum, Mark og William Smaldone 2015 (red): *Austro-Marxism: The Ideology of Unity* (Chicago: Haymarket Books).
- Blumen, Isadore, Clark Gardener og Ronald Ehrenberg 1999: *Obituary for Walter Galenson (1914–1999)*
https://ecommons.cornell.edu/bitstream/handle/1813/18680/Galenson_Walter_1999.pdf?sequence=2&isAllowed=y [6.2.2018].
- Borgersrud, Lars 2001: *Fiendebilde Wollweber* (Oslo: Forlaget Oktober).
- Brandal, Nik., Øyvind Bratberg og Dag Einar Thorsen 2013: *The Nordic Model of Social Democracy*, (Basingstoke: Palgrave Macmillan).
- Brandal, Nik., Dag Einar Thorsen, og Eirik Wig Sundvall 2014: «De som ikke tente lys for USA: Norske venstreintellektuelle og 11. september» i *Intellektuelle og det totalitære: Pervertert idealisme?*, red. Nik. Brandal, Bernt Hagtvet, og Øystein Sørensen (Oslo: Dreyers forlag).

- Brochmann, Georg 1945: *Eventyret om TVA (Tennessee Valley Authority): Demokrati og plan* (Oslo: Tiden Norsk Forlag).
- Bryant, Keith 2014 (et.al.): *Obituary for Marjorie Galenson (1917–2014)*
<http://archive.theuniversityfaculty.cornell.edu/memorials/GALENSON.pdf>
 [2.6.2018].
- Buber-Neumann, Margarete 1951: *Fange hos Stalin og Hitler* (Oslo, Tiden).
- Bull (d.e.), Edvard 1922: *Arbeiderbevægelsens stilling i de tre nordiske land 1914–1920*
 (Kristiania: Det norske Arbeiderpartis forlag).
- Bull (d.y.), Edvard 1947: *Arbeiderklassen i norsk historie* (Oslo: Tiden Norsk Forlag).
- Bull (d.y.), Edvard 1973: *Østafrikansk bakgrunn* (Oslo: Gyldendal Norsk Forlag)
- Bull (d.y.), Edvard 1978: *Klassekamp og fellesskap, 1920–1940: Bd. 13 i Norges historie* (Oslo: J. W. Cappelens Forlag).
- Bull (d.y.), Edvard 1981: «Historisk vitenskap foran 1970-årene: Tale ved hundreårsjubileet for Den norske historiske forening, 9. januar 1970» i *Retten til en fortid: Sosialhistoriske artikler* (Oslo: Universitetsforlaget).
- Bull (d.y.), Edvard 1981: «Kommentar 1981» i *Retten til en fortid: Sosialhistoriske artikler* (Oslo: Universitetsforlaget).
- Bull (d.y.), Edvard 1985: *Arbeiderbevegelsens historie i Norge, bd. én: Arbeiderklassen blir til, 1850–1900* (Oslo: Tiden Norsk Forlag).
- Björgum, Jorunn 2000: *Krisen, fascismen og Det norske Arbeiderparti på 1930-tallet*. I P. Kettunen, A. Kultanen, T. Soikkanen (Red), Jäljillä. Kirjoituksia historian ongelmista, bd. 2. (Turku: Kirja-Aurora).
- Bjørnson, Øyvind 1990: *Arbeiderbevegelsens historie i Norge, bd. to: På klassekampens grunn, 1900–1920* (Oslo: Tiden Norsk Forlag).
- Christensen, Egil 1970: *Fra samlingstrang til normalisering: Omkring samlingsbestrebelsene mellom DNA og NKP i 1945* (Hovedoppgave, Universitetet i Oslo).
- Clavin, Patrica 2005: «Defining Transnationalism», *Contemporary European History* (nr. 4), <https://doi.org/10.1017/S0960777305002705>.
- Coleman, Peter 1989: *The Liberal Conspiracy: The Congress for Cultural Freedom and the Struggle for the Mind of Postwar Europe* (New York: Free Press).

- Dahl, Hans Fredrik 1969: *Fra klassekamp til nasjonal samling: Arbeiderpartiet og det nasjonale spørsmål i 30-årene* (Oslo: Pax).
- Dahl, Hans Fredrik 2001: *Norsk idéhistorie, bd. fem: De store ideologienes tid* (Oslo: Aschehoug).
- Danielsen, Helge 2009: «Making Friends at Court: Slow and Indirect Media in US Public Diplomacy in Norway, 1950–1965», *Contemporary European History* (nr. 2).
- Danielsen, Helge, 2010: «Mediating Public Diplomacy: Local Conditions and U.S. Public Diplomacy in Norway in the 1950s», i *The United States and Public Diplomacy: New Directions in Cultural and International History*, red. Kenneth A. Osgood and Brian C. Etheridge (Leiden: Brill Academic Publishers).
- Danielsen, Helge 2017: «“A military ERP”? Military assistance and US public diplomacy in Norway in the early 1950s», *Journal of Transatlantic Studies* (nr. 4).
- Danielsen, Helge 2019: «Pro-atlantisk påvirkningspolitikk i Norge i årene rundt 1949», *Internasjonal Politikk* (1).
- Defty, Andrew 2004: *Britain, America and Anti-Communist Propaganda 1945-1953: The Information Research Department* (London, New York: Routledge).
- Det norske arbeiderparti 1950: *Arbeiderfientlige lover i Soviet-samveldet* (Oslo).
- Det norske Arbeiderparti 1950: *Fare på ferde* (Oslo).
- Det norske arbeiderparti 1950: *Slavearbeid i øst* (Oslo).
- Doksrød, Hilde og Sindre Hovdenakk 2003 (red.): *Brudd og kontinuitet: Tiden Norsk Forlag 1933–2003* (Oslo: Tiden Norsk Forlag).
- van Dongen, Luc, Stéphanie Roulin og Giles Scott-Smith 2014: «Introduction» i *Transnational anti-Communism and the Cold War: Agents, Activities and Networks*, red. Luc van Dongen, Stéphanie Roulin, og Giles Scott-Smith (London: Palgrave Macmillan).
- ECA Office of Information, 1949: *Norwegian Labor looks at the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics* (Paris).
- ECA Mission für Österreich, 1950: *Norwegische Arbeiterberichten über Russland und Amerika* (Wien).

- Egge, Åsmund 1995: *Komintern og krisen i Det norske Arbeiderparti* (Oslo: Universitetsforlaget).
- Egge, Åsmund 2003: «Hvorfor ble Arbeiderpartiet splittet i 1923?», *Historisk tidsskrift*, (nr. 3).
- Egge, Åsmund og Svend Rybner 2015 (red.): *Red Star in the North: Communism in the Nordic Countries* (Stamsund: Orkana Akademisk).
- Ellwood, David 2003: «Marshall Plan (1947–51)» i *Propaganda and Mass Persuasion: A Historical Encyclopedia, 1500 to the Present* (Santa Barbara, California: ABC-CLIO).
- Engstad, Paul 1984: *FRAM i freidig, munter skare* (Oslo: Tiden Norsk Forlag).
- Eriksen, Knut Einar 1972: *DNA og NATO: Striden om norsk NATO-medlemskap innen regjeringspartiet 1948–49* (Oslo: Gyldendal).
- Eriksen, Knut Einar 2004: «‘Vi hører jo sammen her oppe i Norden’»: Martin Tranmæls utenrikspolitiske syn 1940–45», *Arbeiderhistorie – Årbok for arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek*.
- Erne, Roland (mfl) 2015: «Introduction: Politicizing the Transnational», *Labor History* (nr. 3). <https://doi.org/10.1080/0023656X.2015.1042756>.
- Fink, Leon 2011 (red.): *Workers Across the Americas: The Transnational Turn in Labor History* (New York: Oxford University Press).
- Fitzpatrick, Sheila 2008: *The Russian Revolution* (Oxford: Oxford University Press).
- Fluger, Norbert 1973: «Austromarxistene 1904–34», *Årbog for arbejderbevægelsens historie*.
- Fure, Odd-Bjørn 1976: «Synspunkter og historieteoretiske tendenser i forskningen om den norske arbeiderklasse og bevegelse i den radikale fase 1918–1933», *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie* (nr. 1).
- Fure, Odd-Bjørn 1983: *Mellom reformisme og bolsjevisme: Norsk arbeiderbevegelse 1918–1920. Teori. Praksis* (Doktorgradsavhandling, Universitetet i Bergen).
- Førland, Tor Egil 2009: «En kritisk kommentar til historieevaluerings metaramme», *Historisk tidsskrift* (nr. 01).
- Gabrielsen, Trond 1976: *Menn og meninger: De fire politikere C. J. Hambro, Halvard Lange, Haakon Lie, Herman Smitt Ingebretsen* (Oslo: Dreyers forlag).

- Gaddis, John Lewis 2002: *The Landscape of History: How Historians Map the Past* (Oxford: Oxford University Press).
- Gaddis, John Lewis 2005: *The Cold War: A New History* (London: Penguin).
- Gaddis, John Lewis 2011: *George F. Kennan: An American Life* (New York: Penguin).
- Galenson, Walter 1949: *Labor in Norway* (Cambridge, Mass: Harvard University Press).
- Galenson, Walter 1952: «Scandinavia» i *Comparative Labor Movements*, red. Walter Galenson (New York: Prentice-Hall Inc).
- Garnett, David 2002: *The Secret History of PWE: The Political Warfare Executive 1939–1945* (London: St. Ermins Press).
- Gerhardsen, Einar 1974: *Unge år: Erindringer fra århundreskiftet fram til 1940* (Oslo: Tiden Norsk Forlag).
- Gerhardsen, Rolf 1967: *Einar Gerhardsen: Som en bror ser ham* (Oslo: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard)).
- Gerwarth, Robert og John Horne 2013a (red.): *War in Peace: Paramilitary Violence in Europe after the Great War* (Oxford: Oxford University Press).
- Gerwarth, Robert og John Horne 2013b: «Bolshevism as Fantasy: Fear of Revolution and Counter-Revolutionary Violence, 1917–23» i *War in Peace – Paramilitary Violence in Europe after the Great War* (Oxford: Oxford University Press).
- Gleason, Abbott, 1995: *Totalitarianism: The Inner History of the Cold War* (Oxford: Oxford University Press).
- Goedde, Petra 2018: «Power, Culture, and the Rise of Transnational History in the United States», *The International History Review* (nr. 3).
- Goldstein, Judith og Robert Keohane 1993: *Ideas and Foreign Policy: Beliefs, Institutions, and Political Change* (Ithaca: Cornell University Press).
- Gruber, Helmut 1991: *Red Vienna: Experiment in working-class culture 1919–1934* (New York: Oxford University Press).
- Halvorsen, Terje 1995: «Kampen mot kommunistene i de skandinaviske land etter krigen», *Arbeiderhistorie – Årbok for arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek*.
- Halvorsen, Terje 2003: *Partiets salt: AUFs historie* (Oslo: Pax Forlag).

- Halvorsen, Terje 2010: «Da Stalin fjernet Furubotn?: Det sovjetiske kommunistpartiets rolle i 'oktobereksplosjonen' i NKP i 1949 i lys av nye dokumenter» i *Historie, politikk og polemikk: Utvalgte essays om historiske stridsspørsmål* (Oslo: Marxist forlag).
- Hannemann, Matthias 1999: «Kalter Kulturkrieg in Norwegen? Zum Wirken des "Kongreß für kulturelle Freiheit" in Skandinavien', *NORDEUROPA-forum Zeitschrift für Politik, Wirtschaft und Kultur*, (nr. 2).
- Haapala, Pertti og Marko Tikka 2013: «Revolution, Civil War, and Terror in Finland in 1918» i Gerwarth, Robert og John Horne (red.): *War in Peace: Paramilitary Violence in Europe after the Great War* (Oxford: Oxford University Press).
- Harjo, Osvald and Paul Engstad 1956: *Moskva kjenner ingen tårer* (Oslo, Tiden).
- Hegna, Trond (red.): *Beretning fra L.O.s delegasjon til Sovjetsamveldet august–september 1948* (Oslo, Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon).
- Healey, Denis (ikke kreditert) 1947: *Kortene på bordet: En redegjørelse for det britiske arbeiderpartis utenrikspolitikk* (Oslo, Det norske Arbeiderparti).
- Helland, Sten Reinhart 1978: *Kapitalismens høyborg – eller demokratiens garanti?: Det norske Arbeiderparti og holdninger til USA 1945– 49* (Hovedoppgave, Universitetet i Trondheim).
- Hobsbawm, Eric 1997: *Ekstremismens tidsalder: Det 20. århundrets historie 1914–1991* (Oslo: Gyldendal).
- Høidal, Oddvar 2009: *Trotsky i Norge: Et sår som aldri gror* (Oslo: Spartacus).
- Insall, Tony 2010: *Haakon Lie, Denis Healey and the Making of an Anglo-Norwegian Special Relationship 1945–1951* (Oslo: Unipub).
- Iriye, Akira 2013: *Global and Transnational History: The Past, Present and Future* (Basingstoke: Palgrave Macmillan).
- Jensen, Lill-Ann 2002: «I hammerens tegn: Nye agitasjons- og propagandaformer i norsk arbeiderbevegelse på 1930-tallet», *Arbeiderhistorie – Årbok for arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek*.
- Jönsson, Christer 2007: «Internasjonal politikk» i *Statsvitenskapelig leksikon*, red. Øyvind Østerud (Oslo: Universitetsforlaget).

- Kan, Aleksandr 1989: «Fra Olaussen til Colbjørnsen: Den norske arbeiderbevegelsen og Nikolaj Bukharin», *Arbeiderhistorie – Årbok for arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek*.
- Kanitz, Otto Felix 1931: *Økonomi og kultur* (Oslo: Arbeidernes Ungdomsfylking).
- Keck, Margaret E. 1998: *Activists Beyond Borders: Advocacy Networks in International Politics* (Ithaca, Ny York: Cornell University Press).
- Kjeldstadli, Knut 2009: «Å evaluere evaluatørene», *Historisk tidsskrift* 88, (nr. 1).
- Kjeldstadli, Knut 2010: «‘Arbeidere i alle land foren dere!’ Også i dag?», *Arbeiderhistorie – Årbok for arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek*.
- Kjeldstadli, Knut 2013: «Den norske transnasjonalhistorien» i *Sørlandet og utlandet: Transnasjonal kontakt, internasjonal påvirkning*, red. Berit Eide Johnsen (Oslo: Cappelen Damm Akademisk).
- Knutsen, Torbjørn L., Iver B. Neumann, og Halvard Leira 2016: *Norsk utenrikspolitisk idéhistorie: 1890–1940* (Oslo: Universitetsforlaget).
- Koht, Halvdan 1937: *Det norske Arbeiderpartis historie 1887–1937* (Oslo: Det norske Arbeiderpartis forlag).
- Kokkvoll, A. (1981). *Av og for det arbeidende folk: Streif i arbeiderbevegelsens kulturhistorie*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.
- Kuusinen, Otto Ville 1919: *The Finnish Revolution: A Self-Criticism* (London: The Workers' Socialist Federation).
- Krautwald, Charlie (2019): «Three arrows against the swastika: Militant social democracy and the radical opposition to fascism in Denmark, 1932–1934» i K. Braskén, N. Copsy, J. Lundin (red), *Anti-fascism in the Nordic Countries: New Perspectives, Comparisons and Transnational Connections* (Ny York; Routledge).
- Lahlum, Hans Olav 2009: *Haakon Lie: Historien, mytene og mennesket* (Oslo: Cappelen Damm).
- Lange, Halvard 1935: «Sosialistisk opdragelse og skolepolitikk» i Håkon Meyer (red), *Klasse og kulturkamp* (Oslo: Tiden Norsk Forlag).
- Langfeldt, Knut 1972 (1961): *Moskva-tesene i norsk politikk* (Oslo: Universitetsforlaget).

- Larsen, Pelle Oliver 2015: «A Historiographical Region with National Boundaries» i *Boundaries of History*, red. Jan Eivind Myhre (Oslo: Scandinavian Academic Press).
- Larssen, Olav 1969: *Sti gjennom ulendt terreng: Lærestrid, partistrid, ny vekst* (Oslo: H. Aschehoug og Co. (W. Nygaard))
- Laski, Harold 1946: *Den skjulte bataljon: En drøftelse av kommunistenes holdning til Arbeiderpartiet* (Oslo: Det norske Arbeiderpartis forlag).
- Lenin, Vladimir 1964 (1920): *Left-Wing Communism: An Infantile Disorder* (Moskva: Progress Publishers).
- Lie, Haakon 1944: *Britisk fagbevegelse under den annen verdenskrig* (London: Arbeidernes faglige landsorganisasjon).
- Lie, Haakon 1945: *Produksjonsutvalgene i De forente Stater under krigen* (Oslo; AOF).
- Lie, Haakon 1947: *Arbeiderbevegelsen i de forente stater* (Oslo, AOF/Tiden Norsk Forlag).
- Lie, Haakon 1948: *Marshall-planen: Et program for gjenreisning og fred* (Oslo, AOF).
- Lie, Haakon 1949 (ikke kreditert): *Beretning fra Amerika: LO-delegasjonens studiereise i De forente stater* (Oslo, Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon).
- Lie, Haakon og Theodore Olson 1950 (ikke krediterte): *Atomenergi for krig og fred* (Oslo, Det norske arbeiderparti).
- Lie, Haakon og Theodore Olson 1950 (ikke krediterte): *Krig i Korea* (Oslo, Det norske Arbeiderparti).
- Lie, Haakon 1953: *Søkelys på Sovjet* (Oslo, Fram).
- Lie, Haakon 1954: *De kommunistiske dekkorganisasjonene: Dagbladet og Kaderpartiet* (Oslo: Fram forlag).
- Lie, Haakon 1980: *Lofstrydding* (Oslo: Tiden Norsk Forlag).
- Lie, Haakon 1985: *Skjebneår, 1945–50* (Oslo: Tiden Norsk Forlag).
- van der Linden, Marcel 2003: *Transnational Labour History: Explorations* (Aldershot: Ashgate Publishing Limited).
- van der Linden, Marcel 2010: «Labour History beyond Borders» i *Histories of Labour: National and International Perspectives*, red. Joan Allen, Alan Campbell, og John McIlroy (Pontypool: The Merlin Press).

- Lippe, Just 1963: *Norges Kommunistiske Partis historie: Forhistorien. Partiets stiftelse. Tiden fram til den annen verdenskrig* (Oslo: Norges Kommunistiske Parti).
- Lorenz, Einhart 1983: *Det er ingen sak å få partiet lite: NKP 1923–1931* (Oslo: Pax Forlag).
- Lorenz, Einhart 1987: «Den antifascistiske emigrasjon til Norge», *Arbeiderhistorie – Årbok for arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek*.
- Lorenz, Einhart 1989: *Willy Brandt i Norge. Eksilåra 1933–1940* (Oslo: Tiden Norsk Forlag)
- Lorenz, Einhart 1991: «‘Vorwärts’ og ‘Freiheit’: To tyske sosialistforeninger i Kristiania rundt 1900», *Arbeiderhistorie – Årbok for arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek*
- Lundestad, Geir 1986: «Empire by Invitation?: The United States and Western Europe, 1945-1952», *Journal of Peace Research*, (nr. 3).
- Maurseth, Per 1972: *Fra Moskvateser til Kristiania-forslag* (Oslo: Pax Forlag).
- Maurseth, Per 1987: *Arbeiderbevegelsens historie i Norge, bd. tre: Gjennom kriser til makt, 1920–1935* (Oslo: Tiden Norsk Forlag).
- Meyer, Håkon 1931: *Den politiske arbeiderbevegelsen i Norge* (Oslo: Det norske Arbeiderpartis forlag).
- Meyer, Frank 2018: «Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie 40 år, Arbeiderhistorie 30 år», *Arbeiderhistorie – Årbok for arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek*.
- Myhre, Jan Eivind 2014: *Historie: En introduksjon til grunnlagsproblemer* (Oslo: Pax Forlag).
- Myhre, Jan Eivind 2015: «Introduction» i *Boundaries of history*, red. Jan Eivind Myhre (Oslo: Scandinavian Academic Press).
- Myhre, Jan Eivind 2018: «Arbeid – Respekt – Glede: Knut Kjeldstadlis historiske forfatterskap» i *Kollektive bestrebelser: En bok til Knut Kjeldstadli på 70-årsdagen*, red. Jardar Sørvoll, Trine Rogg Korsvik, og Idar Helle (Oslo: Novus Forlag).
- Nilsson, Mikael 2012: «American Propaganda, Swedish Labor, and the Swedish Press in the Cold War: The United States Information Agency (USIA) and Co-Production of U.S. Hegemony in Sweden during the 1950s and 1960s», *The International History Review* (nr. 2).

- Njølstad, Olav 1995: «Leviatan på norsk», *Internasjonal Politikk*, (nr. 3).
- Norges forskningsråd, 2008: «Bortenfor nasjonen i tid og rom: Fortidens makt og fremtidens muligheter i norsk historieforskning»,
<https://evalueringsportalen.no/evaluering/evaluering-av-norsk-historiefaglig-forskning-bortenfor-nasjonen-i-tid-og-rom-fortidens-makt-og-fremtidens-muligheter-i-norsk-historieforskning>
- Nyhamar, Jostein 1990: *Arbeiderbevegelsens historie i Norge, bd. seks: Nye utfordringer 1965–1990* (Oslo: Tiden Norsk Forlag).
- Olstad, Finn 1999: *Einar Gerhardsen: En politisk biografi* (Oslo: Universitetsforlaget).
- Olstad, Finn 2006: *Norsk Sjømannsforbunds historie, bd. én: Vår skjebne i vår hånd* (Oslo: Pax Forlag).
- Olstad, Finn 2018: «Spørsmålet om revolusjon i Norge og Skandinavia 1917–21», *Arbeiderhistorie – Årbok for arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek*.
<https://doi.org/10.18261/issn.2387-5879-2018-01-08>.
- Pedersen, Kai Roger 1999: «Marshallhjelpens program for faglig skoling», *Arbeiderhistorie – Årbok for arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek*.
- Pharo Helge 1976: *Bridgebuilding and Recontruction: Norway faces the Marshall Plan* (Oslo: NUPI).
- Pharo, Helge 2004: «Post-Cold War Historiography in Norway», i *The Cold War: And the Nordic Countries*, red. Olesen, Thorsten B (Syddansk Universitetsforlag).
- Philipsen, Ingeborg 2003: «Out of Tune: The Congress of Cultural Freedom in Denmark, 1953–1960» i *The Cultural Cold War in Western Europe, 1945–1960*, red. Giles Scott-Smith og Hans Krabbendam (Ny York: FCass).
- Pechatnov, Vladimir 2001: «Exercise in Frustration: Soviet Foreign Propaganda in the Early Cold War, 1945–47», *Cold War History* (nr. 2).
- Pryser, Tore 1988: *Arbeiderbevegelsens historie i Norge, bd. fire: Klassen og nasjonen, 1935–1946* (Oslo: Tiden).
- Renner, Karl 1931: *Internasjonal økonomi, nasjonaløkonomi og socialismen* (Oslo: Arbeidernes Ungdomsfylking).
- Riddell, John 1991 (red.): *The Communist International in Lenin's Time: Workers of the World and Oppressed Peoples, Unite!: Proceedings and Documents of the Second Congress, 1920* (Ny York: Pathfinder Press).

- Risse-Kappen, Thomas 1994: «Ideas do not Float Freely: Transnational Coalitions, Domestic Structures, and the End of the Cold War», *International Organization* (nr. 2).
- Rubin, Andrew N. 2012: *Archives of Authority: Empire, Culture, and the Cold War* (Princeton: Princeton University Press).
- Rudfalk, Ragnar 1951: *Jeg har arbeidet i Sovjet* (Oslo, Fram).
- Roulin, Stéphanie og Giles Scott-Smith 2014 (red.): *Transnational Anti-Communism and the Cold War: Agents, Activities, and Networks* (Basingstoke: Palgrave Macmillan)
- Rosenfeldt, Niels Erik 2011: *Verdensrevolusjonens generalstab: Komintern og det hemmelige apparat* (København: Gads Forlag).
- Rønning, Ole Martin 2010: *Stalins elever: Kominterns kaderskoler og Norges Kommunistiske Parti 1926–1949* (Doktorgradsavhandling, Universitetet i Oslo).
- Saunders, Francis Stonor 2000: *Who Paid the Piper?: The CIA and the Cultural Cold War* (London: Granta Books).
- Saunier, Pierre-Yves 2013: *Transnational History* (Basingstoke: Palgrave Macmillan).
- Scheflo, Olav 1925: *Den røde tråd i Norges historie* (Oslo: Ny tid).
- Scott-Smith, Giles, 2002: *The Politics of Apolitical Culture: The Congress for Cultural Freedom, the CIA, and Post-War American Hegemony* (London, New York: Routledge).
- Scott-Smith, Giles og Hans Krabbendam 2003 (red.): *The Cultural Cold War in Western Europe, 1945–1960* (London: FCass)
- Selznick, Philip og Haakon Lie 1954: *Kaderpartiet: Kommunistisk strategi og taktikk* (Oslo, Fram).
- Service, Robert 2006: *Lenin: En biografi* (Oslo: Damm).
- Service, Robert 2009: *Trotsky: A Biography* (Cambridge: Macmillan).
- Simensen, Jarle 2008: *Internasjonalisering i historiefaget: Global historie og norsk historie i transnasjonalt perspektiv* (Oslo: Unipub).
- Skogrand, Kjetil 1994: *Norge og Koraspørsmålet 1945–1953* (Hovedfagsoppgave, Universitetet i Oslo).

- Skogrand, Kjetil 1995: «Vikarierende aktører og asymmetriske allianser: Norge og Koreakrigen 1950–1953», *Internasjonal Politikk* (nr. 3).
- Skodvin, Magne 1971: *Norden eller Nato?* (Oslo: Universitetsforlaget)
- Smele, Jonathan D. 2015: *The «Russian» Civil Wars 1916–1926: Ten Years That Shook The World* (Oxford: Oxford University Press).
- Smith, Tony 2000: «New Bottles for New Wine: A Pericentric Framework for the Study of the Cold War», *Diplomatic History*, (nr. 4).
- Stortinget 1996: 'Dokument nr. 15 (1995–96): Rapport til Stortinget fra kommisjonen som ble nedsatt av Stortinget for å granske påstander om ulovlig overvåking av norske borgere' (Lund-rapporten).
- Sundvall, Eirik Wig 2013: *Nazikommunisme?: Arbeiderpartiets syn på Sovjetunionen 1939–40* (Masteroppgave, Universitetet i Oslo).
- Sundvall, Eirik Wig 2015: «Dikteren og atombomben: Arnulf Øverlands vei mot en provestlig antitotalitarisme», i *Demokratisk beredskap: Intellektuell motstand mot totalitære fristelser*, red. Øystein Sørensen, Bernt Hagtvet, og Nik. Brandal (Oslo: Dreyer).
- Sundvall, Eirik Wig 2016: *Gerhardsens valg: Arbeiderpartiets tunge avskjed med Sovjetunionen, 1917–49* (Oslo: Gyldendal)
- Sverdrup, Jakob 1996: *Norsk utenrikspolitikks historie, bd. fire: Inn i storpolitikken, 1940–49* (Oslo: Universitetsforlaget).
- Sørbye, Yngvild 2008 (red.): *Revolusjon, kjærlighet, diplomati: Aleksandra Kollontaj og Norden* (Oslo: Unipub).
- Sørensen, Bjørn 1980: 'Gyr i Norden': *Norsk arbeiderfilm 1928–40 i internasjonalt perspektiv* (Doktorgradsavhandling, Universitetet i Trondheim).
- Sørvoll, Jardar, Trine Rogg Korsvik og Idar Helle 2018: «Innledning: Politisk, samfunnsorientert og analytisk historieskriving med vanlige folk i sentrum» i *Kollektive bestrebelser: En bok til Knut Kjeldstadli på 70-årsdagen*, red. Jardar Sørvoll, Trine Rogg Korsvik, og Idar Helle (Oslo: Novus Forlag).
- Taylor, Antony 2016: «The Transnational Turn in British Labour History», *Labour history review* 81, (nr. 1).
- Teige, Ola 2008: *Eliten i Christianias sosiale og politiske nettverk 1680–1750* (Doktoravhandling, Universitetet i Oslo)

- Teige, Ola 2011: «Hva er nettverksanalyse? Om studiet av uformelle sosiale relasjoner i historiefaget», *Fortid* (nr. 4).
- Titlestad, Torgrim 1977: *Stalin midt imot: Peder Furubotn 1938–41* (Oslo: Gyldendal).
- Titlestad, Torgrim 1997: *I Stalins skygge: Om korleis ein politisk leiar byggjer og taper makt: Peder Furubotn, NKP og SUKP, 1945–49* (Bergen: Fagbokforlaget).
- Tjelmeland, Halvard 1982: *Avradikaliseringa av Det norske Arbeiderparti i mellomkrigstida. En historiografisk drøfting* (Hovedfagsoppgave, Universitetet i Tromsø).
- Tosh, John 2015: *The Pursuit of History: Aims, Methods and New Directions in the Study of History* (London, New York: Routledge).
- Tranmæl, Martin 1918: *Hvem vil borgerkrig?* (Trondhjem: Trondhjems socialistlag).
- Trotsky, Lev 2007 (1920): *Terrorism and Communism: A Reply to Karl Kautsky* (London: Verso).
- Tvedt, Terje 2012: «Om metodologisk nasjonalisme og den kommunikative situasjonen: En kritikk og et alternativ», *Historisk tidsskrift* 91, (nr. 4).
- Tønnesson, Øyvind 2013: *With Christian L. Lange as a Prism: A Study of Transnational Peace Politics, 1899-1919* (Doktorgradsavhandling,, Universitetet i Oslo).
- Vatlin, Aleksandr 1998: «The testing-ground of world revolution: Germany in the 1920s» i Rees, Tim og Andrew Thorpe (red.), *International Communism and The Communist International 1919–43* (Manchester: Manchester University Press).
- Wapler, Dominique 1951: *Slavearbeid i det 20. århundre: Paris-prosessen om konsentrasjonsleirene i Sovjet-Samveldet* (Oslo, Fram).
- Weiss, Holger 2017: «Tallin – Stockholm – Hamburg – Copenhagen – Oslo: The Northern Dimension of the Comintern's Global Network and Underground Activities, 1920–1940» i *Labour, Unions and Politics under the North Star: The Nordic Countries, 1700-2000*, red. Mary Hilson, Silke Neunsinger, og Iben Vyff (New York: Berghahn).
- Weisz, Morris 1992: «Interview with Walter Galenson», Library of Congress, Association for Diplomatic Studies and Training Foreign Affairs Oral History Project, Labor Series,
<https://cdn.loc.gov/service/mss/mfdip/2004/2004gal01/2004gal01.pdf>.

- Weisz, Morris 1994: «Interview with Haakon Lie», Library of Congress, The Association for Diplomatic Studies and Training Foreign Affairs Oral History Project, Labor Series),
<https://cdn.loc.gov/service/mss/mfdip/2004/2004lie01/2004lie01.pdf>.
- Welch, David 2003: «Definitions of Propaganda», i *Propaganda and Mass Persuasion: A Historical Encyclopedia, 1500 to the Present* (Santa Barbara, California: ABC-CLIO).
- Welch, David 2014: «Opening Pandora's Box» i *Propaganda, Power and Persuasion: From World War I to WikiLeaks* (London: IBTauris).
- Welch, David 2003: «IRD (Information Research Department) » i *Propaganda and mass persuasion: A historical encyclopedia, 1500 to the present* (Santa Barbara, California: ABC-CLIO).
- Wilford, Hugh, 2003: *The CIA, the British Left, and the Cold War: Calling the Tune?* (New York: Psychology Press).
- Yttri, Gunnar 1996: «Ei historie om Marshall-misjonen, Haakon Lie og den "psykopatiske redsla" til næringslivet», i *I teknologiens tegn*, red. Einar Lie, Sissel Myklebust and Torben Hviid Nielsen (Oslo: Universitetsforlaget).
- Zachariassen, Aksel 1978: *Spennende år: Fra krig til krig med ord og penn* (Oslo: Tiden Norsk Forlag).
- Zamoyski, Adam 2008: *Warsaw 1920: Lenin's Failed Conquest of Europe* (London: Harper Press).
- Øisang, Ole 1937: *Vi vil oss et land: Arbeiderbevegelsen og det nasjonale spørsmål* (Oslo: Det norske Arbeiderpartis forlag).
- Österberg, Mirja 2017: «'Norden' as a Transnational Space in the 1930s: Negotiated Consensus of 'Nordicness' in the Nordic Cooperation Committee of the Labour Movement» i *Labour, Unions and Politics under the North Star: The Nordic Countries, 1700-2000*, red. Mary Hilson, Silke Neunsinger, og Iben Vyff (New York: Berghahn).
- Østerud, Øyvind 2007: «Nasjon» i *Statsvitenskapelig leksikon*, red. Øyvind Østerud (Oslo: Universitetsforlaget).
- Aabrek, Kjell 1935: *Proletarbarnet* (Oslo, Det norske Arbeiderpartis Forlag).

Arkiver

Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek, Oslo

Arbeiderpartiet og NSUs trykte beretninger og protokoller.

ARK 1001: Arbeiderpartiet

ARK 1025: Aake Anker Ording

ARK 1043: Bjarne Braatøy

ARK 1069: Kaare Fostervoll

ARK 1163: Omar Gjestebø

ARK 1579: Arbeidernes faglige landsorganisasjon

ARK 2097: Framfylkingen

ARK 2120: Tiden norsk forlag A/S

ARK 2305: Paul Engstad

ARK 2483: Haakon Lie

ARK 2511: Martin Tranmæls korrespondanse, 1940–45

ARK 2803: Erling Bøs forskningsmateriale om Haakon Lie

ARK 2893: Per Maurseths forskningsarkiv

The National Archives: London, Storbritannia

FO: Foreign Office

FO 371: Political departments; general correspondence

FO 898: Political Warfare Executive and Political Intelligence Department

FO 930: Ministry of Information

FO 953: Information Policy Department and Regional Information Departments

FO 975: Information Research Department, information reports

FO 1110: Information Research Department, general correspondence

The People's History Museum, Manchester, Storbritannia

LP/ID/DH: British Labour Party, International Department, Denis Healey papers.

The US National Archives and Records Administration, Maryland, USA

RG 59: General records of the Department of State

RG 469: Records of U.S. Foreign Assistance Agencies

University of Chicago Library (Special Collections Research Center), Illinois, USA

IACF: International Association for Cultural Freedom, records.

Verein für Geschichte der ArbeiterInnenbewegung (VGA), Wien, Østerrike

Parteiarchiv vor 1934 (PA)

Sozialdemokratische Parteistellen

Nettbaserte ressurser:

Arbejderbevægelsens Arkiv og Bibliotek/Arbejdermuseet, Danmark:
<https://abm.reindex.net/ABA/main/Landing.php>
Central Intelligence Agency, Electronic Reading Room, USA:
www.cia.gov/library/readingroom/
Cornell University digital repository, USA:
<https://ecommons.cornell.edu/handle/1813/18680>
Det Kongelige Bibliotek, Danmark: www.kb.dk
Direktoratet for økonomistyrings evalueringsportal:
<https://evalueringsportalen.no>
Det internasjonale institutt for sosialhistorie, Nederland:
<https://iisg.amsterdam/en>
Library of Congress, USA: www.loc.gov/
Marxists Internet Archive, Internasjonal: www.marxists.org
Nasjonalbiblioteket: www.nb.no
Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste: www.nsd.uib.no
Store Norske Leksikon: www.snl.no
Stortingets sak og dokumentamsling: www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/
Universitetet i Oslos digitale utgivelser: www.duo.uio.no
University of Luxembourg Digital Research: www.cvce.eu/
Österreichische Nationalbibliothek, Østerrike: www.onb.ac.at/

Aviser og tidsskrifter:

AOF – Nytt fra Arbeidernes Opplysningsforbund (Oslo)
Arbeiderbladet (Kristiania/Oslo)
Arbeider-Avisen (Trondheim)
Arbeider-Kvinnen (Oslo)
Arbeider-Politikken (Kristiania)
Arbeider-Ungdommen (Oslo)
Arbeiter-Zeitung (Wien)
Arbeidsplassen – Meddelelser til medlemmer av Det norske Arbeiderpartis faglige grupper og lag (Oslo)
Bergens Arbeiderblad (Bergen)
Dagbladet (Oslo)
Den røde Ungdom (Oslo)
Det 20de Århundrede – Tidsskrift for Det norske Arbeiderparti (Oslo)
Fram-Kameraten (Oslo)
Fremtiden (Drammen)
Friheten (Oslo)
Klassekampen – Organ for Norges Socialdemokratiske Ungdomsforbund (Kristiania)
Social-Demokraten (Kristiania)